

EKONOMIE A FINANCE

NOVÝ RŮSTOVÝ MODEL PRO ZEMĚ STŘEDNÍ EVROPY

Jak se vyhnout pasti specializace
a využít megatrendy

**Richard Grieveson (šéf projektu), Alexandra Bykova,
Doris Hanzl-Weissová, Gabor Hunya, Niko Korpar,
Leon Podkaminer, Robert Stehrer, Roman Stöllinger**
Září 2021

Před více než třemi desetiletími zahájilo jedenáct členských států EU střední, východní a jihovýchodní Evropy (EU-CEE) přechod k tržnímu hospodářství. Navzdory mnoha úspěchům může růstový model zemí EU-CEE v nadcházejících letech narazit na své limity.

Mezi megatrendy, které budou mít další dopad na růst regionu, patří demografické, environmentální a technologické změny.

Vlády musí zvážit politické možnosti rozvoje modelu růstu regionu způsobem, který v nadcházejících desetiletích povede k trvalejší a udržitelnější míře konvergence se západní Evropou.

Obsah

Předmluva	2
Shrnutí	3
1. ÚVOD	5
1.1 Jakou roli mají sehrát národní státy v EU-CEE?	5
1.2 Jakou roli má sehrát EU a Německo?	6
1.3 Existuje alternativa mimo EU?	7
2. HISTORICKÝ KONTEXT A STÁVAJÍCÍ VÝZVY	8
2.1 Přechod a konvergence před rokem 2008	8
2.2 Po roce 2008: přeskočení jižní Evropy, ale pomalejší konvergence s Německem	10
2.3 Narazil růstový model EU-CEE na své hranice?	12
3. ANALÝZA MEGATRENDŮ	14
3.1 Funkční modely specializace	14
3.2 PZI a pandemie covidu-19	22
3.3 Strukturální změna v automobilovém sektoru	27
3.4 Přechod na zelenou ekonomiku	32
3.5 Digitální transformace	38
3.6 Demografický pokles	45
4. SWOT ANALÝZA	47
4.1 Silné stránky	47
4.2 Slabé stránky	48
4.3 Příležitosti	48
4.4 Hrozby	49
5. NÁVRHY OPATŘENÍ	51
5.1 Změnit debatu na unijní i místní úrovni	51
5.2 Zaměřit se na to, kde se EU-CEE vymanila z pasti specializace, rozvíjet národní inovační systém a budovat podnikatelský stát	51
5.3 Zaměřit se na oblasti, kde nejsou výhody bohatých zemí tak hluboce zakořeněné	52
5.4 Maximalizovat všechny dostupné zdroje, zejména v rámci přechodu k zelené ekonomice	52
5.5 Proměnit slabiny v silné stránky	53
5.6 Využívat dostupné páky ke snížení volatility a rozložení zisků	54
6. ZÁVĚRY	56
Literatura	57

Předmluva

Východní členské státy EU (EU-CEE) mají za sebou převážně pozitivní hospodářský vývoj. Po počátečním masivním propadu na počátku 90. let 20. století se v tomto regionu příjem na obyvatele v posledních třech desetiletích nepřetržitě zvyšoval. To svědčí o tom, že se většina ekonomik EU-CEE úspěšně integrovala do hodnotových řetězců západoevropských firem, což vedlo k vysokým kapitálovým investicím a transferu technologií.

Růstový model zemí EU-CEE se však v příštích letech pravděpodobně v důsledku technologického, demografického a ekologického vývoje ocitne pod značným tlakem. Jmenujme jen tři příklady za všechny:

- Digitalizace a propojení strojů a zboží do sítí mění výrobní procesy a rozhodujícím faktorem umístění firmy se stává digitální infrastruktura.
- Opatření proti změně klimatu a klimatické cíle EU mění investiční toky a vytvářejí nové technologie, odvětví a hodnotové řetězce.
- Odklon od spalovacích motorů mění výrobní podmínky v automobilovém průmyslu, který je jedním z nejdůležitějších průmyslových odvětví v regionu EU-CEE.

Změny spojené s těmito a dalšími trendy jsou politicky, sociálně a ekonomicky náročné. Úkolem je vytvořit konkurenceschopný a udržitelný hospodářský model, který umožní přechod k rozvoji založenému na inovacích, vytvoří nová pracovní místa a přispěje ke splnění klimatických cílů. Toho trh sám o sobě nebude schopen. Žádá si to spíše cílená státní opatření, strategickou průmyslovou politiku, vstřícná politická rozhodnutí, řízený a spravedlivý přechod a také nová spojení mezi podniky, odbory, univerzitami a vládami.

Friedrich-Ebert-Stiftung (FES) by prostřednictvím své husté sítě poboček a partnerů v regionu EU-CEE ráda přispěla k politickému řešení těchto úkolů. Rádi bychom s think tanky, odbory, politickými stranami, vládami a občanskými společnostmi diskutovali o tom, jak mohou ekonomické modely v regionu EU-CEE využít příležitosti digitálnějšího, automatizovanějšího a potenciálně klimaticky neutrálního světa k podpoře sociální soudržnosti, udržitelnosti a hospodářské konvergence ve východních členských státech EU. V této souvislosti zadala Friedrich-Ebert-Stiftung Vídeňskému institutu

pro mezinárodní ekonomická studia (wiiw) vypracování této studie. Autorům se podařilo podat hloubkovou analýzu problémů ekonomik zemí EU-CEE a formulovat praktická politická doporučení. Z pohledu FES je studie důležitým příspěvkem do diskuse a doufáme, že čtenáři budou téhož názoru.

MATTHIAS JOBELIUS

Vedoucí oddělení Evropské unie a Severní Ameriky
Friedrich-Ebert-Stiftung, Berlín

SHRNUTÍ

Jedenáct členských států EU ze střední, východní a jihovýchodní Evropy (EU-CEE) má za sebou tři desetiletí přechodu k tržnímu kapitalismu a konvergence se západní Evropou. Na této cestě zažily mnoho úspěchů i problémů a úroveň hospodářského a sociálního rozvoje se v celém regionu značně liší. Česká republika a Slovinsko pohodlně překonaly některé „starší“ členské státy jako Řecko a Portugalsko a dosáhly přibližně 90 % unijní úrovně HDP na obyvatele, zatímco v Bulharsku je to něco málo přes 50 %.

Z naší studie vyplývá, že proces konvergence, zejména u vyspělejších zemí, se od roku 2007 zpomalil a že současný model růstu může narážet na limity. Zjistili jsme, že bude trvat desítky let, než rozvinutější země EU-CEE zbyvajících náskok Německa a dalších bohatých zemí v západní Evropě sníží na polovinu. Z toho plyne, že je nejvyšší čas přemýšlet v regionu o novém modelu růstu.

Země EU-CEE se silně specializují jakožto „tovární ekonomiky“ zaměřené na výrobu, která je nejméně ziskovou součástí hodnotového řetězce. Tato specializace odráží specializaci v západní Evropě, kde se ziskovými operacemi nadále zabývají převážně nadnárodní instituce. Země EU-CEE se vzhledem ke své úrovni příjmů měly už dávno začít více specializovat na lukrativnější části hodnotového řetězce, včetně služeb ústředí. To, že se tak nestalo, znamená, že se svým způsobem dostaly do pastí.

Region EU-CEE budou v příštích letech dále ovlivňovat „megatrendy“, včetně možného nearshorování¹ výroby v důsledku pandemie covidu-19, strukturálních změn v automobilovém průmyslu, změny klimatu, digitální revoluce a demografického poklesu. To vše pro růstový model EU-CEE představuje hrozbu, ale může rovněž pro region vytvářet příležitosti. Minimalizace hrozeb a využití příležitostí bude vyžadovat rozumná opatření na národní úrovni i na úrovni EU.

Růstový model EU-CEE je do značné míry závislý na přímých zahraničních investicích (PZI), a i když nic moc nesevědí o nadcházejícím odchodu investorů z regionu, je také nepravděpodobné, že budou motorem dal-

šího růstu. Nearshorování velkých nadnárodních společností ze západní Evropy v důsledku pandemie může zemím EU-CEE do jisté míry prospět, ale je nepravděpodobné, že by zcela změnila situaci. Repatriovaný příjem investorů se v EU-CEE stává stále důležitějším politickým tématem a je často vnímán negativně. Je však alespoň částečně kompenzován reinvestovanými zisky a obchodními přebytky.

Kvůli ústřední roli automobilového průmyslu ve čtyřech visegrádských zemích, jakož i ve Slovinsku a Rumunsku, je region silně závislý na strukturálních změnách v tomto odvětví. Automobilky se musí vypořádat s měnícími se předpisy, preferencemi spotřebitelů a problémy dodavatelského řetězce. Ve výrobě elektrických automobilů bylo v regionu EU-CEE zatím dosaženo jen malého pokroku.

Historické, hospodářské i politické okolnosti ovlivnily ochotu zemí EU-CEE přejít k zelené ekonomice a někdy vyvolávají neshody se zbytkem EU. Přestože země EU-CEE v pokroku a tempu tohoto přechodu zaostávají za zbytkem EU, rozdíly nejsou vždy dramatické a trendy obecně směřují správným směrem. Zelená ekonomika v zemích EU-CEE bude vyžadovat státní podporu, aby nezaostávala za zbytkem EU a aby bylo dosaženo plného potenciálu při zavádění ekologičtějších hodnotových řetězců, inovací a zaměstnanosti.

Digitální transformace má potenciál významně podpořit v zemích EU-CEE ekonomický růst. Estonská ekonomika je již nyní digitálně vyspělá a další země EU-CEE v určitých oblastech rovněž vykazují úspěch. Několik zemí regionu má potenciál vyvinout nový model růstu založený na hodnotových řetězcích souvisejících s pokročilými technologiemi digitální produkce (ADP) a rozšiřováním průmyslu 4.0. Nové průmyslové ekosystémy skýtají šanci rozšířit specializaci směrem k digitálním službám, bez nichž nejsou technologie ADP vůbec myslitelné. Srovnatelně dobré vzdělávací systémy a pokročilé digitální dovednosti mládeže jsou výhodou. Tuto transformaci však ohrožuje nedostatek IT profesionálů, kteří houfně odcházejí do zahraničí.

Tento region má několik dalších důležitých silných stránek, které pomohou při přechodu na nový model růstu. Podle obecnějších standardů střední, východní a jihovýchodní Evropy (CESEE) jsou země EU-CEE obecně politicky a sociálně stabilní. Mnoho z nich si vybudovalo propracovaný

¹ Nearshorování je outsourcing výroby do blízké země, nejlépe sousední nebo alespoň do státu na stejném kontinentu (pozn. překl.).

exportní sektor s vysokou hodnotou a dosáhlo centrálních funkčních komparativních výhod (např. ve farmaceutickém průmyslu). Rovněž však vykazují nezanedbatelné slabiny, včetně ubývání populace v produktivním věku. U některých zemí institucionální konvergence se západní Evropou nabrala opačný směr. V digitalizaci a vzdělávání dosahují některé země – zejména v jihovýchodní části EU-CEE – v mezinárodních srovnáních špatných výsledků.

Při přechodu na nový model růstu je první prioritou přispět ke změně debaty o makroekonomické politice na unijní i místní úrovni. Zejména během současné pandemie by fiskální a měnová politika měla zůstat vstřícná, ale to platí i během oživení a různých výše popsanych transformací. Veškeré reformy, které země EU-CEE přijmou, aby přizpůsobily svůj model růstu podmínkám nové globální ekonomiky, budou mnohem snazší, pokud bude agregátní poptávka vyšší. Architektura EU, například prostřednictvím Paktu stability a růstu, vyvolává nedostatečnou poptávku. Země EU-CEE by měly svým hlasem přispět k tomu, aby se v tomto ohledu dočasně změny vynucené pandemií staly trvalými.

Druhou prioritou je přeorientovat funkční specializace zemí EU-CEE k lukrativnějším částem hodnotového řetězce. Region EU-CEE musí přitáhnout více centrál. Více logistiky, marketingu, výzkumu a vývoje a dalších nevýrobních úkolů by se mělo odehrávat v zemích EU-CEE. Mělo by se navázat na oblasti, v nichž se to již podařilo, například ve farmaceutickém průmyslu. EU-CEE nedokáže ochránit své „národní šampiony“ podle východoasijského modelu, ale mohou a měly by být podniknuty různé kroky k vytvoření více velkých a globálně konkurenceschopných firem v regionu. Stávající průmyslová politika by měla být přesměrována k Národnímu inovačnímu systému s výrazným zvýšením výdajů na výzkum a vývoj. Cílem by měl být „rozvíjející se“ nebo „podnikatelský“ stát s koordinací mezi klíčovými ministerstvy, univerzitami a soukromým sektorem. Stát by se měl angažovat ve financování a koordinaci základního výzkumu na podporu slibných firem. Pravidla státní podpory EU navíc skýtají řadu výjimek pro dotace na výzkum a vývoj a inovace. Všechny země EU-CEE dostávají značné částky z různých regionálních fondů EU.

Třetí prioritou je plně přijmout a využít výhody digitální revoluce, která díky současné pandemii dostala značný impuls. Digitální ekonomika je skutečně pokročilá jen v hrstce zemí a západní Evropa má celkově před zeměmi EU-CEE mnohem menší náskok než v jiných odvětvích. Vstupní překážky jsou obecně nižší a postavit infrastrukturu potřebnou pro moderní digitální ekonomiku je snadnější než zavést ji pro výrobu. Lidský kapitál je v digitální ekonomice rovněž nesmírně důležitý a v tomto má většina zemí střední a východní Evropy relativní výhodu. Estonsko může posloužit jako příklad „osvědčené praxe“ a zbytek zemí EU-CEE se od něj může učit. Existuje však riziko, že silný digitální růst přispěje k nerovnosti mezi městem a venkovem a k mezigenerační nerovnosti. Boj proti těmto negativním externalitám bude vyžadovat promyšlená opatření na trhu práce a ve vzdělávání, jakož i zajištění řádných investic do digitální infrastruktury ve venkovských oblastech.

Čtvrtou prioritou je maximalizovat všechny zdroje dostupné pro financování a generování zisku z přechodu na zelenou ekonomiku. Ve srovnání s neunijními státy CE-SEE mají země EU-CEE nárok na záviděníhodnou částku finanční podpory, přičemž většina z ní je nyní spojena s environmentálními prioritami. Vlády v zemích střední a východní Evropy by měly identifikovat firmy včetně malých a středních podniků (SME) s vysokým inovačním potenciálem, pracovat na vytváření kapacit pro výzkum a inovace ve velkých firmách a přizpůsobovat vysokoškolské vzdělávání tak, aby vytvářelo odborné znalosti v zelené ekonomice. Zvláštní pozornost by měla být věnována identifikaci sektorů s potenciálem stát se „skokany“.

Pátou prioritou je řešení demografického poklesu vládními stimuly automatizace málo placených pracovních míst. Negativní demografické trendy samy o sobě stimuluji automatizaci, protože nedostatek pracovníků vede k napjatější situaci na pracovních trzích, vyšším mzdám a dalším pobídkám pro firmy a veřejný sektor, aby investovaly do technologií šetřících práci. Vlády však mohou tento proces podpořit stanovením vyšších minimálních mezd, což firmy donutí automatizovat práci s nízkou produktivitou. Aby ti, kteří kvůli automatizaci přijdou o málo produktivní práci, neskoučeli jako dlouhodobě nezaměstnaní, měly by vlády využívat aktivní politiky trhu práce a investovat do vzdělávání, aby usnadnily přechod pracovníků na produktivnější (a lépe placenou) práci. Náklady na najímání (nikoli však propouštění) musí být udržovány na nízké úrovni. Rekvalifikační programy musí být rozsáhlé, dobře financované, vázané na potřeby moderní (digitální, automatizované) ekonomiky a musí poskytovat dostatečnou finanční podporu pro zajištění delšího období rekvalifikace.

Šestou prioritou je co nejvíce omezit hospodářskou a sociální nestabilitu způsobenou těmito změnami. Financování přechodu bude stát peníze a bude nutné zvýšit velikost státu v poměru k HDP. To znamená zvýšené příjmy. Existují různé varianty, ale přechod na progresivnější daňové systémy (jako to učinily Slovensko a Česká republika v roce 2013) je jasná priorita. Zvýší se tím vládní příjmy a sníží nerovnost bez škodlivých ekonomických účinků.

Naše studie ukazuje významné příležitosti pro EU-CEE v zelenějším, digitalizovaném a automatizovaném světě. Ve srovnání se západní Evropou vycházejí země EU-CEE v mnoha oblastech poměrně dobře, a i tam, kde zaostávají, nejsou rozdíly vždy markantní. Plné využití příležitostí daných megatrendy 20. let nového tisíciletí v kombinaci s vhodnými makroekonomickými opatřeními na národní a unijní úrovni by připravilo půdu pro trvalou a udržitelnou konvergenci k západní Evropě. To však vyžaduje, aby byla již nyní přijata rozumná vládní opatření. Rizika nicnedělání jsou vážná. Zemím EU-CEE hrozí, že uváznou na nízké životní úrovni ve srovnání se západní Evropou, budou se potýkat s politickými důsledky nerovnosti a ekonomické nejistoty a že si zachovají ekologické standardy, které škodí obyvatelstvu i planetě.

1

ÚVOD

Od pádu komunismu a nastolení tržního kapitalismu ve střední, východní a jihovýchodní Evropě (CESEE) uplynuly již tři dekády. Od roku 2004 vstoupilo do EU jedenáct zemí střední a východní Evropy (EU-CEE). Členství v této koalici bylo podmíněno přijetím *acquis* EU, splněním kodaňských kritérií a dokončením dalších důležitých kroků týkajících se ekonomik regionu. Ačkoli ekonomiky EU-CEE nejsou zdaleka totožné, přijaly tudíž hospodářský model se společnými aspekty.²

V širším slova smyslu tento model přinesl silnou ekonomickou konvergenci. Od roku 1995, tedy prvního roku, pro nějž jsou k dispozici plně srovnatelné údaje, mělo jedenáct zemí CESEE, které jsou nyní součástí EU, průměrný příjem na hlavu (v paritě kupní síly) odpovídající 40 procentům úrovně prvních patnácti členů EU. Do roku 2020 vzrostl na 72 procent.³ Od globální finanční krize země EU-CEE k Unii dále konvergovaly. Ovšem u bohatší části regionu se tempo dohánění neúspěšnějších ekonomik západní Evropy (například Německa) obecně zpomalilo.

Tato práce začíná dvěma hypotézami. Zaprvé tvrdíme, že i když ekonomický model zemí EU-CEE byl do značné míry úspěšný při podpoře ekonomické konvergence s bohatšími částmi EU, může narážet na své meze, zejména v zemích na nejvyšší úrovni hospodářského rozvoje, jako je Česká republika a Slovinsko. To ukazuje na endogenní problémy růstového modelu EU-CEE.

Naše druhá hypotéza je, že tyto endogenní problémy se nyní střetávají s důležitými exogenními trendy, od demografických a environmentálních změn až po průmyslový a technologický vývoj. Ty představují příležitosti pro budoucí potenciál hospodářské konvergence zemí EU-CEE i jeho ohrožení. Jak si ukážeme v kapitole 3, všechny tyto trendy se v EU-CEE projevují velmi zvláštním způsobem, což vytváří jedinečné možnosti a obtíže při interakci se stávajícím modelem růstu.

2 Tento model byl různě označován jako „integrační“ a „neoliberální“, i když je třeba mít na paměti, že „neoliberální“ model pod záštitou členství v EU není totéž co jeho extrémnější varianta, která se v posledních desetiletích uplatňuje v mnoha částech světa.

3 Citované údaje pocházejí od společnosti AMECO. Použité údaje jsou prostým (neváženým) průměrem jedenácti zemí EU-CEE. Navzdory vystoupení Spojeného království z EU AMECO nadále uvádí EU-15 jako referenční hodnotu pro srovnání. Tímto přístupem se řídíme i zde.

V tomto dokumentu však chceme uvést tyto úvahy do kontextu možností, které mají aktéři v tomto procesu k dispozici. K aktérům patří vlády a firmy v EU-CEE, ale také v samotné EU. Nikdo z nich není ani zdaleka pasivní aktér a my poukážeme na možnosti, které každý z nich musí vyzkoušet v zájmu dosažení udržitelné konvergence životní úrovně obyvatel regionu EU-CEE ve střednědobém a dlouhodobém horizontu.

1.1 JAKOU ROLI MAJÍ SEHRÁT NÁRODNÍ STÁTY V EU-CEE?

Jedním z našich tvrzení ještě před započítáním této studie bylo to, že stát v EU-CEE hraje důležitou roli při zvládnutí vnitřních a vnějších hrozeb modelu růstu v regionu a adaptaci na něj a nejspíš to bude mnohem aktivnější role než v minulosti. Doposud se růstový model zemí EU-CEE spoléhal na poměrně malý stát,⁴ což je neobvyklé v kombinaci s často extrémní otevřeností měřenou obchodní výměnou ku HDP (Rodrik 1996). Čím více je země vystavena globalizaci, tím větší musí být stát, aby chránil občany před volatilitou a distribuoval (velké) zisky a náklady zhruba stejným způsobem. Země EU-CEE se dosud tímto vzorem neřídily – jejich vysoká ekonomická otevřenost šla obvykle ruku v ruce s malým podílem veřejných výdajů na HDP na poměry EU. To se pravděpodobně bude muset změnit, v neposlední řadě kvůli téměř skokovému posílení role státu v ekonomickém životě v důsledku současné pandemie. Využití větší státní moci k přenastavení modelů růstu v zemích EU-CEE znamená zejména rozšířenou roli průmyslové politiky. V kontextu EU-CEE se o tom dá uvažovat dvěma základními způsoby.

Zaprvé, země EU-CEE by se mohly zaměřit na vytvoření domácích špičkových inovativních firem. Japonsko, Jižní Korea, Tchaj-wan a Čína postoupily do ligy technologických inovátorů právě budováním „národních šampionů“, kteří poté obstáli v konkurenci na mezinárodních trzích a postavili vlastní střediska výzkumu a vývoje. Slabinou současného modelu EU-CEE je právě nedostatek silných a inovativních společností (stejně jako je to slabina ekonomiky někdejší NDR a jižních

4 Zde je důležité srovnání, ale přinejmenším v porovnání se západní Evropou jsou vládní výdaje v poměru k HDP v zemích EU-CEE poměrně nízké – to je jedna z výzev pro vytvoření „rozvíjejícího se státu“ v regionu.

zemí EU, například Portugalska a Řecka).⁵ Existence či neexistence tohoto druhu mezinárodně konkurenceschopných firem představuje rozdíl mezi úspěšným doháněním a setrváním ve druhé divizi.

O průmyslové politice v kontextu EU-CEE se dá za druhé uvažovat v souvislosti s „podnikatelským státem“ (Mazzucatová 2013), který vytváří nové trhy a podporuje rozvoj nových aktivit a produktů. Jde o obtížný úkol s velkým potenciálem. Někteří autoři (Mazzucatová 2013; Wade 2012; Wade 2014) tvrdí, že technologicky nejpokročilejší ekonomiky jako USA vděčí za své technologické prvenství státu a jeho agenturám, které aktivně napomáhají novým technologiím a celým novým trhům a podporují je. Úspěšné založení podnikatelského státu vyžaduje vysoce kvalitní veřejné činitele a hustou síť specializovaných agentur⁶ – veřejných i soukromých – poskytujících výzkumnou a technickou podporu. Stát a tyto agentury navíc nejednají ve vakuu, ale musí komunikovat a koordinovat se s mnoha dalšími aktéry včetně univerzit, rozvojových bank a hlavně s předními firmami v cílovém sektoru či technologické oblasti. Tyto firmy jsou klíčové, protože v podnikatelském státu nejde o nahrazení soukromých firem, ale o doplnění jejich aktivit v oblasti základního výzkumu, infrastruktury, školení a vzdělávacích zařízení, kde je soukromých aktivit málo. Inovační schopnost firem může podpořit dobře rozvinutý národní inovační systém (NIS) vedený prozíravým státem. Tyto inovativní firmy následně podpoří rozvoj inovačního ekosystému. Tyto dva přístupy – národní šampioni a podnikatelský stát – mohou oba zahrnovat prvky, které lze úspěšně zavést v zemích EU-CEE. Ani jeden z nich se však ani zdaleka neblíží k úplnému řešení současných a budoucích hrozeb pro růstový model EU-CEE. Když vezmeme obě oblasti dohromady, vidíme dvě hlavní potíže s implementací těchto přístupů v EU-CEE.

Zprv, budování národních šampionů podle západoevropského nebo východoasijského modelu není v současné EU jednoduše možné. Úspěchy v budování „národních šampionů“ v západní Evropě a východní Asii přišly díky dlouhým desetiletím „inkubace“. V těchto desetiletích byli budoucí národní šampioni většinou silně chráněni a dotováni svými příslušnými národními vládami. Přímé masivní zapojení národního státu totiž vpsledku nezaručuje úspěch (o čemž svědčí zkušenosti latinskoamerických zemí⁷) a taková úroveň i pod-

ba protekcionismu, průmyslové politiky a veřejné podpory, jaká byla dříve v západoevropských zemích přijatelná (a jaká se stále ještě praktikuje např. v Číně), již není v současné EU myslitelná. Zavádění dovozních cel nebo kvót omezujících přístup na domácí trh za účelem ochrany zárodků národních šampionů je nemyslitelné. Poskytování dotací domácím firmám není prozatím slučitelné se zásadou spravedlivé hospodářské soutěže v celé EU.

Za druhé, i kdyby tomu v rámci EU nic nebránilo, v současné době většině zemí EU-CEE chybí institucionální kapacita k plné podpoře národních šampionů nebo realizaci podnikatelského státu. Institucionální kapacita – včetně inovačně-propagačních „ekosystémů“ základního výzkumu, aplikačně orientovaného výzkumu, vzdělávacích systémů a firem – je základem německého úspěchu od druhé světové války. I přes mnoho zlepšení se instituce EU-CEE nedají srovnat se vzory „osvědčených postupů“, jako je Německo. V posledním desetiletí se institucionální kvalita v některých regionech EU-CEE opět zhoršila, což pro některé země představuje další překážky k tomuto přístupu. I když se situace mezi zeměmi liší, alespoň v některých regionech EU-CEE by se dalo pochybovat, zda má stát kapacitu slučitelnou s představou podnikatelského státu.

Tato omezení vládního působení jsou důležitá. Přesto se ale naše studie vynasnaží identifikovat oblasti, kde pravidla EU státní intervence povolují, kde je to vzhledem k institucionální kapacitě zemí EU-CEE proveditelné a kde by to v současném politickém kontextu bylo žádoucí. Jen velmi málo zemí na světě, nejen v zemích EU-CEE, by výše popsané ambiciózní politiky dokázalo v plném rozsahu realizovat. Přesto bychom ale chtěli v rámci takových omezení ukázat, že by toho vlády EU-CEE mohly a měly udělat dost, aby pomohly svým ekonomikám přejít na nový a udržitelnější model růstu.

1.2 JAKOU ROLI MÁ SEHRÁT EU A NĚMECKO?

Model posledních 30 let v zemích EU-CEE většinou vytvářel ekonomiky, které mají v poměru k HDP jak menší stát, tak vyšší úroveň vývozu než v západní Evropě. Domácí poptávka tedy hraje relativně méně důležitou roli coby hybná síla růstu a vývoz je poměrně důležitější. Vzhledem k tomu, že země EU-CEE vyvázejí hlavně do západní Evropy, je úroveň růstu ve velkých ekonomikách regionu sama o sobě důležitým zdrojem poptávky a hnacím motorem ekonomického rozvoje v zemích EU-CEE. Tyto vazby zahrnují obchod se zbožím a službami, cestovní ruch, investice, peněžní převody a jiné kapitálové toky.

Zejména v období od globální finanční krize v roce 2008 se tempo růstu ve většině starých členských států EU zpomalilo. V letech 2010–19 činil růst reálného HDP v patnáctce původních zemích EU v průměru 1,5 % ročně, zatímco deset let před rokem 2007 činil tento průměr 2,5 %. Toto zpomalení odráží obzvláště hluboký a dlouhodobý pokles po krizi v roce 2008 v některých zemích EU-15, jako je Řecko (kde se v letech 2010–19 růst reálného HDP pohyboval v průměru kolem

⁵ Je však třeba mít na paměti, že existence silných mezinárodně konkurenceschopných podniků nezaručuje rychlý růst. Japonsko a Itálie, které disponují vysoce sofistikovanými a technologicky inovativními podniky, jsou toho příkladem. Obě země jsou na tom z hlediska růstu již po mnoho desetiletí velmi špatně. Proč? Za prvé, pro rozvoj těchto firem je rozhodující domácí makroekonomické prostředí a za druhé může existovat rozpor mezi výkonností firmy (např. přesunem významné části jejich aktivit do zahraničí) a jejím dopadem na domácí ekonomiku.

⁶ Například uveďme DARPA a NASA v USA nebo Fraunhofer-Gesellschaft v Německu.

⁷ Ukázalo se, že latinskoamerické státy spíše dobývají rentu než modernizují. Ve všech zemích EU-CEE některé segmenty ekonomiky (definované jako „strategické“) zůstaly veřejné. Řízením těchto segmentů země EU-CEE v podstatě provádí určitou formu průmyslové politiky. Existují určité důkazy o tom, že řízení podniků ve veřejném vlastnictví se často řídí spíše motivem dobývání renty než motivem modernizace.

-2 % ročně), Itálie (0,3 % ročně) a Portugalsko (0,8 % ročně). Rovněž však odráží fakt, že v celé EU v tomto období převládal sklon k úsporným opatřením (Heimberger 2016). Vzhledem k vysoké úrovni ekonomické integrace mezi starými členskými státy a státy, které vstoupily do EU po roce 2004, však hrozí, že země EU-CEE také uvážnou na této nízké trajektorii růstu. Důležitou součástí této studie bude také zvážení politického rámce EU a různých způsobů, jak je zde možné dosáhnout změny, která by mohla přispět k růstu EU-CEE.

1.3 EXISTUJE ALTERNATIVA MIMO EU?

V zemích EU-CEE měla krize roku 2008 i její dozvuky významné politické dopady, stejně jako v západní Evropě. Jedním z nich bylo odhalení pocitu, že starší členské státy EU nahlížejí na země EU-CEE jako na druhořadé státy. Tooze (2018) tvrdí, že krize v roce 2008 zásadně změnila vztah se západní Evropou, a demonstruje to názornou ukázkou, že bohaté země Evropy budou podporovat země EU-CEE pouze selektivně.⁸ Citaci změnit takto (už opravené s dalšími chybami): Krastev a Holmes (2020) tvrdí, že „rok 2008 měl drtivý ideologický, nejen ekonomický dopad.“ Tvrdí, že v roce 2008 se nejen ukázal nedostatek solidarity se zeměmi EU-CEE v západní Evropě, ale tento rok rovněž skončil s představou, že západní Evropa je vzor k napodobení: „Být imitátor je často psychologické drama. Ale končí ztroskotáním, když si v průběhu plavby uvědomíte, že model, který jste začali napodobovat, se brzy převrhne a potopí.“ (Holmes / Krastev 2020).

To vedlo ke spekulacím, že vztah mezi alespoň některými zeměmi EU-CEE a EU se má zásadně změnit (Wanatová / Ciencki 2020). Domníváme se, že tato spekulace je neopodstatněná. Opuštění EU ve skutečnosti není pro jedenáct zemí EU-CEE reálnou možností a rozhodně by to nebylo v jejich zájmu. Ať už se země EU-CEE vůči Bruselu cítí jakkoli ukrivděně, je extrémně těžké přesvědčivě argumentovat pro alternativu. Jak si ukážeme v této studii, země EU-CEE z členství v EU v mnoha ohledech těží.

Zbytek této studie je strukturován následujícím způsobem. V kapitole 2 se podíváme na historický kontext růstového modelu EU-CEE a vysvětlíme, jak toto historické dědictví ovlivňuje současné výzvy další konvergence, jimž region čelí. V kapitole 3 se podrobněji podíváme na šest megatrendů. V kapitole 4 spojíme části 2 a 3 ve SWOT analýze a výslovně určíme silné stránky zemí EU-CEE, jejich slabiny, příležitosti a hrozby. V kapitole 5 uvádíme návrhy na opatření a v kapitole 6 závěry.

⁸ Zatímco Švédsko a Dánsko získaly od ECB swapové linky, „Polsko a Maďarsko byly odbyty repo obchody, které s nimi nezacházely o nic lépe než s komerčními bankami v nouzi, když potřebují dodatečnou likviditu“. Maďarsko se muselo obrátit na MMF, přirozeně s velkým množstvím úsporných opatření – „v roce 2010 pravicová strana Fidesz sklídila ovoce“ (Tooze 2018). Mezitím „Německo sestřelilo rakouské a maďarské iniciativy na společný podpůrný fond. ‚Není to náš problém,‘ prohlásil Peer Steinbrück.“

2

HISTORICKÝ KONTEXT A STÁVAJÍCÍ VÝZVY

Relativně nízká úroveň hospodářského rozvoje regionu EU-CEE ve srovnání se severozápadní Evropou má hluboké historické kořeny, které sahají až do středověku. Lidé v těchto zemích obecně nemohli aktivně přispívat a také nepřispívali k dlouhodobému socioekonomickému pokroku severozápadní Evropy. Místo toho se tyto společnosti staly zázemím druhé země, podřízeným dodavatelem surovin a levné pracovní síly. Do roku 1913 činil HDP na obyvatele v zemích střední a východní Evropy přibližně 40 procent průměrné západoevropské úrovně (Podkaminer 2015a).

Systém státního plánování vnucený střední a východní Evropě po druhé světové válce se s různým úspěchem snažil řešit některé příznaky neefektivních ekonomických systémů a závislosti, například převládající malorolnická hospodářství nebo dominantní postavení zahraničního kapitálu ve finančních službách. Centrální plánování zároveň vylučovalo působení tržních sil. To deformovalo strukturu ekonomiky a zabránilo organickému rozvoji domácího podnikatelského potenciálu v průmyslu a službách.

2.1 PŘECHOD A KONVERGENCE PŘED ROKEM 2008

Zkušenosti zemí EU-CEE v období mezi zhroutilím komunismu a globální finanční krizí v roce 2008 byly velmi smíšené. Obecně lze toto období rozdělit na dvě zřetelně odlišné etapy: několik velmi obtížných let pro všechny země v regionu na počátku 90. let a období trvalé konvergence se západní Evropou pro mnohé tyto státy zhruba od roku 1995 až po rok 2007.

Kolaps státního plánování na konci 80. a na počátku 90. let a následně „šokové terapie“, inspirované a kontrolované mezinárodními finančními institucemi, přinesly obrovské ztráty ve výrobě, zaměstnanosti a životní úrovni. Náhlé vystavení tržním podmínkám (a vnější konkurenci) nedalo domácím výrobcům čas na přizpůsobení. De facto to vyústilo ve zničení velké části tehdejšího fyzického a lidského kapitálu. Dvouciferný pokles výroby nebyl nijak neobvyklý a lotyšský HDP se v roce 1992 propadl přibližně o třetinu (obrázek 2.1).

Od poloviny 90. let však ekonomiky regionu začaly nabírat dech. Od poloviny 90. let do roku 2007 většina zemí EU-

KLÍČOVÁ SDĚLENÍ

Po těžkých recesích způsobených přechodem na tržní hospodářství na počátku 90. let zaznamenala většina zemí EU-CEE v období před krizí v roce 2008 silnou konvergenci příjmů se západní Evropou.

Od této krize se však tempo konvergence k průměru EU obecně zpomalilo. To platí zejména pro bohatší země EU-CEE, tudíž model růstu naráží na své limity. Základní východiska růstového modelu se od roku 2008 nezměnila, a proto se stále spoléhá na růst vývozu tažený přímými zahraničními investicemi a „zdravou“ fiskální politikou.

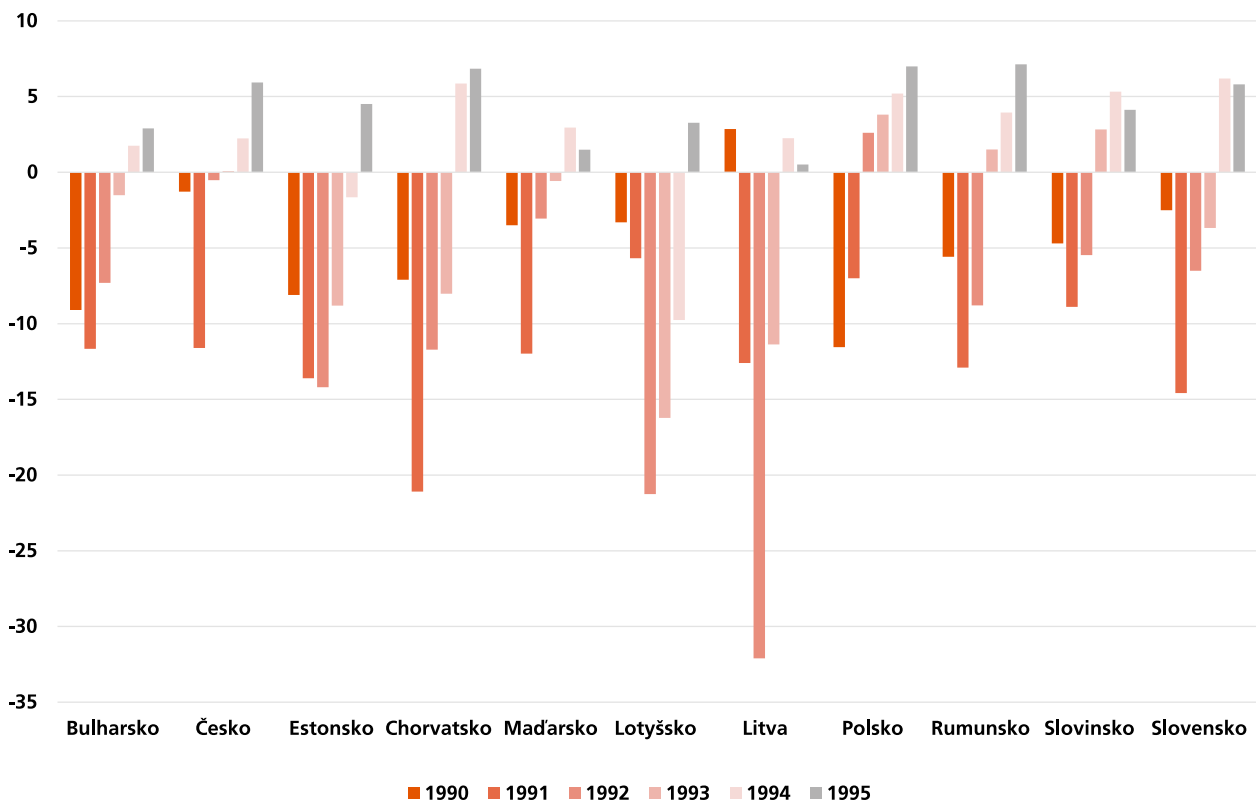
Vzdát se modelu přímých zahraničních investic není reálné, ale větší prostor růst tažený domácí poptávkou by byl krokem kupředu. Regionu by prospěla zásadní proměna v myšlení v celé EU ohledně základů náležité fiskální politiky. Zde bude klíčová role Německa.

-CEE ve srovnání se západní Evropou značně zbohatla. Když se jednoduše omezíme na průměr, pak se jedenáct zemí EU-CEE, které jsou nyní součástí EU, ze 40 procent HDP na obyvatele v EU-15 (při paritě kupní síly) v roce 1995 dostalo do roku 2007 na 55 procent, přičemž ve Slovinsku to bylo dokonce 78 procent a v České republice 74 procent (obrázek 2.2). Během tohoto období byla průměrná míra růstu v zemích EU-CEE (4,8 procenta ročně) přesně dvojnásobná oproti EU-15 (2,4 procenta). Ony vyspělejší země EU-CEE se kolem roku 2007 již přibližovaly úrovni rozvoje chudších členských států, které do Unie vstoupily před rokem 2004.

Tato rostoucí ekonomická konvergence šla ruku v ruce s integrací mnoha zemí EU-CEE do širšího euroatlantického institucionálního rámce. Institucionální konvergence k západním standardům pomohla osmi zemím EU-CEE vstoupit do EU, přičemž Rumunsko a Bulharsko následovaly v roce 2007 a Chorvatsko v roce 2013. Mezitím Česká republika, Maďarsko a Polsko vstoupily v roce 1999 do NATO, většina ostatních zemí EU-CEE je následovala v roce 2004 a Chorvatsko v roce 2009.

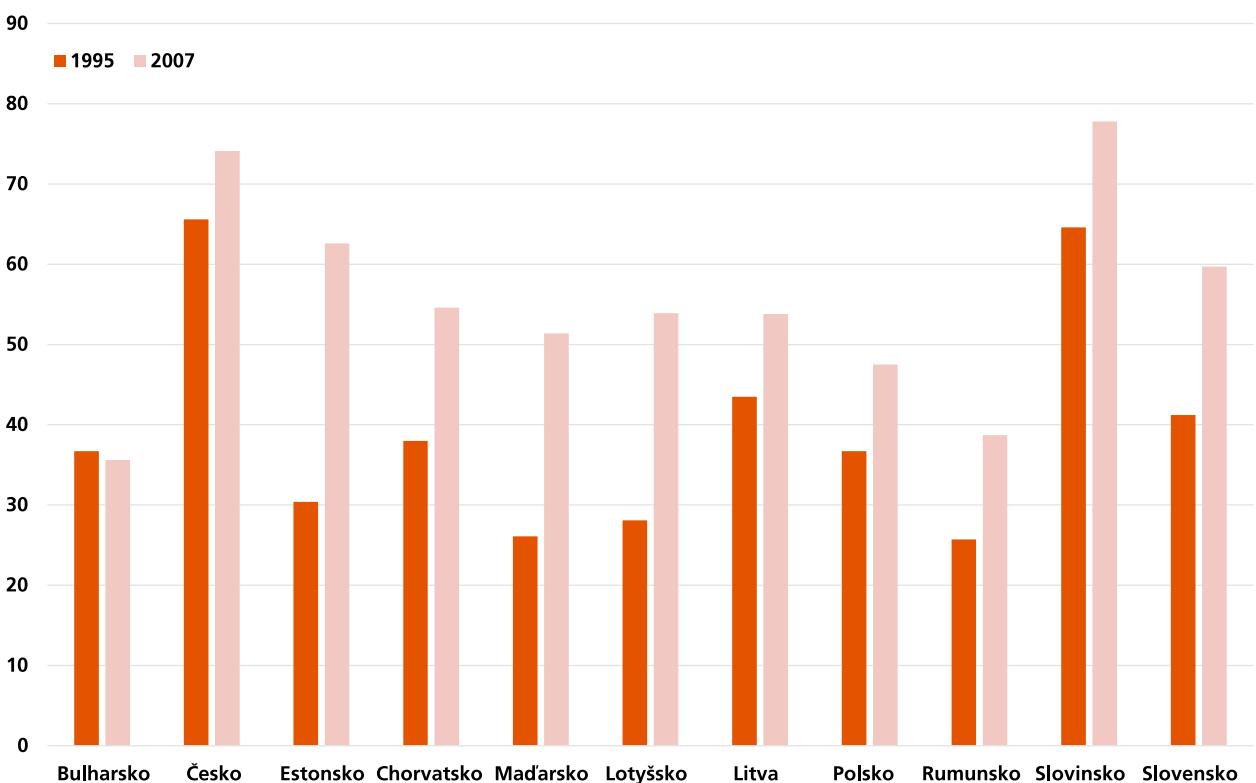
Po celé toto období se všechny země EU-CEE víceméně řídily ekonomickým modelem založeným na „deseti příkázáních“ Washingtonského konsensu, včetně vnější otevřenosti

Obrázek 2.1
Skutečný růst HDP v % za rok

Zdroj: Vídeňský institut mezinárodních ekonomických studií (wiiw).

Obrázek 2.2
Reálný HDP na hlavu v paritě kupní síly, EU-15 = 100

Zdroj: AMECO, wiiw.

a „zdravé“ fiskální politiky.⁹ Jiné možné cesty, například sociálně demokratické modely Švédska nebo Rakouska, fenomenální systémy využití ve východoasijských ekonomikách nebo metody, které vedly k poválečným „zlatým rokům“ řízeného kapitalismu v západní Evropě, byly zavrženy.

Zatímco celkovou robustní konvergenční výkonnost v letech 1995–2007 nikdo nezpochybnuje, diskuse o hospodářské politice v tomto období zůstává poměrně vyhrcoaná, zejména co se počátku 90. let týče.¹⁰ EBRD zjistila, že lidé narození v období „šokové terapie“ na počátku 90. let jsou o 1 centimetr kratší, než by se dalo očekávat (Adsera a další 2019). Převážně robustní míře konvergence navíc od poloviny 90. let do poloviny nultých let jistě pomohly příznivé efekty základny. I v těchto dobrých letech se však stále více projevovaly určité problémy, včetně masivního úbytku populace ve většině zemí EU-CEE, stále vysoké nezaměstnanosti v některých regionech, přetrvávajících obchodních deficitů a nadměrné specializace v automobilovém průmyslu.

2.2 PO ROCE 2008: PŘESKOČENÍ JIŽNÍ EVROPY, ALE POMALEJŠÍ KONVERGENCE S NĚMECKEM

Krise v letech 2008–09 byla pro evropskou i globální ekonomiku zemětřesením. Na rozdíl od recesí při přechodu na tržní ekonomiku na počátku 90. let však nedopadla na všechny země v EU-CEE tak drasticky. Zatímco třem pobaltským státům v roce 2009 klesl reálný HDP o více než 14 procent, Polsko se recesí zcela vyhnulo. Možná právě kvůli tomuto diferencovanému dopadu krize se nijak zásadně nezměnilo základní přesvědčení o modelu zděděného růstu ve „staré“ EU ani v zemích EU-CEE.

Od této krize tempo růstu v zemích EU-CEE překonávalo tempo zemí původní patnáctky EU, což vedlo k další konvergenci. K roku 2019 dosáhla nejvyšší úrovně konvergence příjmů Česká republika (88 procent úrovně států původní patnáctky EU v paritě kupní síly), po ní následuje Slovinsko (83 procent) a Litva (82 procent). V průměru dosáhly země EU-CEE v roce 2019 sedmdesát procent HDP na obyvatele EU-15, což je o 15 procentních bodů více než v roce 2007.

Je však třeba mít na paměti dvě důležité výhrady. Za prvé, celkový růst v EU-CEE během tohoto období byl podstatně nižší než před rokem 2008. Země EU-CEE rostly v letech 2010–19 v průměru o 2,7 procenta ročně oproti pěti procentům v deseti letech před rokem 2007. Zadruhé, dosažená konvergence se odehrávala v kontextu podstatného zpomalení růstu v zemích EU-15. Tyto země vykazovaly v období 2010–19 průměrný růst reálného HDP ročně o 1,5 procenta oproti 2,5 procentům v deseti letech před rokem 2007.

Tyto nuance ještě více vystoupí do popředí při srovnání výkonnosti zemí EU-CEE s jednotlivými zeměmi (obrázek 2.3). V rámci EU-15 se výsledky jednotlivých zemí od roku 2008 značně lišily. Ve srovnání s jihoevropskými zeměmi, jež krize v roce 2008 těžce zasáhla, vypadá konvergenční výkon EU-CEE za poslední desetiletí robustně. Země EU-CEE v průměru posílily ze 67 procent řeckého HDP na obyvatele v roce 2007 na 114 procent v roce 2019; ze zemí EU-CEE jsou nyní podle tohoto ukazatele pouze Chorvatsko a Bulharsko chudší než Řecko. V roce 2019 Česká republika dokonce předstihla Španělsko a dosáhla 98 % italské úrovně.

V porovnání s Německem, tedy zemí, která po krizi zažila slušné (i když ne úžasné) období, vypadají výsledky zcela odlišně. Zejména rozvinutější země EU-CEE konvergovaly k Německu od krize jen skromně. Do roku 2019 dosáhl český HDP na obyvatele 77 procent německé úrovně (ze 71 procent v roce 2008), zatímco Slovinsko ve stejném období ve srovnání s Německem zchudlo. Pokrok dosažený oproti Německu jinými státy tohoto regionu (zejména pobaltskými zeměmi a Rumunskem) byl zásadnější, i když tyto země rostly z nižšího základu.

Když se na to podíváme takto, rádi bychom uvedli několik postřehů k ekonomickému výkonu zemí EU-CEE od globální finanční krize. Za prvé, celkový růst reálného HDP se značně zpomalil. To se do značné míry odráží v obecně utlumeném výkonu na klíčových trzích v západní Evropě. Za druhé, v HDP na hlavu tyto země konvergovaly k západní Evropě silným tempem. Za třetí, země EU-CEE obecně prokázaly podstatně vyšší míru odolnosti vůči mnoha problémům, jimž kontinentální ekonomiky od roku 2008 čelí, než jižní Evropa. I když některé země EU-CEE – zejména pobaltské státy – globální finanční krize vážně postihla, záhy se pozoruhodně odrazily.

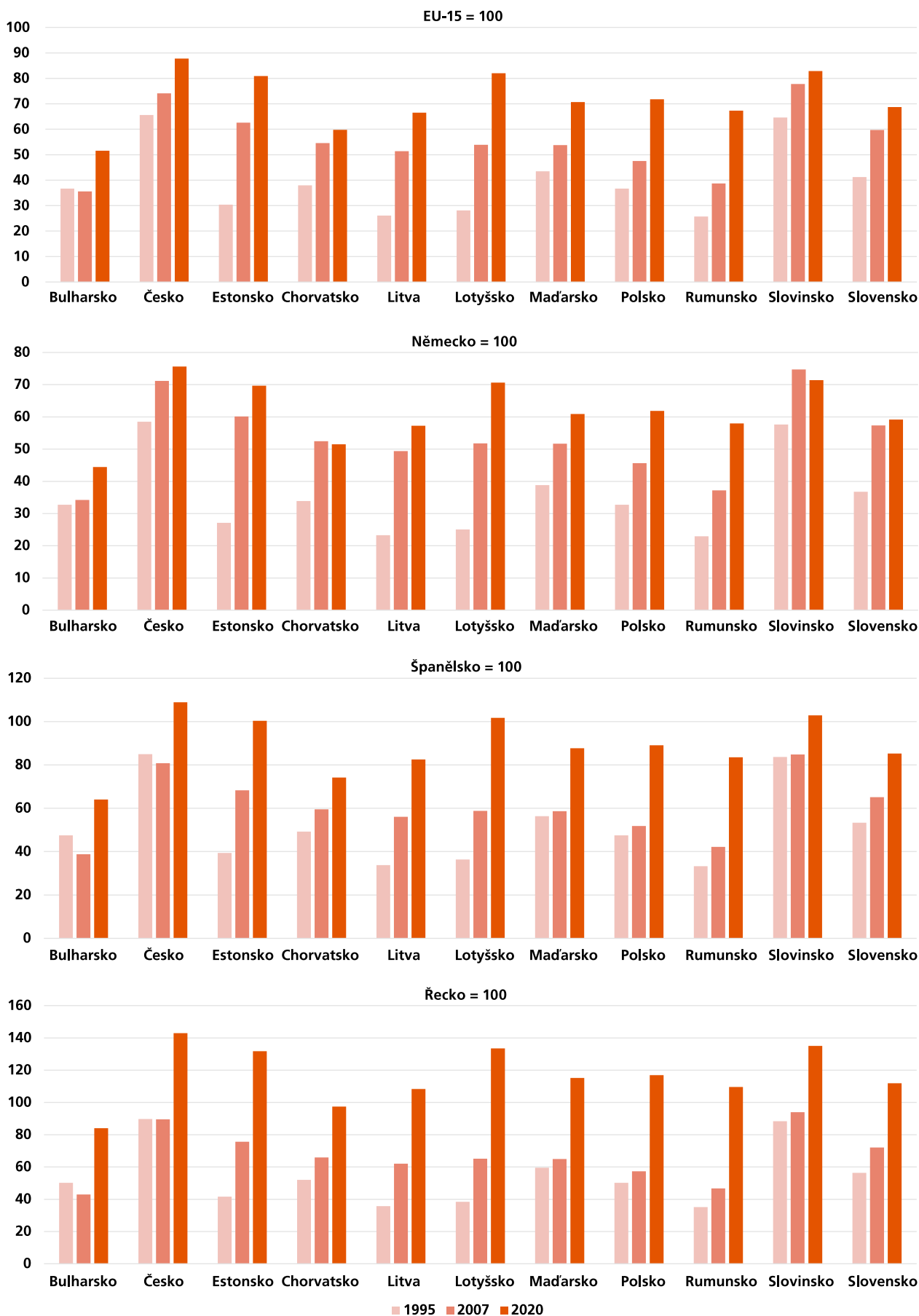
A konečně se z dat dá vyčíst velká míra diferenciace v západní i východní Evropě a výsledek konvergence do velké míry určuje to, koho s kým budeme porovnávat. V jakékoli míře, dokonce i ve srovnání s Německem, vykazují některé země EU-CEE (zejména Rumunsko, Litva a do určité míry Polsko) od roku 2007 slušnou míru konvergence. To však už tolik neplatí pro Slovinsko, Chorvatsko, Slovensko a Českou republiku. V prvních třech jmenovaných zemích se celková konvergence v letech 2007 a 2019 pohybovala v jednotkách procent, a to i v porovnání s průměrem zemí EU-15, který je zatížen jižní Evropou. Proti Španělsku nebo Řecku vypadá konvergenční výkonnost všech zemí EU-CEE v tomto období slušně.

Nikoho nepřekvapí, že chudší země se mohou zlepšovat rychleji než zámožnější státy. Je to v souladu s (nepodmíněnou) beta-konvergenční tezí zpracovanou v neoklasické teorii ekonomického růstu. Podle této teorie chudší země (v tomto případě země EU-CEE) rostou rychle, ale spolu s tímhle bohatnutím se jejich růst postupně zpomaluje. Vídeňský institut pro mezinárodní ekonomická studia (Astrov a kol. 2017) na základě údajů o výkonu zemí EU-CEE od roku 1995 v souladu s neoklasickou teorií ekonomického růstu spočítal, že kdybychom chtěli snížit na polovinu rozdíl v pří-

⁹ Viz Havlík (1991).

¹⁰ Již tehdy se mnozí netajili pochybnostmi a navrhovali, že by byl lepší pozvolnější přechod. Viz například Passell (1993).

Obrázek 2.3
Reálný HDP na hlavu v paritě kupní síly

Zdroj: AMECO, wiiw.

jmech mezi občany EU-CEE a průměrnými občany EU, zabra- lo by to 25 let. Proto je dost naléhavě třeba přemýšlet o no- vých strategiích růstu pro tento region.

2.3 NARAZIL RŮSTOVÝ MODEL EU-CEE NA SVÉ HRANICE?

„Washingtonský konsensus“ a obecný liberální ekonomický model uplatňovaný v zemích EU-CEE posledních 30 let má mnoho různých aspektů. Navíc se v jednotlivých zemích po- někud liší způsob i rozsah, v jakém byl a je tento model v ze- mích EU-CEE uplatňován. Úplné prozkoumání těchto nuancí přesahuje rámec této studie. Pokud se snažíme promýšlet konvergenční výkon regionu a porozumět jeho současným a budoucím výzvám, jsou pro pochopení perspektivy EU-CEE klíčové dva ústřední makroekonomické aspekty variant toho- to modelu: role zahraničního obchodu a fiskální politiky. V souvislosti s výše zmíněným zpomalením růstu v západní Evropě nabývají tyto otázky na ještě větším významu.

2.3.1 Zahraniční obchod

Vyspělým průmyslovým zemím hrozí sekulární stagnace, ne- bo se už do ní dostaly. Možná nejlepším příkladem předcho- zího tvrzení je eurozóna, do níž jsou země EU-CEE silně inte- grovány (De Grauwe 2015). Koncept sekulární stagnace vzešel z hospodářské krize 30. let. V roce 2013 jej oživil Larry Summers a s jeho pomocí popsal bohaté země v pokrizovém období.¹¹ Pro sekulární stagnaci je typická velmi nízká inflace spojená s velmi slabým (nebo stagnujícím) růstem celkové spotřeby (soukromé i veřejné) a celkových investic. Při stagnu- jícím růstu domácí poptávky se jako rozhodující faktor domá- cího růstu a zaměstnanosti ukazuje zahraniční obchod. Ze- mě, které jsou schopné vytvářet rostoucí obchodní přebytky, jsou na tom lépe než ty, které to nedokážou. Vzhledem k to- mu, že obchodní přebytky některých zemí znamenají ob- chodní deficity pro jejich partnery, růst HDP první země navá- zaný na obchodní přebytek indikuje pokles HDP druhé země spojený s deficitem obchodní bilance.

Pro udržení růstu je tedy nezbytná dobrá výkonnost zahranič- ního obchodu. Ta má také zásadní význam pro země, které jsou nuceny splácet své předchozí zahraniční půjčky. Klíčo- vým požadavkem je zajištění vnější konkurenceschopnosti. Ovšem pokud budou státy nadále věrně ctít volný meziná- rodní obchod (což platí i o vnitřním obchodu v EU), konkuren- ční výhodu si nejnáze zajistí stlačením mzdových nákladů obecně a mzdových sazeb konkrétně.¹²

Příliv velkých přímých zahraničních investic (PZI) motivovaný nízkými mzdovými náklady, dostupnou kvalifikovanou pra- covní silou, daňovými výhodami a blízkostí Západu, což vše

charakterizovalo státy EU-CEE před lety 2008–2009, vedl k postavení továren na hotové výrobky a polotovary určené na mezinárodní trhy (stejně jako na domácí trhy domovských zemí přímých zahraničních investorů). Díky převážně zahra- ničněobchodním aktivitám firem s přímými zahraničními in- vesticemi měly země EU-CEE, které před rokem 2008 dosa- hovaly obchodních deficitů, od té doby tendenci vytvářet rostoucí obchodní přebytky. Tyto přebytky slouží k pokrytí zisků repatriovaných PZI. Přebytky zároveň podporovaly růst HDP a udržovaly nezaměstnanost na uzdě.

To vše naznačuje, že v zemích EU-CEE by nebylo moudré zá- sadně změnit exportní model založený na PZI. Údaje v před- chozí části svědčí o tom, že země EU-CEE dokázaly s tímto modelem v pokrizovém období nadále přiměřeně dobře růst, zejména ve srovnání s jižní Evropou. Země EU-CEE jsou velmi úspěšnými vývozci; všechny kromě Rumunska mají poměr vý- vozu/HDP nad průměrem EU a Německa (obrázek 2.4) a vý- razně vyšší než v zemích jižní Evropy, jako je Španělsko a Ře- ko.

To má však i své nevýhody. Prvním problémem je, že zisky z přímých zahraničních investic jsou často repatriovány na tr- hy investorů, místo aby byly utraceny na domácím trhu. Na základě zásady volného pohybu kapitálu nelze nijak omezo- vat, co se se zisky zahraničních investorů stane. Na rozdíl od Německa, které je v tomto ohledu v plusu, každá země EU- -CEE systematicky odevzdává část svého HDP do zahraničí. A přestože občané zemí EU-CEE pracující v zahraničí posílají vysoké příjmy domů, nevyrovnává to ztrátu zisků z PZI; viz¹³. Druhé dilema spočívá v tom, že mzdové sazby v EU-CEE v po- měru k produktivitě musí zůstat dostatečně „atraktivní“ (tj. dostatečně nízké), aby se zahraniční kapitál nepřelil tam, kde jsou mzdy ještě nižší a daňové podmínky „přátelštější“, jako na Ukrajině, v Turecku nebo v jihovýchodní Asii. Přestože ne- ustálé zlepšování produktivity vykompenzovalo vyšší mzdy a přestože určité důkazy svědčí o tom, že právě to se v po- sledních letech stalo v zemích EU-CEE (Schroder 2020), hrozí nebezpečí, že dojde k mzdovému „závodu ke dnu“ – anebo tento model přinejmenším zakrývá, o kolik mohou výdělky vzrůst.

Nadměrná závislost na zahraničním obchodu, zahraničních trzích a zahraničním kapitálu omezuje růst produkce v EU- -CEE (stejně jako jinde). Hotové zboží a služby, které jsou me- zinárodně obchodovatelné, představují 20–30 procent HDP a celkové zaměstnanosti. Tlak na snižování mezd v sektoru přímo konkurujícímu zahraničnímu kapitálu znamená snižo- vání mezd i ve zbývajících sektorech.¹⁴ To dlouhodobě potla- čuje celkovou domácí kupní sílu a omezuje domácí poptávku, rovněž po neobchodovatelném zboží a službách. To omezuje celkový růst HDP a zaměstnanost.

2.3.2 Fiskální omezení

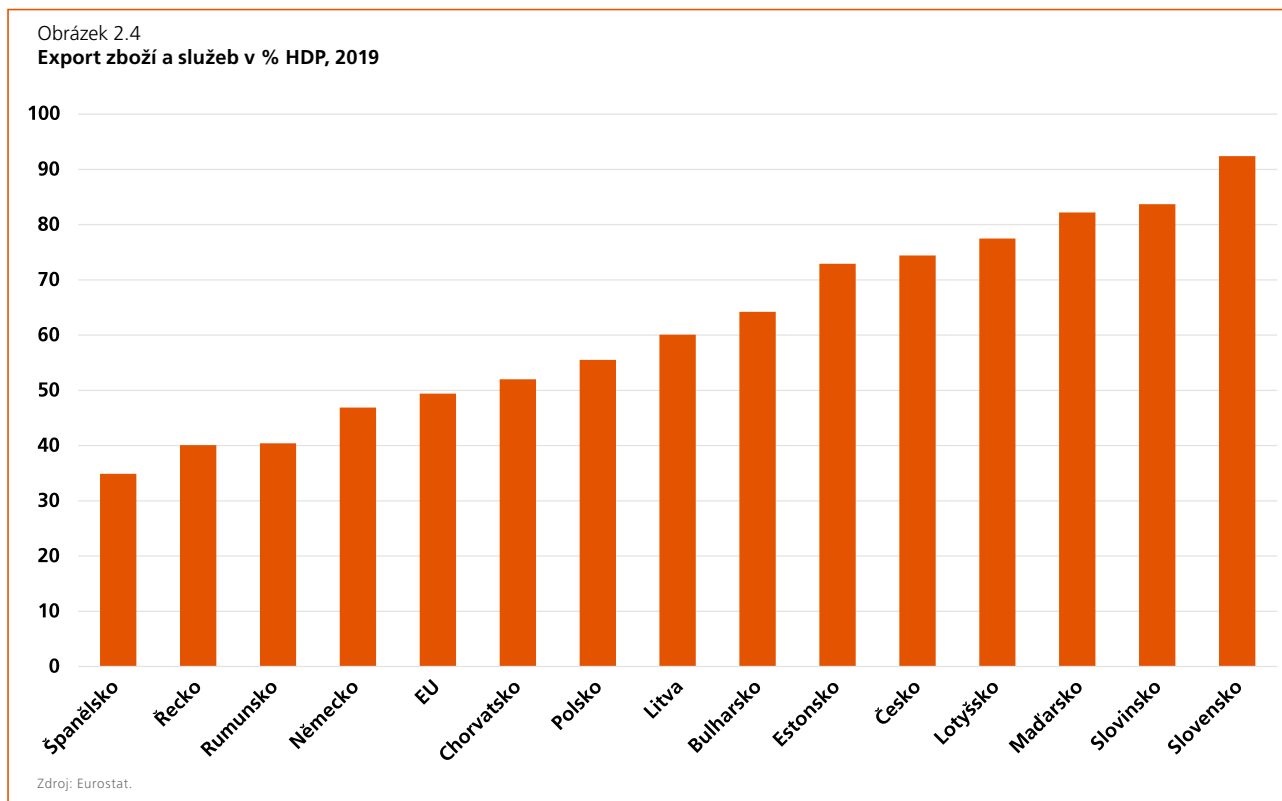
Druhým paradigmatem základního modelu růstu po roce 1989 je údajná nutnost „zdravé“ fiskální politiky. Během ob-

¹¹ Projev Larryho Summese na 14. výroční výzkumné konferenci MMF 8. listopadu 2013 najdete na YouTube; <https://www.youtube.com/watch?v=KYpVzBbQIX0>.

¹² V éře před zavedením eura, když ještě byly národní měnové kurzy fle- xibilní, si stát mohl zajistit konkurenční výhodu jednoduše devalvací. Úspěšným příkladem této praxe je hospodářská historie Itálie v letech 1973 až 1988.

¹³ Podrobnější pojednání tohoto tématu viz 3.2 níže.

¹⁴ Více o tom viz Laski / Podkaminer (2011).

dobí stabilního hospodářského růstu se u zemí EU-CEE očekává, že budou systematicky snižovat nebo dokonce eliminovat fiskální deficity a korigovat úroveň veřejného dluhu v poměru k HDP. Zachování fiskální disciplíny v eurozóně hlídá Evropská centrální banka (ECB), která je oprávněna odepřít přístup k hotovosti zemím, které se dopustily flagrantního porušení pravidel. Země, které si ponechaly národní měny (například Polsko), mohou po delší dobu vést relativně uvolněnou fiskální politiku, ale i v těchto kontextech nakonec převládne averze k fiskálním deficitům a rostoucím veřejným dluhům.

Dokud budou kroceny fiskální deficity, zůstane rovněž omezený růst veřejné spotřeby, veřejných investic a sociálních transferů. I tím se dá vysvětlit obecně mnohem nižší míra růstu reálného HDP po roce 2008 v západní Evropě i v zemích střední a východní Evropy.

Paradigma se nejprve musí změnit na úrovni EU. Pokud se o těchto otázkách nezačne dlouhodobě uvažovat jinak v zemích, jako je Německo a země „šetrné čtyřky“ v eurozóně (Podkaminer 2015), ruče politiků v EU-CEE budou do velké míry svázané. Od finanční krize v roce 2008 přešlo Německo k restriktivnější fiskální politice a od roku 2012 do roku 2019 vyprodukovalo značné rozpočtové přebytky. To nebylo nutné; velké rozvinuté země, které si v dobách trvale slabého růstu mohou půjčovat za historicky nízké úrokové sazby, by měly mít deficit. Rozpuštění těchto přebytků by znamenalo vyšší růst nejen v Německu, ale také menší konkurenční tlak na ostatní, včetně zemí EU-CEE. Menší tlak by umožnil rychlejší růst výroby také v zemích EU-CEE.

Zde jistě nalezneme nějaký důvod k optimismu. V kontextu současné pandemie se fiskální politika výrazně uvolnila, aby

zmírnila negativní dopady pandemie, což bude pravděpodobně pokračovat nejméně do konce roku 2021. Pandemie ukázala, kolik finančních zdrojů lze mobilizovat, pokud to vyžaduje socioekonomický kontext. Fiskálním jestřábům se nyní bude hůř tvrdit, že deficitní výdaje, například na boj s klimatickou změnou, jsou nerealizovatelné nebo nebezpečné. Masivní mobilizace finančních zdrojů na úrovni EU v důsledku pandemie je skokovou změnou a EU-CEE z toho může mít nakonec neadekvátní prospěch.

3

ANALÝZA MEGATRENDŮ

V předchozí kapitole jsme vysvětlili historický kontext ekonomik EU-CEE, definovali endogenní aspekty současného modelu růstu a identifikovali hlavní výzvy, kterým tyto země čelí. V této kapitole se zaměřujeme na exogenní trendy ovlivňující ekonomický model regionu, rozdělené do šesti důležitých oblastí.

3.1 FUNKČNÍ MODELY SPECIALIZACE

Vznik globálních výrobních sítí vede ke stále detailnější mezinárodní dělbě práce. Zejména vedl u průmyslového zboží k rozptýlenějším výrobním procesům rozprostřeným na mnoha různých místech. Tento způsob výroby, známý také jako fragmentace výroby (Jones / Kierzkowski 1990, 2001) nebo vertikální specializace (Hummels a další 2001), je v Evropě obzvláště rozvinutý, protože EU je nejintegrovanejším obchodním blokem na světě.

Rozptyl různých aktivit v rámci hodnotových řetězců napříč různými místy má mnoho aspektů. Funkční specializace je klíčem k analýze modelů růstu členských států EU-CEE. Ukazuje na různé obchodní aktivity nebo aktivity v rámci hodnotového řetězce, k nimž se firmy musí uchýlit, aby vytvořily přidanou hodnotu. Pro výrobní firmy je skutečný výrobní proces rozhodně jednou z klíčových činností. Není však zdaleka jediný. A podle hypotézy křivky úsměvu¹⁵ nejde ani o nejslibnější aktivitu v rámci hodnotového řetězce, co se jeho potenciálu pro vytváření hodnoty týče. Z křivky úsměvu se stalo něco na způsob stylizovaného faktu (např. Mudambi 2008; Shin a další 2012; Milberg / Winklerová 2013). Křivka předpovídá, že znalostně intenzivní obchodní aktivity, jako je výzkum a vývoj a různé činnosti ústředí (např. controlling), vytvářejí vyšší přidanou hodnotu. Totéž do jisté míry platí pro postprodukční služby, jako je branding, specializované obchodní služby a jisté činnosti v technické podpoře zákazníků, nebo i design a marketing. Taková alokace marží s přidanou hodnotou napříč aktivitami hodnotového řetězce vede k široké křivce ve tvaru písmene U (úsměv), když jsou tyto funkce vyneseny proti přidané hodnotě.

¹⁵ S konceptem křivky úsměvu poprvé přišel Stan Shih, někdejší generální ředitel tchajwanské IT společnosti Acer (Shih 1996). Shih zjistil, že v jeho odvětví firmy, které skutečně vyrábějí dané elektronické zboží, dosahují nižších zisků a vyplácejí nižší mzdy, tj. vytvářejí nižší přidanou hodnotu než firmy odpovědné za znalostně náročnější funkce v hodnotovém řetězci, jako je výzkum a vývoj v předvýrobním segmentu nebo určité marketingové služby v postprodukční fázi.

KLÍČOVÁ SDĚLENÍ

Země EU-CEE jsou ve většině výrobních odvětví vysoce specializované jako tovární ekonomiky a doplňují tak německou ekonomiku i další klíčové ekonomiky EU-15. Výjimky z tohoto obecného vzorce jsou vzácné a vyskytují se například ve farmaceutickém průmyslu, kde lze některé ekonomiky EU-CEE popsat jako začínající ekonomiky ústředí.

Vzhledem k dosažené příjmové hladině je pro země EU-CEE úprava funkční specializace víc než namístě. Tempo tohoto procesu přizpůsobování však bylo za posledního půldruhého desetiletí poměrně pomalé, což by mohlo vést k vykojení solidního procesu konvergence.

Má-li dojít k přechodu na takové funkce hodnotového řetězce, které jsou náročnější na znalosti, nemohou země EU-CEE spoléhat pouze na tržní síly. Spíše je nutné provádět aktivní průmyslovou politiku, mimo jiné posílit vnitrostátní inovační systémy a v ideálním případě navíc efektivněji využít masivní dotace z evropských regionálních fondů a fondů soudržnosti.

Technologická asymetrie je jedním z určujících prvků funkční dělby práce (Baldwin / Lopez-Gonzalez 2015). S jistým zjednodušením lze říci, že podle těchto autorů lze země rozdělit do dvou typů: země s ekonomikami ústředí a na ty s továrními ekonomikami. Jejich slovy „ekonomiky ústředí [...] zajišťují výrobní síť“, zatímco „tovární ekonomiky poskytují pracovní sílu“ (Baldwin / Lopez-Gonzalez 2015: 1696).¹⁶

Technologická asymetrie implicitní v systémech funkční specializace napříč zeměmi je vysoce relevantní pro vyhlídky dlouhodobého růstu EU-CEE, a dokonce i pro jejich růstový model jako takový. Na základě typu projektů přímých zahraničních investic na zelené louce, které zahraniční investoři realizovali v EU-CEE, dospěl Stöllinger (2021) k závěru, že v podstatě všechny země v regionu CEE se specializují jako tovární ekonomiky.¹⁷ Stöllinger rovněž ukázal, že tovární ekonomiky i v zemích EU-CEE v průměru zachycují menší přidanou hodnotu na jednotku vyrobeného výstupu. To má přiro-

¹⁶ Všimněte si, že tato charakteristika mezinárodní dělby práce se do jisté míry podobá charakteristice jádra a periferie v teorii závislosti (Prebisch 1950) a analýze světového systému (např. Wallerstein 1974, 2004).

¹⁷ Alternativní metodu identifikace funkční specializace na základě pracovních míst obsažených v mezinárodních obchodních tocích viz Timmer a další (2019).

ženě potenciálně znepokojivé důsledky pro jejich další konvergenci po určité míře dostižení západní Evropy.

Zbytek tohoto oddílu se dělí na dvě části. Oddíl 3.1.1 podrobně zkoumá funkční modely specializace zemí EU-CEE v kontextu EU, včetně vývoje v čase. Poté v části 3.1.2 analýza pokračuje rozbořením možné pasti funkční specializace a souvisejících relevantních důsledků profilů funkční specializace regionu pro jeho model růstu.

3.1.1 Pořád ještě tovární ekonomiky: funkční specializace v zemích EU-CEE

Vstup do EU a mimořádně liberální obchodní politiky a politika přímých zahraničních investic umožnily zemím EU-CEE těsnou integraci do evropských výrobních sítí. To vedlo k ohromující konvergenci výrobních a vývozních struktur. Platí to zejména pro země Visegrádu, které jsou součástí středoevropského výrobního jádra (MMF 2013; Stehrer / Stöllinger 2015; Stöllinger 2016). Tato konvergence je vítaným příspěvkem k soudržnosti EU a potvrzuje, že výroba v EU-CEE se neomezuje na odvětví s nízkou technologickou náročností (např. výrobu potravin a nápojů) nebo na odvětví

náročná na zdroje (např. zpracování dřeva nebo základních kovů), ale dobře expandují do sofistikovaných průmyslových odvětví, včetně výroby elektroniky a motorových vozidel, což je odvětví, které se stalo pro region obzvláště důležité (viz oddíl 2.3).

Souběžně s těmito působivými procesy konvergence průmyslových specializací vedl vznik mezinárodních hodnotových řetězců k často přehlížené divergenci funkčních specializací, tj. ke specializaci na různé funkce v rámci hodnotového řetězce průmyslových odvětví. Přesněji řečeno, země EU-CEE jako tovární ekonomiky většinou odpovídají především za vlastní výrobu, zatímco Německo a několik dalších západních členských států EU zauímají pozici ekonomik ústředí, které se specializují na znalostně náročné předvýrobní funkce a v různé míře i na vybrané povýrobní funkce (tabulka 3.1).

K tomuto vývoji dochází proto, že zahraniční investory, a zejména evropské nadnárodní firmy, láká především relativně nízká úroveň mezd (tedy na evropské poměry) a vzdělaná pracovní síla v zemích EU-CEE (Drahokoupil / Piasna 2018). Právě proto slouží region především jako místo pro umístění

Tabulka 3.1

Funkční profily zemí EU-CEE, ve všech průmyslových odvětvích, průměr v letech 2003–2020

Země	Činnosti v rámci hodnotového řetězce	Služby ústředí	Výzkum a vývoj a ICT* služby	Výroba	Prodej, logistika, marketing a podpůrné služby	Firemní služby, technická podpora
Země Visegrádu						
CZ		0,14	0,57	1,54	0,52	0,25
HU		0,09	0,43	1,53	0,55	0,39
PL		0,19	0,45	1,21	1,00	0,87
SK		0,08	0,30	1,64	0,44	0,26
Průměr		0,16	0,46	1,44	0,80	0,69
Balkánské země EU						
BG		0,16	0,62	1,36	0,67	0,80
HR		0,13	0,75	1,11	1,28	0,37
RO		0,28	1,01	1,34	0,59	0,63
SI		0,40	0,69	1,39	0,58	0,67
Průměr		0,26	0,93	1,34	0,66	0,68
Pobaltské státy						
EE		0,16	0,74	1,26	0,89	0,59
LT		0,16	1,37	1,04	0,88	1,16
LV		0,19	0,58	1,07	1,28	0,74
Průměr		0,17	1,16	1,11	1,00	0,99
Vybrané státy EU-15						
DE		1,75	1,25	0,81	1,20	0,87
FR		0,96	1,17	0,68	1,15	2,16
IT		0,52	1,52	0,89	1,16	0,87
UK		1,73	1,43	0,60	1,32	1,49
AT		1,96	1,63	0,96	0,86	0,48

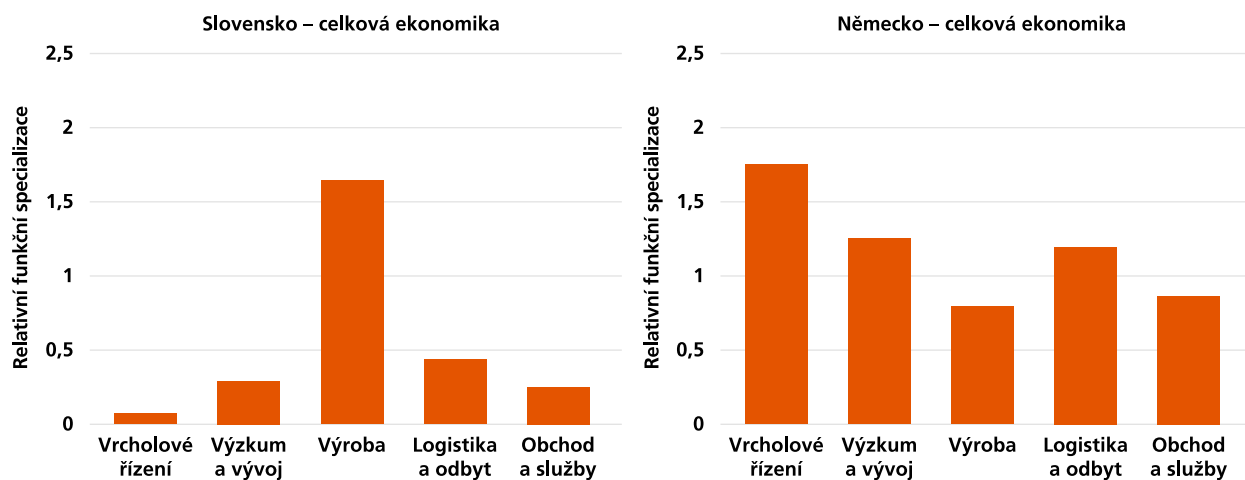
Poznámka: Funkční profily měří relativní funkční specializace (RFS) ve vztahu k průměru EU, a to na základě pracovních míst vytvořených v rámci projektů přímých zahraničních investic v jednotlivých zemích. Průměry skupin jsou váženy počtem pracovních míst vytvořených projekty příchozích investic v každé činnosti v rámci hodnotového řetězce. Země, jejíž funkční podíl v jakékoli z částí hodnotového řetězce se rovná průměru EU, bude mít v této konkrétní funkci hodnotového řetězce RFS 1.

* ICT = Informační a komunikační technologie.

Zdroj: databáze fDi markets; vlastní výpočty na základě upravené metodiky podle Stöllingera (2021).

Obrázek 3.1

Slovensko a Německo: příklady funkčních komplementarit v EU, všechna průmyslová odvětví, průměr v letech 2003–2020

Poznámka: Funkční profily měří relativní funkční specializace (RFS) ve vztahu k průměru EU, a to na základě pracovních míst vytvořených v rámci projektů přímých zahraničních investic v jednotlivých zemích. Průměry skupin jsou váženy počtem pracovních míst vytvořených projekty příchozích investic v každé činnosti v rámci hodnotového řetězce. Země, jejíž funkční podíl v jakékoli z části hodnotového řetězce se rovná průměru EU, bude mít v této konkrétní funkci hodnotového řetězce RFS 1.

Zdroj: databáze FDI markets; vlastní výpočty na základě upravené metodiky podle Stöllingera (2021).

výrobních závodů s vysokým podílem lidské práce. Za druhé, v samotných ekonomikách EU-CEE působí jen málo „domácích“ nadnárodních firem, které působí globálně nebo aspoň v rámci celé EU. Naopak skutečná výroba je v mnoha členských státech s „vysokými mzdami“ v mnoha odvětvích (např. oděvní průmysl, dřevařství, papírenský průmysl) vnímána jako příliš drahá. Tyto lokality se však staly atraktivními jako regionální centrály nebo pro další činnosti hodnotového řetězce, jako je design, výzkum a vývoj, marketing a řada moderních firemních služeb. Na základě příchozích přímých zahraničních investic na zelené louce realizovaných v členských státech EU ukazuje tabulka 3.1 vzorce funkční specializace zemí EU-CEE ve srovnání s vybranými ostatními členskými státy. Hodnoty u funkční specializace ukazují, jak intenzivně je daná země využívána coby místo pro projekty PZI, které plní příslušnou činnost v rámci hodnotového řetězce, a to ve srovnání s průměrem EU. Jak je vidět, všechny ekonomiky EU-CEE mají hodnoty relativní funkční specializace vyšší než hodnoty výrobní funkce v rámci hodnotového řetězce, což poukazuje na komparativní výhody v tomto segmentu hodnotového řetězce. Naproti tomu mimo výrobu jsou takové funkční komparativní výhody vzácné a v podstatě se omezují na prodej, logistiku a podpůrné služby pouze v několika zemích (Chorvatsko a Lotyšsko). K odchylkám od tohoto obecného vzorce výrazné specializace ve výrobě ve funkci hodnotového řetězce patří relativně vysoké hodnoty v Rumunsku a Lotyšsku ve výzkumu a vývoji.

Je třeba poznamenat, že funkční profily zemí Visegrádu jsou obecně výraznější než v ostatních zemích EU-CEE. To znamená, že jsou ukázkovými příklady továrních ekonomik. To může být pro leckoho překvapení vzhledem k tomu, že funkční profily se většinou mění s rostoucími příjmy a že visegrádské země dosáhly v průměru vyšší úrovně příjmů na obyvatele než ostatní státy EU-CEE. Dopadá to takto proto, že visegrád-

ské země jsou více integrovány do evropských výrobních sítí, což je hnací silou funkční dělby práce.¹⁸

Abychom předvedli, že funkční specializace EU-CEE se nevyskytuje v celé EU, uvádí tabulka 3.1 také vybrané další členské státy. Vzhledem k jejich poměrně vysokým hodnotám ve znalostně náročných předvýrobních funkcích (služby ústředí a výzkum a vývoj) lze tyto ekonomiky charakterizovat jako ekonomiky ústředí v rámci Továrny Evropa. Rakousko lze pokládat za smíšený případ, neboť dosahuje nejen vysokých hodnot v předvýrobních činnostech, ale má funkční specializaci ve výrobních činnostech hodnotového řetězce, která se blíží jedné.

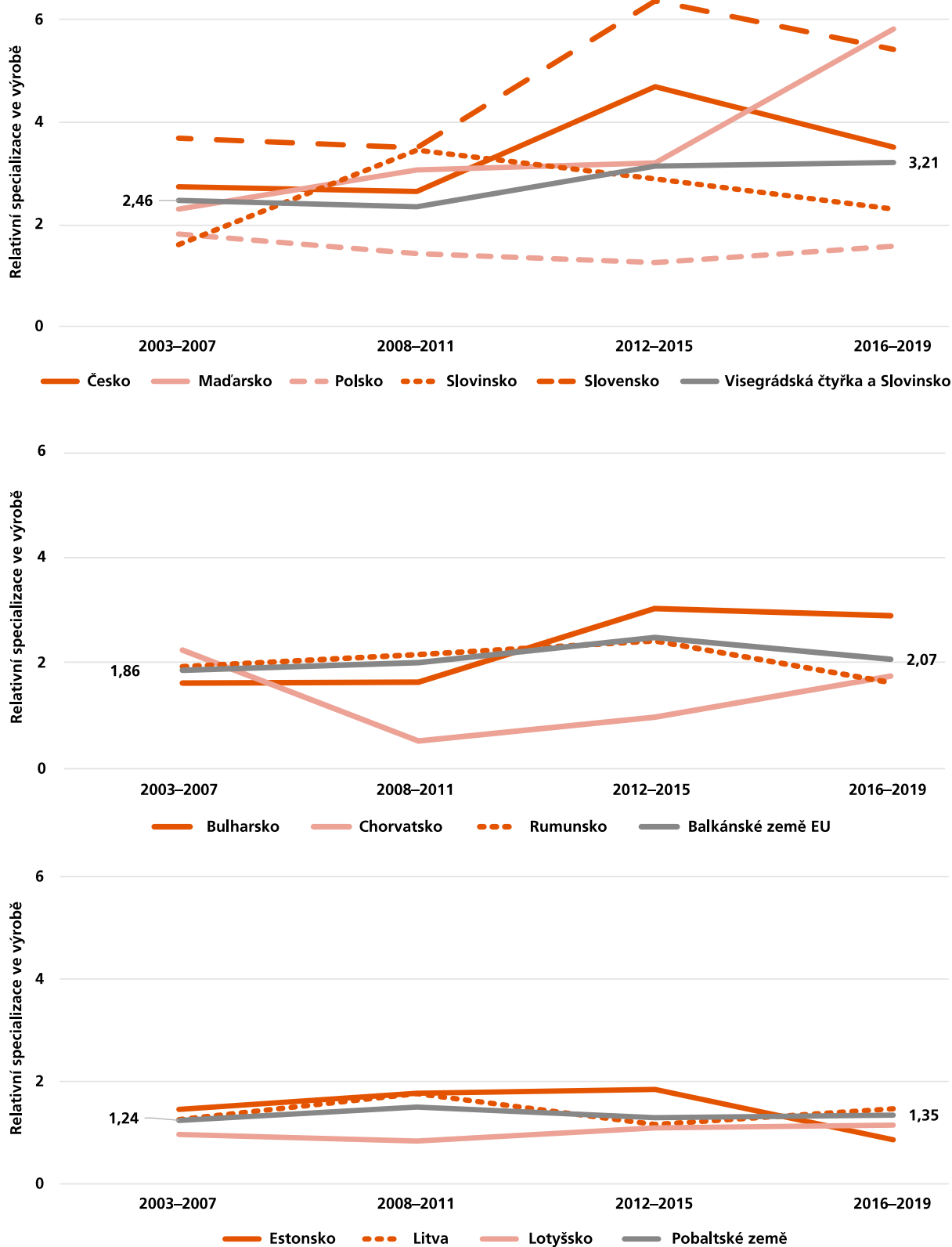
Je však důležité, že tyto protichůdné funkční specializace mezi EU-CEE a velkými ekonomikami EU-15 jsou neoddelitelně propojeny a vzájemně se doplňují ve výrobních sítích, které v globálním kontextu jistě podpořily konkurenceschopnost EU v oblasti zpracovatelského průmyslu.¹⁹ Pro ilustraci tohoto bodu je na obrázku 3.1 tato funkční komplementarita znázorněna. Konkrétní dvojice zemí jsou vybrány spíše náhodně (v rámci skupiny zemí CESEE a ostatních členských států EU) a neznamenaají, že by Německo bylo nějak zvláště propojeno například se Slovenskem. Namícháním dvojic ze zemí EU-CEE a západní Evropy jsme spíše dostali reprezentativní příklady ekonomik ústředí a továrenských ekonomik. Tyto profily jsou pozoruhodné, protože i přes některé rozdíly stále platí, že funkční profily Německa a například Francie si jsou podobněj-

¹⁸ Tento vzorec se vyskytuje i mimo region EU-CEE. Země, které se nedokážou uchytit v globálních hodnotových řetězcích, v celosvětovém měřítku obvykle nemají výraznou funkční specializaci.

¹⁹ V porovnání s USA nebo Japonskem byla EU úspěšnější při obhajobě podílů na světovém trhu v rámci globálního vývozu, viz Stöllinger a další (2018).

Obrázek 3.2

Slovensko a Německo: příklady funkčních komplementarit v EU, všechna průmyslová odvětví, průměr v letech 2003–2020

Poznámka: Relativní specializace ve výrobě se odvozuje od měření relativní funkční specializace (RFS). Je definována jako poměr mezi RFS ve výrobě a RFS ve všech nevýrobních činnostech (služby v ústředí, výzkum a vývoj, prodejní a podpůrné služby a firemní služby). Země s relativní specializací ve výrobě shodnou s průměrem EU bude mít hodnotu 1. Skupinové průměry jsou váženy počtem pracovních míst vytvořených v každé zemi.

Zdroj: databáze FDI markets; vlastní výpočty na základě upravené metodiky Stöllingera (2021).

Tabulka 3.2

Odvětvové funkční profily v zemích Vísegrádu, průměr v letech 2003–2020

Země	Odvětví	Služby ústředí	Výzkum a vývoj a ICT* služby	Výroba	Prodej, logistika, marketing a podpůrné služby	Firemní služby, technická podpora
CZ	Léčiva	0,72	1,15	0,65	1,88	2,71
	Elektronika	0,30	0,51	1,49	0,45	0,78
	Elektrotechnika	0,16	0,32	1,12	0,49	0,45
	Stroje	0,26	0,88	1,26	0,22	0,73
	Vozidla	0,01	0,40	1,15	0,47	0,50
HU	Léčiva	0,08	0,99	1,19	0,67	2,28
	Elektronika	0,01	0,12	1,73	0,27	0,39
	Elektrotechnika	0,25	0,59	1,11	0,46	0,14
	Stroje	0,15	0,13	1,17	1,14	0,13
	Vozidla	0,17	0,36	1,11	0,84	0,91
PL	Léčiva	0,00	0,43	0,91	2,22	2,84
	Elektronika	0,06	0,47	1,34	0,91	0,22
	Elektrotechnika	0,32	0,35	1,10	0,60	0,68
	Stroje	0,09	0,40	1,16	1,01	0,25
	Vozidla	0,16	0,47	1,08	0,87	1,86
SK	Léčiva	0,00	0,93	1,10	1,26	0,00
	Elektronika	0,18	0,69	1,36	0,61	1,16
	Elektrotechnika	0,05	0,24	1,17	0,16	0,00
	Stroje	0,11	1,69	1,19	0,28	0,33
	Vozidla	0,14	0,10	1,18	0,56	0,10
Průměr	Léčiva	0,62	0,90	1,00	1,91	2,65
	Elektronika	0,22	0,52	1,49	0,72	0,78
	Elektrotechnika	0,28	0,40	1,12	0,53	0,61
	Stroje	0,19	1,03	1,20	0,96	0,52
	Vozidla	0,16	0,39	1,13	0,74	1,35

Poznámka: Funkční profily měří v rámci odvětví relativní funkční specializace (RFS) ve vztahu k průměru EU, a to na základě pracovních míst vytvořených v rámci projektů přímých zahraničních investic v jednotlivých zemích. Průměry skupin jsou váženy počtem pracovních míst vytvořených projekty příchodných investic v každé funkci hodnotového řetězce. Země, jejíž funkční podíl v jakékoli z funkcí hodnotového řetězce se rovná průměru EU, bude mít v této konkrétní funkci hodnotového řetězce RFS 1.

Zdroj: databáze IADI markets; vlastní výpočty na základě upravené metodiky Stöllingera (2021).

ší než profily Německa a Slovenska, a to navzdory tomu, že Slovensko je součástí Německem vedeného středoevropského výrobního jádra (MMF 2013; Stehrer / Stöllinger 2015; Stöllinger 2016).

Tato nízká specializace na výrobu v Německu může vypadat překvapivě vzhledem k jeho pověsti evropské výrobní velmoci. Funkční profil Německa však jednoduše odráží skutečnost, že v rámci silného německého výrobního sektoru poskytuje především služby ústředí, výzkum a vývoj a designové činnosti a v porovnání s nimi je v menší míře zodpovědné za vlastní výrobu. Právě kvůli tomuto funkčnímu vzorci spotřebitelé na různých výrobcích od domácích spotřebičů až po jízdní kola nacházejí označení původu jako „Navrženo v Německu“ nebo „Vyvinuto v Německu“.

Příliv investic a související integrace do evropských výrobních sítí sice přispěly k procesu růstu, ale systém pobídek pro přilákání přímých zahraničních investic založený na mzdovém diferenciálu v integračním modelu růstu EU-CEE má své problémy. Specializace na tovární ekonomiku, která ze zemí EU-CEE

udělala montovny západních nadnárodních společností, je v širším kontextu potenciálně špatná. Mohla by být špatná, protože granulárnější dělba práce v globálním hodnotovém řetězci usnadnila prosazení se ve zpracovatelském průmyslu nejen firmám v EU-CEE, ale také firmám v řadě rozvojových zemí.²⁰ Globální hodnotové řetězce tak vedly k tzv. komodifikaci zpracovatelské výroby (Milberg / Winklerová 2013). Vzhledem k tomu, že montáž a další jednoduché výrobní činnosti může provádět široká škála firem téměř v každé zemi, zvýšila se v tomto segmentu hodnotového řetězce konkurence, což vedlo k nižším ziskům a mzdám, tedy k nižšímu zachycení přidané hodnoty. Podle Kaplinského (2010) tento vývoj přispěl k relativnímu zhoršení obchodních podmínek průmyslových podniků. Rostoucí konkurenci v segmentech hodnotového řetězce ve zpracovatelském průmyslu, které jsou technologicky méně náročné (jde především o samotnou výrobu),

²⁰ Ve světě globálních hodnotových řetězců stačí, aby země ovládala pouze určitý segment hodnotového řetězce. Ekonomiky již nemusí rozvíjet celou škálu schopností potřebných pro výrobní proces výrobku, aby se uchytily v novém odvětví (Collier / Venables 2007).

lze považovat za současnou verzi Prebisch-Singerova dilematu (Milberg / Winklerová 2013; Szalavetz 2017). Poněkud odlišná situace panuje v ekonomikách ústředí, v nichž sídlí větší nadnárodní společnosti, které řídí a ovládají komplexní výrobní sítě. Tyto nadnárodní společnosti s mezinárodní působností posilují výhody vyplývající z vlastnictví (Dunning 1977) v oblasti autorských práv, znalostně náročných nehmotných aktiv a organizačních kapacit, které je obtížné napodobit. Klíčovým ekonomickým důsledkem výhod vyplývajících z vlastnictví je menší konkurence, která umožňuje „firemním lídrům“ získávat nezanedbatelnou ekonomickou rentu (Kaplinsky 2010). Připustíme-li, že ekonomiky EU-CEE slouží v evropských výrobních sítích převážně jako tovární ekonomiky, je zásadní otázkou, zda se region nebo některé země z této role aspoň náznakem vymaňují. To je totiž nezbytný krok k tomu, aby tyto země skutečně dohaly západoevropskou úroveň příjmů na obyvatele, a to zejména ve vyspělejších zemích EU-CEE, jako je Česká republika a Slovinsko.

Pro sledování vývoje funkční specializace v čase se konkrétní aktivity v rámci hodnotového řetězce mapují do jediného ukazatele, a to poměrem mezi funkční specializací ve výrobě a specializací všech nevýrobních činnostech (funkce ústředí, výzkum a vývoj, prodejní a podpůrné služby a firemní služby). Takto odvozená relativní specializace ve výrobě představuje jasně odmítnutí myšlenky, že region EU-CEE nastoupil na trajektorii změn v obchodních činnostech (obrázek 3.2). Spíše naopak, trend relativní specializace výroby ve třech subregionech (země Visegrádu, balkánské země EU a pobaltské státy) naznačuje, že se současný způsob funkční specializace posiluje. Tento trend vzbuzuje obavy zejména v zemích Visegrádu, a to přinejmenším ze dvou důvodů. Za prvé, jedná se o skupinu zemí, u nichž je funkční specializace výroby nejvýraznější. Za druhé, členové této skupiny mají také jeden z nejvyšších HDP na obyvatele v rámci EU-CEE; je nejvyšší čas, aby změnil svůj model funkční specializace. Typicky se komparativní výhody mění s tím, jak země bohatnou. To platí i pro modely funkční specializace, které odrážejí funkční komparativní výhody. Zdá se, že s nápadnou výjimkou Slovinska a potenciálně Polska tomu tak není. K této otázce se vrátíme v kapitole 2, oddílu 2.1.2.

Na výše popsaných modelech funkční specializace je zajímavé, že jsou do značné míry nezávislé na průmyslových specializacích. Lze je tedy odvodit z jednotlivých výrobních odvětví (tabulka 3.2). Zaměříme-li se na odvětví, která nejvíce formovala globální hodnotové řetězce, a na visegrádské ekonomiky, je v rámci těchto odvětví patrná i specializace na tovární ekonomiku, například v automobilovém průmyslu (v tabulce 3.2 označeném jako vozidla). Zvláště výrazná je tato specializace v neméně významném elektronickém průmyslu. Obecně jsou funkční komparativní výhody (hodnota 1 a vyšší) mimo vlastní výrobní činnosti vzácné.

Významnou výjimkou je farmaceutický průmysl. Zde se Česká republika a Polsko funkčně specializují na segment postprodukčních služeb hodnotového řetězce a v případě České republiky na výzkum a vývoj. Farmaceutický průmysl v některých zemích EU-CEE se tak vymyká celkovému funkční-

mu profilu regionu. Namísto továrních ekonomik lze v rámci farmaceutického průmyslu označit několik zemí regionu včetně všech zemí Visegrádu za rodící se ekonomiky ústředí. Toto odvětví by mohlo být zajímavou cestou pro mnoho zemí EU-CEE, nejen pro Polsko a Českou republiku.

3.1.2 Past specializace a její důsledky pro růstové modely regionu

Je nejvyšší čas, aby země EU-CEE změnilly své modely funkční specializace. Obecně platí, že s rozvojem země se její funkční specializace mění – z továrenské ekonomiky přechází na ekonomiku ústředí. Jak jsme ale ukázali v oddíle 2.1.1, tento trend se v ekonomikách zemí EU-CEE v období 2003–2020 (tedy v jeho první polovině) víceméně neprojevil. Příčina tohoto jevu se nachází ve specifické konstelaci EU. Vzhledem k tomu, že země EU-CEE společně vyrábějí a obchodují převážně se svými vyspělejšími partnery v EU (např. s Německem, Francií nebo Itálií), je pro ně poměrně obtížné strukturu specializace změnit. To neznamená, že by se integrace ekonomik EU-CEE do evropských hodnotových řetězců měla zvrátit ani že se jedná o nepřekonatelnou překážku.²¹ Spíše to poukazuje na skutečnost, že s hlubokou hospodářskou integrací jsou kromě četných příležitostí spojeny také výzvy, kterých by si politici měli být vědomi. Při pohledu na globální srovnání (obrázek 3.3) je však nutnost změnit celkovou funkční specializaci zemí EU-CEE zcela zřejmá.

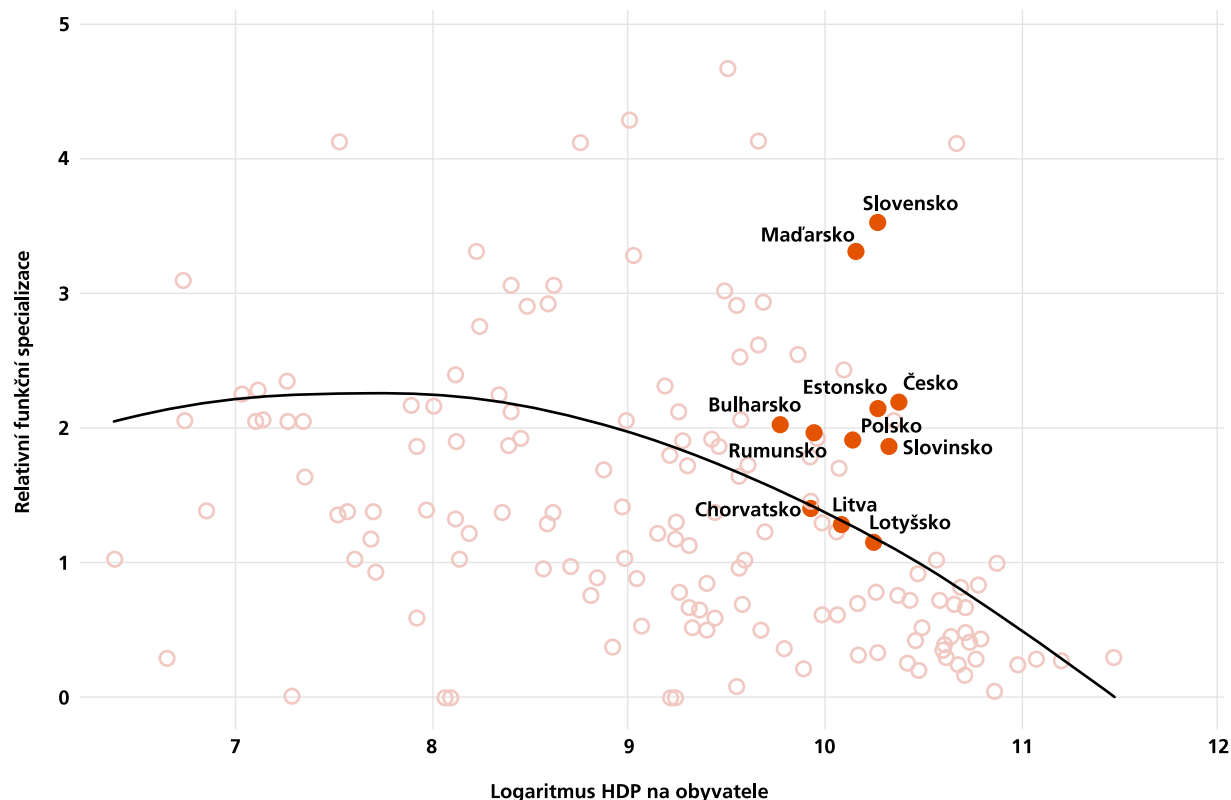
K tomuto účelu se těsný vztah mezi stupněm rozvoje (přibližný HDP na obyvatele) a relativní specializací výroby využije k získání předpokládané specializace výroby při daném HDP na obyvatele (čára ve tvaru hrbu na obrázku 3.3). Podle odhadů Stöllingera (2021), vycházejících z relativní funkční specializace v období 2003–2015, začíná specializace na tovární ekonomiku působit jako brzda tvorby přidané hodnoty při HDP na obyvatele kolem 8 460 dolarů. Vzhledem k tomu, že všechny země EU-CEE se zjevně nacházejí nad touto hranicí, je postupná úprava funkčního profilu namístě. Tím spíše, že s výjimkou Chorvatska, Lotyšska a Litvy mají všechny ekonomiky EU-CEE relativní specializaci výroby vysoko nad úrovní předpokládanou vzhledem k jejich úrovni příjmů.²²

Tato zjištění poukazují na reálnou možnost a nebezpečí funkční pasti růstu v zemích EU-CEE. Jak jsme již uvedli, funkční dělba práce má závažné důsledky pro tvorbu přidané hodnoty, a tedy i pro vyhlídky na růst. Zjednodušeně lze současnou funkční dělbu práce v rámci EU popsat takto: v souladu se svými funkčními komparativními výhodami se země EU-CEE zapojují do výroby v hodnotovém řetězci, zatímco velké ekonomiky EU-15 mají komparativní výhody ve znalos-

²¹ Svědčí o tom například situace ve farmaceutickém průmyslu.

²² Jak je uvedeno v poznámce k obrázku 3.3., relativní specializace výroby se vypočítává na základě počtu projektů realizovaných v roce v každé zemi. Očekávané hodnoty relativní specializace výroby (které jsou znázorněny obrácenou křivkou ve tvaru písmene U na obrázku) jsou odhadnuty na základě globálního vzorku. Výsledky jsou kvalitativně podobné, pokud se předpokládá a skutečná funkční specializace vypočítá na základě pracovních míst vytvořených příchozími přímými zahraničními investicemi na zelené louce (namísto počtu projektů, jak je uvedeno na obrázku), ačkoli více zemí EU-CEE má funkční specializaci, která je víceméně v souladu s očekávanou úrovní vzhledem k jejich HDP na obyvatele.

Obrázek 3.3

Očekávaná versus skutečná specializace ve výrobě v celosvětovém měřítku, průměr v letech 2003–2018

Poznámka: Relativní specializace ve výrobě se odvozuje od měření relativní funkční specializace (RFS), v tomto případě vypočtené oproti celosvětovému vzorku a na základě počtu projektů. Definuje se jako poměr mezi RFS ve výrobě a RFS ve všech nevýrobních činnostech (služby v ústředí, výzkum a vývoj, prodejní a podpůrné služby a firemní služby). Země s relativní specializací ve výrobě shodnou se světovým průměrem bude mít hodnotu 1. Skupinové průměry jsou váženy počtem projektů v každé zemi. Údaje o HDP na obyvatele pocházejí z roku 2014.

Zdroj: databáze fDI markets; Penn World Tables (PWT) verze 9.0; vlastní výpočty na základě upravené metodiky podle Stöllingera (2021).

tech a nehmotných aktivech, které jim umožňují specializovat se na funkce ústředí, výzkum a vývoj a ziskové postprodukční služby, včetně maloobchodních služeb. Tuto absenci dostatečné znalostní základny a nehmotných aktiv, které tvoří základ vlastnických výhod firem, potvrzují údaje o celkových aktivitách v oblasti přímých zahraničních investic v Evropě. Země střední a východní Evropy, včetně zemí EU-CEE, mají jen hrstku nadnárodních firem, které realizují PZI v zahraničí; proto je poměr mezi příchozími a odchozími PZI velmi nízký a v některých případech se blíží minus jedné (což znamená, že žádné vnější PZI neexistují).

Pokud přijmeme předpoklad, že rozvojové procesy země závisí na její základní vybavenosti a kapacitách, pak je klíčem k rozvoji (včetně funkční modernizace) rozvíjení schopností a rozšiřování znalostní základny. V opačném případě bude motorem růstového procesu především rozšiřování výrobních faktorů (extenzivní růst) a hrozí, že se vyčerpá. Země mohou zvýšit své šance na realizaci trvalého růstu, pokud bude mít růstový proces především intenzivní charakter, tj. jeho motorem budou inovace a technologické změny.

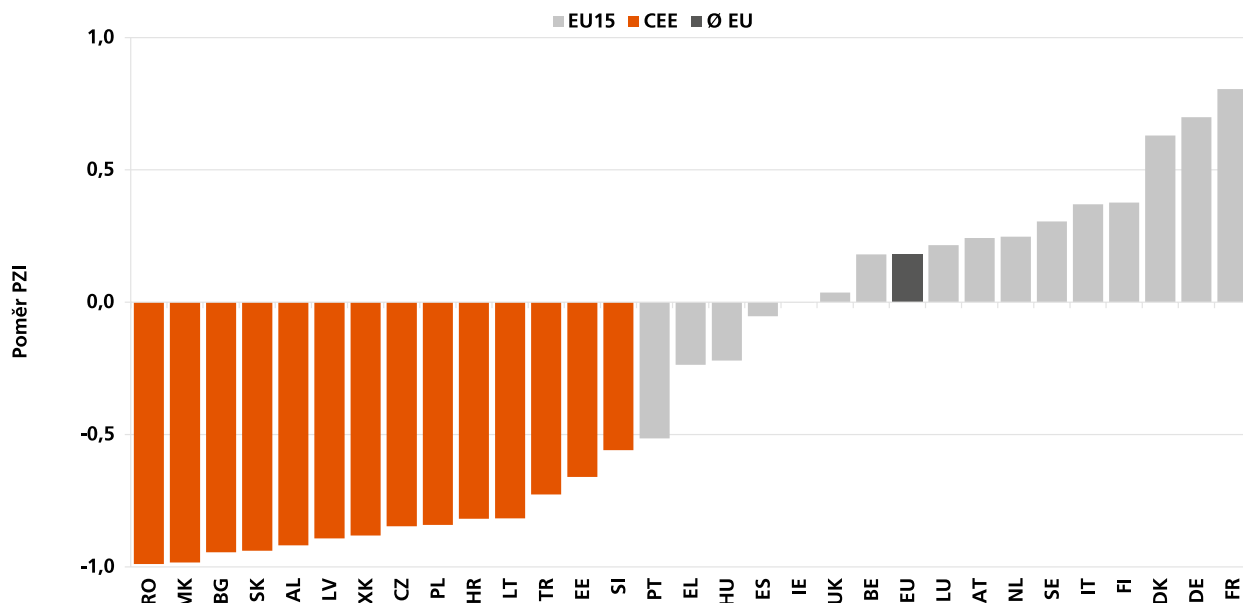
V prostředí otevřené ekonomiky určuje roli zemí ve světové ekonomice i vybavenost a kapacity. V ideálním případě inte-

grační procesy pomáhají zemím přejít na proces růstu založený na znalostech a inovacích a postupně přizpůsobovat svou funkční specializaci tak, aby se nakonec staly ekonomikami ústředí. Na této cestě však mohou země čelit několika „rozvojovým pastem“ (obrázek 3.4).

Díky evropskému integračnímu procesu a EU jako institucionální kotvě se země EU-CEE poměrně úspěšně rozvinuly. Všem státům EU-CEE se podařilo integrovat do regionální ekonomiky EU i do světové ekonomiky, čímž se vyhnuly první rozvojové pasti a neskončily jako marginalizované, do značné míry izolované země. Marginalizované ekonomiky obvykle trpí zpusťšenou infrastrukturou a nefunkčními institucemi (rozvrácené státy), což jim brání uchytit se v mezinárodním obchodě, natožpak přilákat přímé zahraniční investice. Jak jsme navíc ukázali dříve, region EU-CEE byl velmi úspěšný v rozvoji moderních průmyslových výrobních kapacit, čímž se vyhnul osudu čistého dodavatele zboží, který úzce souvisí s takzvaným prokletím přírodních zdrojů, jež sužuje mnoho ekonomik v Jižní Americe, severní Africe a na Blízkém východě. Výsledky z oddílu 2.1.2 však naznačují, že ekonomiky EU-CEE sice prošly procesem industrializace (nebo reindustrializace), ale ještě se musí proměnit z továrních ekonomik v ekonomiky ústředí. Těmto zemím by velmi prospělo, kdyby

Obrázek 3.3b

Poměr mezi příchozími a odchozími přímými zahraničními investicemi v evropských zemích, 2016

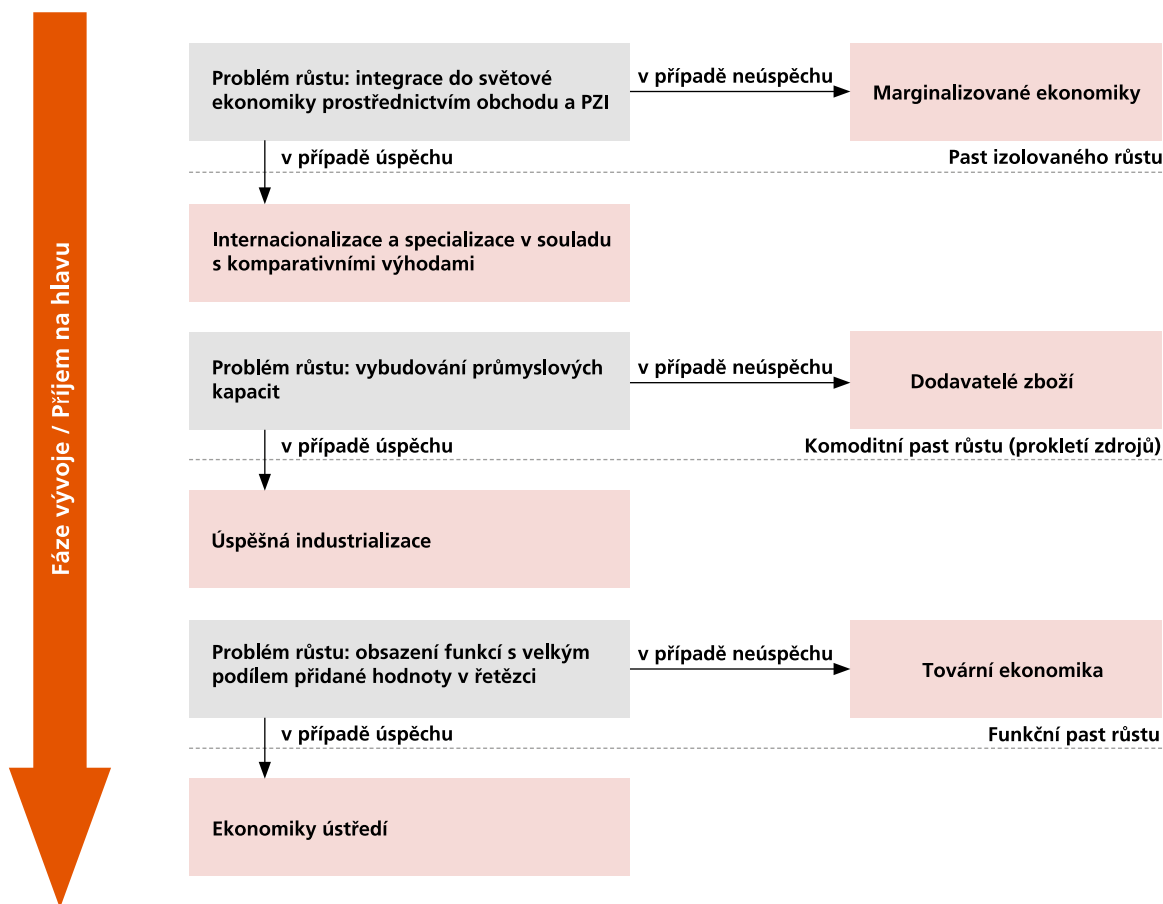

Poznámka: Poměr PZI = poměr mezi příchozími a odchozími PZI (minus 1). Uvedené údaje vycházejí z objemu PZI. Hodnota 0 znamená, že příchozí a odchozí PZI jsou vyrovnané.

Zdroj: Eurostat.

Obrázek 3.4

Problémy růstu a modely specializace

Poznámka: schematické znázornění.

Zdroj: Stöllinger (2019).

upravily svou funkční specializaci a obsadily další, znalostně náročné segmenty hodnotového řetězce s vysokým potenciálem přidané hodnoty. Slibné známky takového přechodu jsou patrné ve farmaceutickém průmyslu, ale zatím se nezdá, že by se rozšířily do velkého počtu dalších odvětví.

3.2 PZI A PANDEMIE COVIDU-19

3.2.1 Trendy PZI v zemích EU-CEE v letech 2010–2020

Přímý zahraniční kapitál byl v posledním desetiletí hlavním zdrojem financování investic v zemích EU-CEE. Byl také klíčovým zdrojem technologií a znalostí při přechodu na tržní hospodářství a podpořil hospodářský růst a strukturální modernizaci po vstupu do EU. Příliv přímých zahraničních investic pokračuje i po celosvětové finanční krizi, i když pomalejším tempem než dříve, což odpovídá celosvětovému trendu oslabování přeshraničních investičních aktivit.

V letech 2010–2019 do regionu přicházely přímé zahraniční investice v průměrné roční výši 2,6 % HDP.²³ Těchto deset let lze rozdělit do tří období s různou intenzitou přílivu investic (viz obrázek 3.5). Ta zahrnovala obnovu po krizi, po níž následoval útlum v letech 2013–2016 a poté zlepšení v letech 2017–2019. Hospodářský růst byl nejsilnější v posledním, třetím období (tedy v letech 2017–2019). Rok 2019 však rovněž poznamenalo zpomalení přímých zahraničních investic i hospodářského růstu. Krize vyvolaná pandemií covidu-19 postihla ekonomiky zpomalením růstu a ochabnutím optimismu investorů.

Za těchto deset let se zeměmi s nadprůměrným přílivem investic staly Estonsko,²⁴ Česká republika, Maďarsko, Lotyšsko a Bulharsko; méně než dvě procenta HDP bylo investováno ve Slovinsku, na Slovensku,²⁵ v Lotyšsku a Chorvatsku. Rozdíly odrážejí podmínky podnikání, vládní politiku v oblasti přímých zahraničních investic a také cykly národního hospodářského růstu. Hospodářský růst a rostoucí kupní síla přilákaly investory orientované na místní trh. Vlády spolu soutěžily o velké projekty PZI orientované na export nebo o technologicky vyspělé projekty PZI a v rámci unijních pravidel hospodářské soutěže poskytovaly investorům dotace a další pobídky.

Průmyslová struktura přímých zahraničních investic se výrazně změnila, včetně rostoucího významu služeb napojených na průmysl. Ve většině zemí EU-CEE šla většina přímých zahraničních investic do služeb. Jejich podíl na ekonomických

²³ Veškeré údaje o přímých zahraničních investicích pocházejí z databáze přímých zahraničních investic z wiiw, která čerpá z publikací národních bank hostitelských ekonomik. Příliv je v čistém vyjádření, hrubý příliv minus odliv investic, využívá se zásada směru a vylučují se údaje o subjektech zvláštního určení. Podrobné metodické poznámky jsou uvedeny ve zprávě wiiw FDI Report (Adarov a další 2019) a v pátém vydání příručky MMF k platební bilanci (BMP5).

²⁴ Mimořádně vysoká hodnota u Estonska v roce 2019 je daná koncentrací švédských bank v zemi. Tyto banky obsluhují všechny tři pobaltské země.

²⁵ Na Slovensku došlo v roce 2013 k odlivu investičního kapitálu.

KLÍČOVÁ SDĚLENÍ

Země EU-CEE zůstávají stabilní destinací pro zahraniční investory, ale potenciál pro výrazný nárůst oproti současné úrovni je malý. Budoucnost zahraničních dceřiných společností začleněných do mezinárodního hodnotového řetězce závisí na jejich schopnosti modernizace v rámci nadnárodních firemních sítí.

Repatriované příjmy investorů jsou v EU-CEE stále důležitějším politickým tématem, které je často vnímáno negativně. Je však ale spoň částečně kompenzováno reinvestovanými zisky a obchodními přebytky.

Po nabídkovém šoku, jež v druhém čtvrtletí 2020 způsobila pandemie, se výrobní řetězce pozoruhodně rychle obnovily. Ve střednědobém horizontu může EU-CEE těžit z nearshorování německých a dalších západoevropských nadnárodních společností.

aktivitách je nejvyšší v pobaltských zemích, kde tvoří více než 70 % objemu PZI. V Estonsku dosahuje tento podíl dokonce 82 procent. Hlavním cílem PZI v regionu je podle všeho hledání trhu: klíčovými odvětvími, která přitahují investory, zůstává finančnictví a pojišťovnictví, velkoobchod a maloobchod. Maďarsko, Polsko, Estonsko a Česká republika mají nejvyšší podíl převážně exportně orientovaných profesních, vědeckých a technických aktivit v PZI, a to v rozmezí 7–9 procent. Specializace na tyto typy služeb by mohla podpořit technologické skoky. Do zpracovatelského průmyslu směřuje přibližně 30 procent objemu PZI v České republice, Maďarsku, Polsku, Rumunsku a na Slovensku (tedy ve středoevropském výrobním centru).²⁶

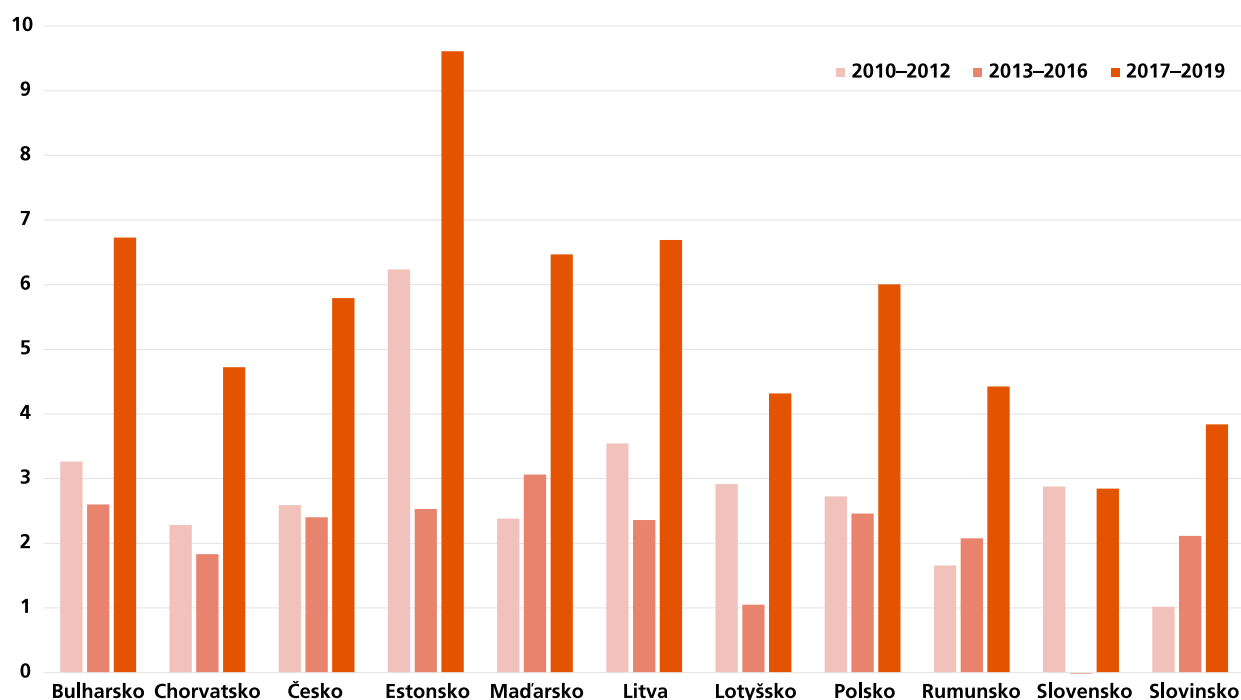
Outsourcování podnikových procesů a centra sdílených služeb se v posledních letech pokládají za důležité cíle investorů v celém regionu. Toto odvětví zahrnuje širokou škálu služeb od call center až po vývoj softwaru. Tyto činnosti jsou náročné na kvalifikaci, jsou založeny na dovednostech a geografických klastrech, ale nevyžadují velké kapitálové investice. Podle Indexu umístění globálních služeb z roku 2017 (kerney.com 2018) patří Polsko, Bulharsko, Česká republika a Rumunsko ve firemních službách mezi 20 nejvýznamnějších světových oblastí. Přímé zahraniční investice v těchto službách nejsou kapitálově náročné, nezvyšují tedy příliv přímých zahraničních investic. Místo toho zvyšují poptávku po kvalifikované pracovní síle. Zároveň jsou tato nízkopříjmová pracovní místa nyní ohrožena automatizací.

V posledních letech přišlo do vyspělejších ekonomik regionu méně nových velkých investorů, neboť většina významných evropských nadnárodních společností tu už přítomná je a počet asijských investorů zůstává malý, i když pomalu roste. Počet odcházejících investorů je ještě menší. Někteří sice skutečně odcházejí, ale k uzavírání a přesouvání zahraničních poboček docházelo sporadicky, když vzrostly náklady na pracovní sílu. To platí zejména pro obuvnický a oděvní průmysl

²⁶ Pokud jde o výrobu součástek a softwaru pro automobily, v praxi je často těžké rozlišit, které jednotlivé společnosti patří do automobilového průmyslu a které do elektronického průmyslu.

Obrázek 3.5

Příliv přímých zahraničních investic v procentech HDP v zemích EU-CEE ve třech obdobích v letech 2010–2019, v procentech

Zdroj: databáze přímých zahraničních investic ve wiiw. Tato databáze se opírá o statistiky Národní banky.

a výrobu jednoduchých automobilových součástek. Tato pracovní místa byla obvykle nahrazena produktivnějšími činnostmi. Investoři mají obecně dlouhodobé cíle a ve svých mezinárodních hodnotových řetězcích považují země EU-CEE za integrovanou lokalitu. K zavádění nových technologií dochází ve stávajících dceřiných společnostech. Budoucnost dceřiných společností závisí na jejich schopnosti modernizovat svou roli v hodnotovém řetězci prostřednictvím vývoje produktů a procesů a zvyšováním efektivity. Politika přímých zahraničních investic tento proces reflektuje a již se místo lákání nových společností orientuje na podporu růstu zavedených dceřiných společností. Rovněž se projevuje tendence podporovat inovace a investice do služeb zaměřených na vývoz. To je zvláště pozitivní vzhledem k současné nadměrné specializaci výrobních funkcí, která byla popsána v oddíle 3.1.

3.2.2 Zahraniční vlastnictví, příjmové transfery a role vlád

Význam přímých zahraničních investic v ekonomikách EU-CEE je nad průměrem EU, pokud se měří podílem zahraničních dceřiných společností na přidané hodnotě (obrázek 3.6). Německo a další velké vyspělé členské státy jsou přirozeně méně závislé na příchozích zahraničních investicích. Jsou naopak hlavními investory v jiných zemích. Postavení zemí EU-CEE však není v evropském srovnání ojedinělé; Irsko je na PZI závislé více než kterýkoli jiný unijní stát a malé, ale vyspělé země jako Rakousko a Belgie mají podobné ukazatele jako země EU-CEE, které nejsou tak závislé na PZI, tedy jako Polsko nebo Slovinsko. Belgický zpracovatelský průmysl je navíc ještě více závislý na zahraničních investicích než polský nebo maďarský.

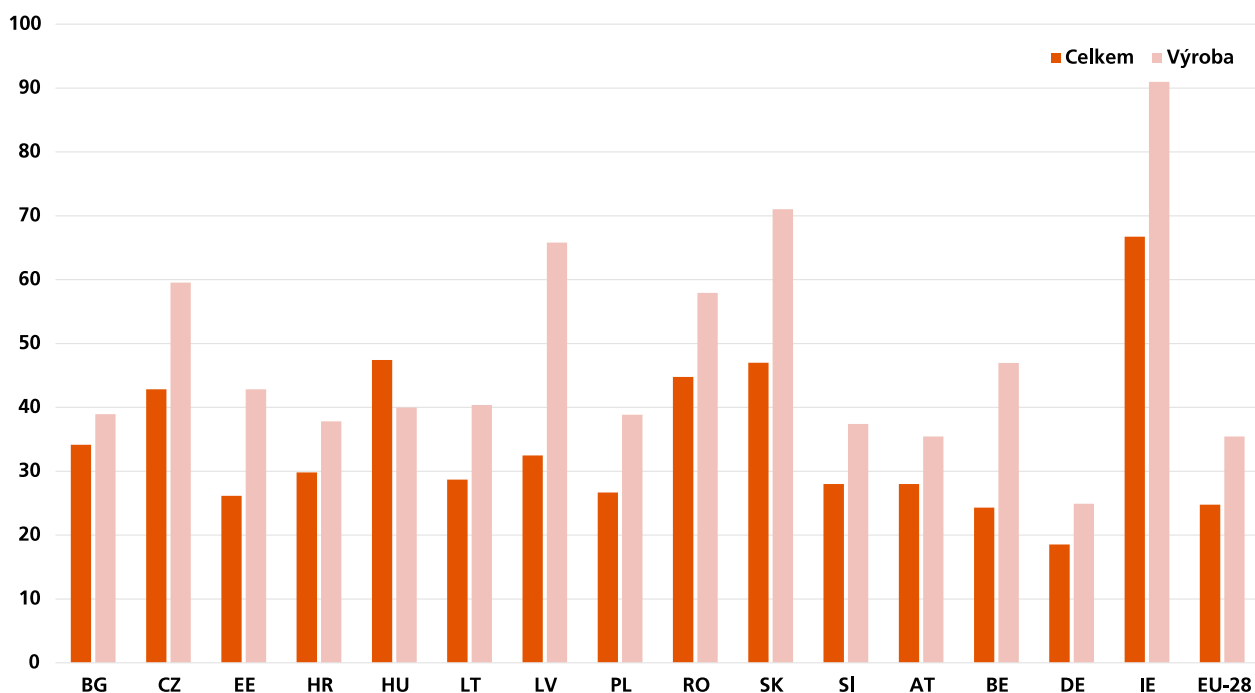
Podíl zahraničních dceřiných společností na přidané hodnotě nefinančních podniků je nejvyšší na Slovensku a v Maďarsku (téměř 50 %), následuje Rumunsko (45 %) a Česká republika (42 %). Jedná se o země, které patří mezi špičku i na základě objemu přímých zahraničních investic v procentech HDP. Polsko má vzhledem ke své velké a diverzifikované ekonomice relativně nízký podíl zahraničních investic; dominantní postavení při tvorbě hodnot si zachovaly podniky v domácím vlastnictví. Také v řadě menších ekonomik se zahraniční podíl pohybuje kolem 30 % nebo níže. Problémem tedy není všeobecná zahraniční dominance v zemích EU-CEE. Je však třeba poznamenat, že finanční služby, které byly hlavním cílem přímých zahraničních investic v EU-CEE, nejsou v těchto statistikách zahrnuty.

Podíl zahraničních firem ve zpracovatelském průmyslu bývá vyšší než v celé ekonomice. Dominantní postavení mají zahraniční filie, které se na přidané hodnotě podílejí více než 50 % v České republice, Litvě, Rumunsku a na Slovensku. V Maďarsku, kde jen pár velkých společností má zahraniční akcionáře, se podílejí pouze 40 procenty. Nicméně tyto společnosti tvoří většinu. V této souvislosti je důležité poznamenat, že všechny tyto ekonomiky jsou montovnými dovoženými díly a vyrábějí produkty s často nízkou domácí přidanou hodnotou. Proto jsou podíly zahraničních filiálky na hodnotě výroby přibližně o deset procentních bodů vyšší než na přidané hodnotě.

Zahraniční investoři zapojili své pobočky do mezinárodních hodnotových řetězců a v Maďarsku a na Slovensku představují přibližně 80 % vývozu. Odvětví se zahraničními vlastníky

Obrázek 3.6

Podíl přidané hodnoty zahraničních dceřiných společností na celkové přidané hodnotě v podnikové ekonomice bez finančnictví a pojišťovnictví ve vybraných členských státech EU, 2018, v procentech

Poznámka: Statistika zahraničních dceřiných společností (FATS) se vztahuje na společnosti s alespoň 50% zahraničním vlastníkem; celkové podnikové hospodářství vychází ze strukturální statistiky podnikání (SBS).

Zdroj: Výpočet autora na základě FATS a SBS Eurostatu.

je celkově kapitálově náročnější, produktivnější a vyplácí vyšší mzdy než domácí společnosti, které vykonávají stejné činnosti. V ekonomice v místním vlastnictví převažují malé a střední podniky s omezenou mezinárodní konkurenceschopností a nízkou mírou integrace do mezinárodních hodnotových řetězců, a to i na úrovni dodavatelů třetího stupně. Dominance zahraničních podniků svědčí o slabosti domácích podniků a přítomnosti ekonomického dualismu mezi oběma sektory (Hunya 2017). Mezi zahraničními a domácími podniky je hluboká znalostní propast, byť mezi domácími podniky lze nalézt pár vycházejících hvězd.

Politická diskuse o dominanci zahraničního vlastnictví v zemích EU-CEE se v roce 2010 zintenzivnila. Stalo se tak navzdory skutečnosti, že podíl zahraničních filiálek na přidané hodnotě se skoro nezvýšil. Výjimku tvořily ekonomiky, kde byl již dříve podíl zahraničních subjektů v ekonomice podprůměrný, konkrétně Chorvatsko, Slovinsko a Slovensko. Zejména Slovensko vykazovalo výrazný nedostatek domácích firem.

Repatriace zisků zahraničních (převážně západních) nadnárodních společností v zemích EU-CEE přitahuje v posledních letech v zemích EU-CEE větší pozornost akademiků i veřejnosti a médií. Jedná se však o složitou a mnohotvárnou realitu, která se vzpírá jednoduchým vysvětlením a závěrům. Piketty (2018) provedl arbitrární srovnání příjmů zahraničních investorů s transfery, které země EU-CEE získávají z rozpočtu EU, a dospěl k závěru, že investující členské státy EU, které

jsou zároveň čistými plátcí do rozpočtu EU, si od středoevropských a východoevropských členů berou více v podobě příjmů z přímých zahraničních investic, než kolik jich převádějí jako kapitál. Toto srovnání dlouho sloužilo v populistických médiích zemí EU-CEE jako argument pro ekonomický nacionalismus a burcování proti přímým zahraničním investicím. Na to, že se Piketty dopustil metodologických chyb a srovnával jablka s hruškami, upozornil Darvas (2018) a další (včetně Hunya 2017a).

Zisky zahraničních investorů jsou sice nutným důsledkem investic, ale o výši zisků a míře jejich reinvestování lze vést poctivou diskusi. Zahraniční investoři realizují ze svých investic zisky, díky nimž jsou investice vůbec možné.²⁷ V první polovině roku 2010 investoři často končili ve ztrátě. V posledních letech činila vypočtená průměrná míra zisku investorů přibližně 10 % objemu přímých zahraničních investic. V letech 2017–2018 dosáhla v České republice, Maďarsku a Litvě 12 procent, což je pro investory poměrně vysoká míra zisku. Ve většině ostatních zemí vydělali investoři 8 procent, což je v mezinárodním srovnání rovněž poněkud nadprůměrná hodnota (podrobněji viz Adarov a další 2019).

Otázka se tedy točí kolem toho, co se stane s dosaženým příjmem. Velká část příjmů souvisejících s přímými zahraničními

²⁷ Zisky zahraničních investorů jsou definovány jako hrubý zisk po zůstatkující z primárních příjmů, příjmů z přímých zahraničních investic a pasiv (Adarov a další 2019).

mi investicemi, v průměru asi 60 %, je repatriována do zahraničí. Maďarsko jakožto země s extrémně nízkými daněmi si dokáže udržet více než 60 procent zahraničních zisků, zatímco ostatní ekonomiky regionu EU-CEE udrží méně. Repatriované příjmy z přímých zahraničních investic činily v zemích EU-CEE v průměru ročně přibližně 2,4 procenta HDP, což se blíží ročnímu přílivu přímých zahraničních investic v letech 2010–2019. I přes vysoký odliv příjmů se však reinvestované zisky staly nejdůležitější složkou přílivu PZI ve vyspělejších ekonomikách. Zahraniční dceřiné společnosti v Maďarsku, České republice, Polsku a na Slovensku jsou z velké části soběstačné; nové investice lze financovat z nerozdělených zisků. Přínosy PZI související s platební bilancí se projevují v kladném obchodním saldu, které vytvářejí zahraniční dceřiné společnosti orientované na vývoz. Příjmy z obchodu (1,9 % HDP) kompenzují velkou část ztrát na účtu výnosů z PZI (2,2 % HDP). Podle této logiky jsou přímé zahraniční investice, které vytvářejí vývoz, nadřazeny přímým zahraničním investicím orientovaným na domácí trh. Velká část služeb, které poskytují PZI orientované na domácí trh, je však nezbytná pro efektivní fungování firem vytvářejících vývoz.

Většina přímých zahraničních investic přispívá k dlouhodobému hospodářskému růstu a udržitelnému rozvoji, ale některé investice nemají pozitivní vedlejší účinky, usilují o rentu ze státních dotací, odčerpávají zisky a poté odcházejí (Alfaro 2013, OECD 2019). Takové projekty PZI nelze na trhu EU zakázat, ale PZI lze usměrňovat prostřednictvím pobídek a dalších politických opatření (UNCTAD 2018). V souladu s pravidly hospodářské soutěže EU jsou v rámci politiky přímých zahraničních investic poskytovány dotace technologicky vyspělým velkým investičním projektům ve zpracovatelském průmyslu, zatímco sdíleným službám a domácím investorům se dostává další pomoci prostřednictvím politiky zaměřené na malé a střední podniky. Pobídky by mohly být lépe zacílené a instituce efektivnější. Najít mezinárodní osvědčené postupy pro zvýšení místních přínosů přímých zahraničních investic není nijak obtížné (UNCTAD 2015). K problémům dochází v okamžiku, když se vlády odchýlí od svého úkolu podporovat rozvoj a místo toho slouží zájmům konkrétních politických a ekonomických elit.

Negativní postoje k modernizaci založené na přímých zahraničních investicích v několika zemích EU-CEE v letech 2010–2020 šly ruku v ruce s kritikou postkomunistické ekonomické a politické transformace a vznikem pojmu „neliberální demokracie“ (Kornai 2015). V Maďarsku a Polsku zesílil ekonomický nacionalismus, došlo na opětovné znárodňování majetku v zahraničním vlastnictví, ke koncentraci státní moci a k šíření protinijní propagandy.

Tyto faktory se v menší míře objevily i v České republice a Rumunsku. K moci se dostaly populistické elity, v Maďarsku trvaleji než jinde, a podkopaly demokratické instituce. Po silném státním nátlaku byly uchvázeny podniky, státní moc se rovněž uplatnila prostřednictvím regulačních nástrojů nabízejících selektivní výhody a postihy (Szanyi 2019). Mafiánské dobývání renty snížilo efektivitu a přerozdělilo zisky a prostředky z fondů EU ve prospěch kamarádů (Magyar 2016). Bulharsko a Rumunsko sice neobrátilo o sto osmdesát stupňů,

ale v zavádění právního státu pokročily jen málo, jak naznačuje mechanismus pro spolupráci a ověřování.²⁸

Snížená předvídatelnost obchodních podmínek v hostitelských ekonomikách spolu s finančními problémy investorů způsobenými krizí eurozóny vedly k odlivu investic. To se týkalo zejména zemí, kde investoři z hostitelské země nabídli relativně vysokou cenu (Voszka 2018). Vlády podporovaly domácí investory při nákupu zahraničních aktiv nebo samy investovaly v Maďarsku a Polsku. Síla domácích vlastníků vzrostla po převzetí bývalých zahraničních poboček, a to především v aktivitách orientovaných na domácí trh s omezenou konkurencí. V Maďarsku stát v letech 2016–2017 převzal pozici zahraničního kapitálu ve společnostech, jako jsou E.ON, Antenna Hungária, Főgáz, Budapest Bank a další. Proto se kapitálová složka přílivu PZI po roce 2014 ztenčila na nízké částky a v letech 2015, 2018 a 2019 se dostala do záporných hodnot. Některé znárodněné společnosti byly později přeprodány místním kumpánům (Civitas Institute 2018 a Reuters 31. 10. 2020). Bylo dosaženo politického cíle a obnovení maďarského dominantního postavení v bankovním systému, co se aktiv týče (GlobalMarkets 2019). Po ovládnutí médií na národní úrovni se domácí investoři blízcí vládě dostali do převahy.

V Polsku z prodeje zahraničních aktiv a kapitálové restrukturalizace v roce 2017 profitovali také místní aktéři v bankovním sektoru. Italská banka UniCredit prodala svůj 32,8% podíl v bance Pekao za 2,4 mld. eur státní pojišťovně PZU a Polskému rozvojovému fondu. Polská vláda se zaměřila na obnovení domácí kontroly (repolonizaci) ve finančním sektoru. Této politiky využila společnost UniCredit, která chtěla posílit kapitálovou pozici italské mateřské banky (Gocłowski 2016 a Roháč 2017). Díky této a dalším transakcím se polovina polského bankovního sektoru, v němž dříve dominovali zahraniční investoři, dostala do polských rukou. V České republice vykázal informační a komunikační sektor v roce 2017 záporný příliv PZI; to svědčí o prodeji zahraničních aktiv domácím investorům citlivým vůči vládním zásahům. V Rumunsku koupila speciální státní finanční instituce EximBank komerční banku Banca Romaneasca, místní dceřinou společnost řecké národní banky, když Rumunská národní banka zablokovala žádost o koupi maďarské komerční banky OTP (Romania Journal 2020).

V této souvislosti se snížila role přímých zahraničních investic jako zdroje vnějšího financování. Štědré ujednání finanční transfery ve finančním rámci v letech 2014–2020 dále oslabily politický status PZI. Vlády pochopitelně oceňují volnost při rozdělování zahraničních dotací před přímým přílivem kapitálu, protože tady mají pouze slabou a nepřímou kontrolu. Dotace EU tak zvýšily roli vlád v ekonomice (Civitas Institute 2018 a Innes 2014).

Zahraniční investoři mají obecně pozitivní názor na země s liberálním ekonomickým prostředím a nemají rádi nepředvída-

²⁸ Evropská komise (nedatováno): Mechanismus spolupráce a ověřování pro Bulharsko a Rumunsko; https://ec.europa.eu/info/policies/justice-and-fundamental-rights/upholding-rule-law/rule-law/assistance-bulgaria-and-romania-under-cvm/cooperation-and-verification-mechanism-bulgaria-and-romania_en

telné státní zásahy. Vyplývá to z každoročního průzkumu Česko-německé obchodní a průmyslové komory (tschechien. ahk 2019). V hodnocení zemí EU-CEE v průzkumu z roku 2019 si jsou jednotlivé země poměrně blízko: mezi 2,8 a 3,5 na stupnici od jedné do šesti, kde jednička je nejlepší. Oproti předchozímu roku došlo ke změně na prvním místě v žebříčku, kde Českou republiku vystřídal Estonsko. Výhodou těchto prvních dvou zemí proti všem ostatním je kvalita pracovní síly a kvalita státní správy. S dobrým skóre je následují Polsko, Slovensko a Slovinsko. Relativně více problémů vidí investoři v druhé polovině první desítky, zejména v Maďarsku, Rumunsku a Bulharsku, které mají nejhorší hodnocení. To neznamená, že by investoři tyto země opouštěli; investují v nich i nadále, dokud jsou náklady na výrobní faktory atraktivní, místní trhy rostou a vlády neporušují jejich svobodu pohybu.

3.2.3 Dopady covidu-19 a technologických změn

Pandemie koronaviru vedla k zavedení restriktivních opatření, jejichž cílem je omezit šíření viru. V důsledku těchto opatření v první polovině roku 2020 zkolabovala výroba, narušily se dodavatelské řetězce a zavřelo se několik průmyslových odvětví. Přeshraniční investice to ovlivnilo hned, ačkoli finanční toky v nových projektech se zastavily až s jistým zpožděním. Plánované projekty přímých zahraničních investic nabraly zpoždění. Zisky z předchozích let byly často vyvedeny zpátky do domovských zemí. Investoři zahájili programy na zkrácení dodavatelského řetězce a vlády se snažily zvýšit místní soběstačnost, zejména pokud jde o výrobu zdravotnických výrobků.

Údaje o celosvětovém přílivu přímých zahraničních investic srovnávající první pololetí roku 2020 se stejným obdobím roku 2019 ukazují 49% pokles (UNCTAD 2020a). Největší pokles zaznamenaly rozvinuté ekonomiky, kde ve srovnání s rokem 2019 došlo k poklesu o 75 %. Příliv do Evropy byl záporný a toky do Severní Ameriky poklesly o 56 procent. Tyto změny odrážely narušení hodnotových řetězců v náhlém hospodářském lockdownu.

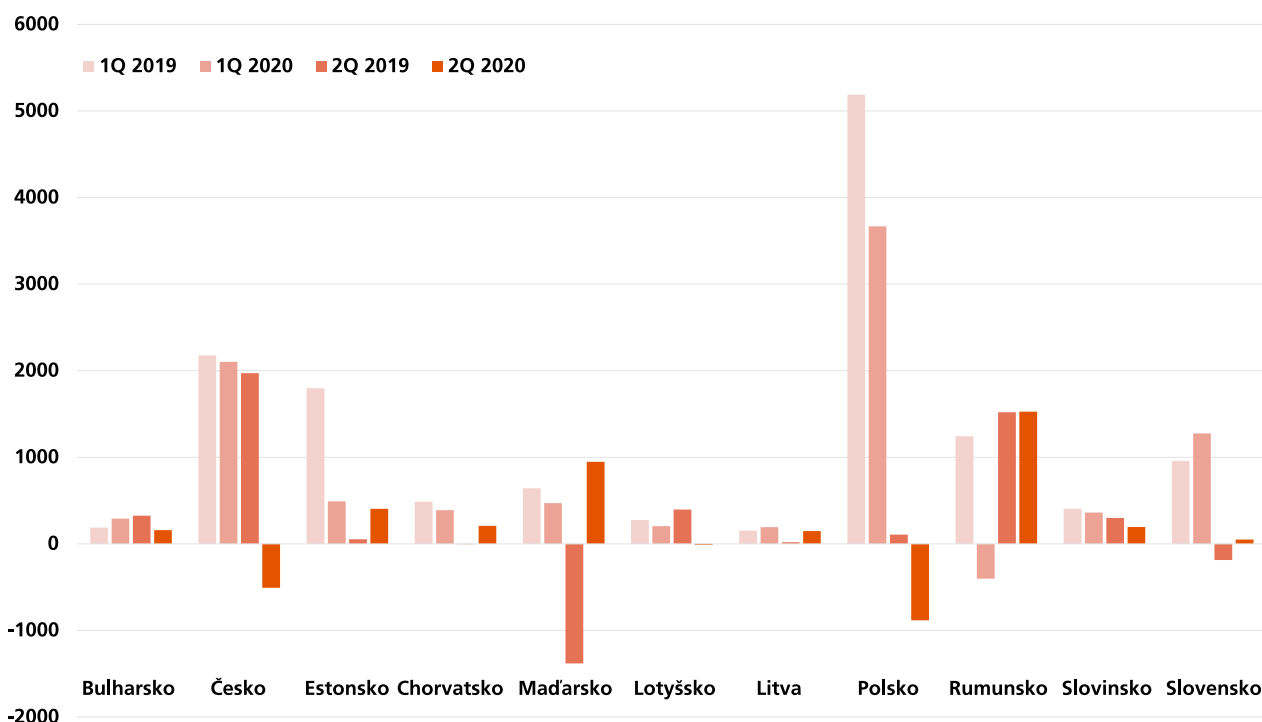
Ve stejném srovnání poklesl příliv přímých zahraničních investic do zemí EU-CEE o 35 procent, což je méně drastický pokles než celosvětový průměr. Investorům však obvykle trvá dlouho, než se rozhodnou pro přeshraniční investice, a skutečný tok kapitálu se může uskutečnit později než zahájení investice. Proto se o skutečných důsledcích dozvíme až za čas.

Investice na zelené louce zaznamenaly pouze opožděný a méně výrazný pokles (tabulka 3.3).²⁹ Počet oznámených projektů se v prvním čtvrtletí roku 2020 nelišil od předchozího roku. Přislíbená výše investic a počet vytvořených pracovních míst byly dokonce vyšší. Pokles nastal ve druhém čtvrtle-

²⁹ Údaje pocházejí z databáze fDi Markets (divize Financial Times Ltd. www.fdimarkets.com) a jsou založeny na zprávách médií a firem o jednotlivých investičních projektech (s výjimkou finančního sektoru). Databáze obsahuje údaje o počtu oznámených projektů, hodnotě investičních závazků a počtu pracovních míst, která mají být vytvořena. Ve srovnání s platební bilancí, která zaznamenává finanční toky v daném časovém období, se údaje fDi Markets týkají ohlášených reálných investičních projektů, které mají být realizovány v delším časovém období.

Obrázek 3.7

Příliv přímých zahraničních investic v prvním a druhém čtvrtletí roku 2019 a 2020, v milionech eur

Zdroj: Databáze PZI ve wiiw opírající se o statistiky Národní banky.

Tabulka 3.3

Dopad pandemie covidu-19 na investice na zelené louce v EU-CEE – počet oznámených projektů, příslibené kapitálové investice, počet pracovních míst, která mají být vytvořena do roku 2019 a 2020, podle čtvrtletí

	Počet projektů		Kapitál v milionech eur		Pracovní místa	
	2019	2020	2019	2020	2019	2020
1. čtvrtletí	383	349	12 792	13 880	75 432	74 403
2. čtvrtletí	427	235	18 369	10 209	107 752	51 017
3. čtvrtletí	397	251	26 352	9 865	98 112	81 212
4. čtvrtletí	456		19 082		106 810	

Zdroj: fdimarkets.com

tí, a to o 46 %, co se počtu projektů týče, o 31 % méně kapitálových investic a o 48 % méně z hlediska tvorby pracovních míst. Třetí čtvrtletí přineslo ve srovnání s druhým určité oživení, pokud jde o počet projektů a příslibený počet pracovních míst, což naznačuje, že se pokles vyrovnal.

Ve druhé polovině roku 2020 se vlády zpočátku snažily zabránit úplnému zastavení ekonomiky. Na podzim však tváří v tvář rychle rostoucímu počtu nakažených i úmrtnosti postupně změnily názor. Restrikce ve třetím a čtvrtém čtvrtletí se odlišovaly tím, že neměly takový dopad na výrobu a dopravu; další hospodářský pokles tak ve čtvrtém čtvrtletí zasáhl především služby obyvatelstvu. Opatření zavedená ke zmírnění dopadů pandemie se dotkla jak zahraničních, tak domácích podniků. Ta byla mnohem méně velkorysá než v Německu, což vyvolalo nespokojenost investorů (tschechien.ahk 2020). Velké zahraniční společnosti v masovém měřítku využívaly dočasný uzavření provozu a zkrácení pracovní doby a své zaměstnance často odškodňovaly štedřěji než místní malé a střední podniky.

Důsledky pro projekty PZI orientované na místní trh byly rozporuplnější než u těch, které ovlivnily výrobu v hodnotovém řetězci ve druhém čtvrtletí. Maloobchodní společnosti specializující se na potraviny si mohly udržet prodej, zatímco společnosti v ostatních segmentech trpěly během lockdownu sníženou poptávkou. Mezitím došlo k rozmachu elektronického obchodu. Stavební projekty patřily k odolnějším hospodářským činnostem, zatímco doprava, logistika a výroba v hodnotovém řetězci zaznamenala pokles.

V důsledku těchto narušení by se investoři orientovaní na vývoz mohli snažit zkrátit hodnotový řetězec přesunutím některých činností zpátky domů nebo do blízkého, ale levnějšího zahraničí (nearshorování). Firmy budou přemýšlet o zvýšení odolnosti svých dodavatelských řetězců (snížení rizik narušení dodavatelských řetězců) a zvýšení míry soběstačnosti a autonomie výroby, což povede ke zkrácení dodavatelských řetězců a výrobě v geograficky bližších lokalitách.

Uvidíme ale, jak trvalé a jak efektivní budou tyto účinky. To, že podniky nic netlačí k rychlému jednání, lze doložit výsledky průzkumu. Podle průzkumu provedeného v druhé polovině září v Maďarsku (ahkungarn 2020) se s částečným narušením hodnotových řetězců potýkalo asi jen osm procent německých investorů a dalších 40 procent se potýkalo s menším

narušením. Němečtí investoři nepokládají za příliš pravděpodobné, že by přesouvali své aktivity z Asie zpátky domů. Pokud se rozhodnou pro relokaci, budou se s největší pravděpodobností stěhovat do střední a východní Evropy.

Ještě před pandemií ovšem přišly významné technologické změny, které do budoucna vyžadují restrukturalizaci hodnotových řetězců a změnu některých rysů přímých zahraničních investic. UNCTAD (2020b) zaznamenal po roce 2010 zpomalení mezinárodní výroby a globálních PZI a předpověděl, že tento trend bude pokračovat i po zotavení ze stávajícího propadu. Jeho příčinami jsou sílící protekcionismus a nové technologie. Technologické změny začaly proměňovat automobilový průmysl (viz kapitola 2.3). Přesto se zdá, že umístění dceřiných společností v zemích EU-CEE má prozatím pevné základy.

Země EU-CEE dost možná budou na vítězné straně globálního procesu nearshorování. Většina zahraničních investic v regionu přišla z EU. Pokud investoři z EU přenesou výrobu blíže k domovu, budou hledat výrobní místa v Evropě. Poloha hlavních trhů může tento proces omezovat; domů by byla přesunuta pouze výroba pro regionální poptávku. Dokud bude Asie nadále nejrychleji rostoucím segmentem světové ekonomiky, výroba zůstane soustředěna na tomto kontinentu. Nové technologie mohou v dlouhodobém horizontu segmentaci výroby zcela eliminovat a někteří investoři mohou některé činnosti z ekonomik EU-CEE přesunout do svých domovských zemí.

3.3 STRUKTURÁLNÍ ZMĚNY V AUTOMOBILOVÉM SEKTORU

3.3.1 Význam automobilového průmyslu v EU-CEE

Automobilový průmysl³⁰ je velmi důležitý sektor ekonomik EU-CEE; v roce 2018 dosáhl objemu výroby 170 miliard eur a automobilky v regionu zaměstnávaly 828 000 osob. Automobilový průmysl EU-CEE se v tomto roce podílel 20 procenty na celkové výrobě automobilů v EU (27) a 33 procenty na celkové zaměstnanosti v automobilovém průmyslu

³⁰ Tato zpráva vychází z definice odvětví podle klasifikace NACE rev. 2 pro odvětví C29, „výroba motorových vozidel, přívěsů a návěsů“.

sedmadvacítka států EU (viz tabulka 3.4). Na Slovensku se toto odvětví podílelo 38 procenty na zpracovatelské výrobě, v České republice 28 procenty, v Maďarsku 26 procenty a v Rumunsku 23 procenty. Ve Slovinsku a v Polsku hrál automobilový průmysl také důležitou roli (13 %, resp. 12 %). V ostatních zemích EU-CEE automobilový průmysl větší roli nehraje.

Na Slovensku a v Rumunsku tvoří automobilový průmysl 16 procent pracovních míst ve zpracovatelském průmyslu, v České republice a v Maďarsku 14 procent, v Polsku a ve Slovinsku 7,5 procenta a v ostatních zemích menší podíl (jedno až čtyři procenta). Pro toto odvětví je charakteristická vysoká kapitálová náročnost a intenzivní robotizace. Úroveň automatizace v automobilovém průmyslu je ve srovnání s celkovou neautomobilovou výrobou obvykle velmi vysoká. Hustota robotizace (počet instalovaných robotů na 10 000 zaměstnanců) se v roce 2017 pohybovala od 165 robotů na 10 000 zaměstnanců v polském automobilovém průmyslu (oproti 24 robotům v celkové výrobě), 338 robotů v maďarském automobilovém průmyslu (oproti 43 robotům), 483 robotů v českém automobilovém průmyslu (oproti 56 robotům), 761 robotů ve slovenském automobilovém průmyslu (oproti 35 robotům) až po 1 075 robotů ve Slovinsku (oproti 80 robotům v celkové neautomobilové výrobě). V německém automobilovém sektoru je instalováno přibližně 1 160 robotů na 10 000 zaměstnanců oproti 48 robotům na 10 000 zaměstnanců v celkové neautomobilové výrobě (viz IFR 2018/2019).

Motorem rozvoje automobilového průmyslu byl od pádu komunismu příliv přímých zahraničních investic. Německá firma Volkswagen expandovala do regionu jako jedna z prvních firem a záhy se stala tahounem. Na počátku 90. let 20. století vytvořila joint ventures s již existujícími českými a slovenskými automobilkami. Audi přišlo do Maďarska v ro-

KLÍČOVÁ SDĚLENÍ

Automobilový průmysl hraje ústřední roli v ekonomikách Slovenska, České republiky, Maďarska a Rumunska. Důležitou roli hraje také v Polsku a Slovinsku.

Vzhledem k silnému přílivu přímých zahraničních investic, a tedy integraci do globálních dodavatelských řetězců, je toto odvětví vysoce závislé na vývozu do západoevropských zemí obecně a zejména do Německa.

Odvětví se nyní musí vyrovnávat s globálními trendy na jedné straně a s regionálně specifickými výzvami na straně druhé. V regionu EU-CEE bylo dosud dosaženo jen malého pokroku ve výrobě elektromobilů. Změna je však v dohledu. Přísnější předpisy týkající se emisí CO₂ v Evropě budou tlačit firmy k výrobě elektromobilů.

ce 1993 a investovalo na zelené louce do výroby motorů. V Polsku se Volkswagen Poznaň specializoval na výrobu užitkových vozidel. Dalšími investory v regionu EU-CEE byl Renault ve Slovinsku a Rumunsku, Daewoo v Polsku a Rumunsku, Fiat v Polsku a GM/Opel (motory) a Suzuki v Maďarsku. Po vstupu do EU se v nultých letech nového tisíciletí do regionu vrhla další vlna zahraničních investorů. Na Slovensku zahájily v roce 2006 výrobu osobních automobilů společnosti PSA Groupe (Peugeot, Citroen) a Kia, v České republice se usadily Toyota, Peugeot, Citroen a Hyundai (viz Hanzlová 1999 a Dachs / Hanzl-Weissová 2014). Po globální a finanční krizi došlo k výběrovému přílivu přímých zahraničních investic do automobilového sektoru: v roce 2012 zahájil Mercedes v Maďarsku výrobu osobních automobilů, v roce 2018 Jaguar Land Rover na Slovensku a v roce 2018 ohlásilo BMW investici v Maďarsku. Celkově jsou nyní Česká republika a Slovensko největšími výrobci osobních automobilů v regionu s 1,4 milionu, resp. 1,1 milionu vyrobených automobilů

Tabulka 3.4

Přehled: Výroba a zaměstnanost v automobilovém průmyslu, 2018

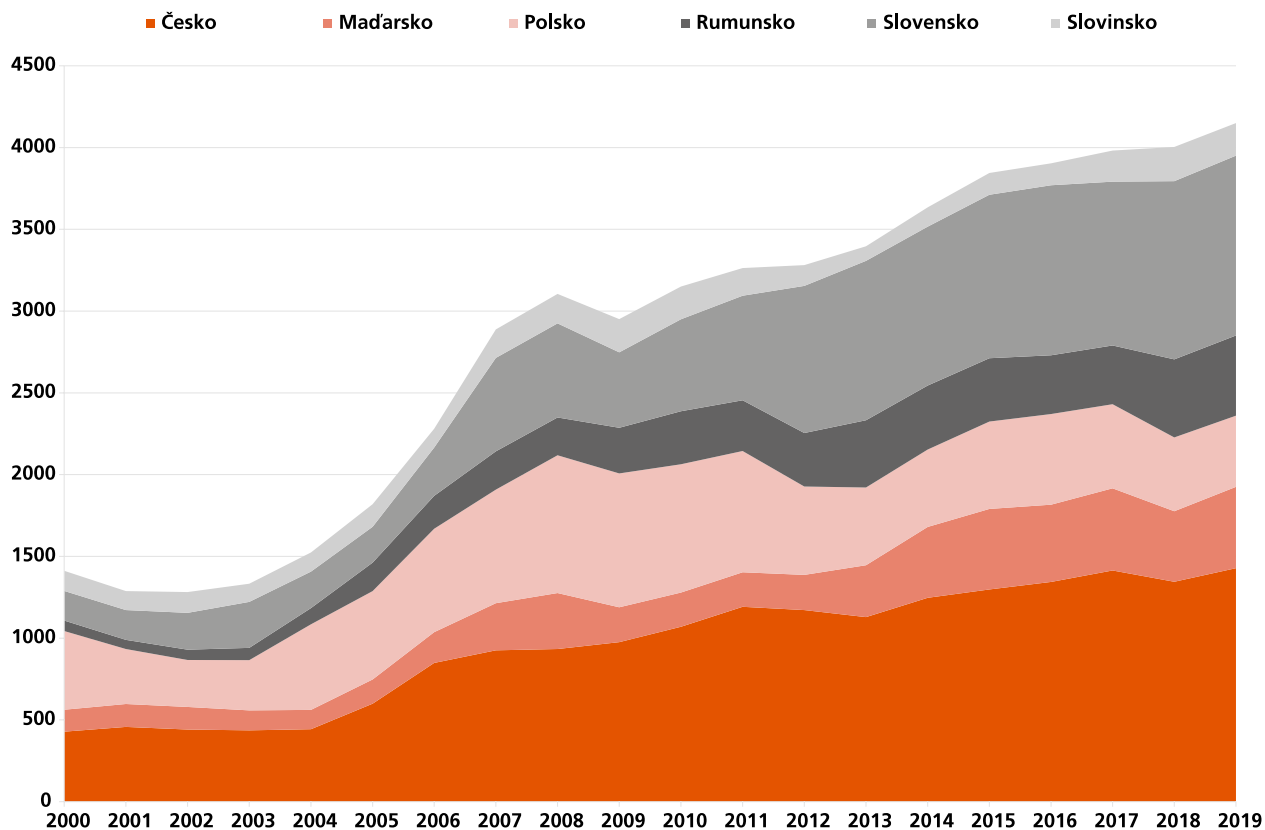
		Výroba v mil. eur	Výroba v % výroby	Počet osob zaměstnaných	
				celkem	v % výroby
Bulharsko	BG	1 122	3,3	23 836	4,3
Česká republika	CZ	50 093	27,7	181 488	13,7
Estonsko	EE	404	3,2	2 870	2,6
Chorvatsko	HR	221	1,1	2 910	1,1
Maďarsko	HU	26 498	25,7	101 908	12,8
Litva	LT	402	1,9	6 216	2,8
Lotyšsko	LV	259	2,9	2 316	1,9
Polsko	PL	36 652	11,6	214 642	7,5
Rumunsko	RO	21 340	23,4	194 787	15,7
Slovinsko	SI	3 780	13,2	15 888	7,4
Slovensko	SK	29 892	38,3	80 963	15,7
Německo	DE	401 872	19,9	919 002	11,3
EU (27)	EU (27)	84 8153	12,6	2 519 250	8,6

Poznámka: EU (27) bez Británie.

Zdroj: Eurostat Structural Business Statistics [sbs_na_ind_r2]

Obrázek 3.8

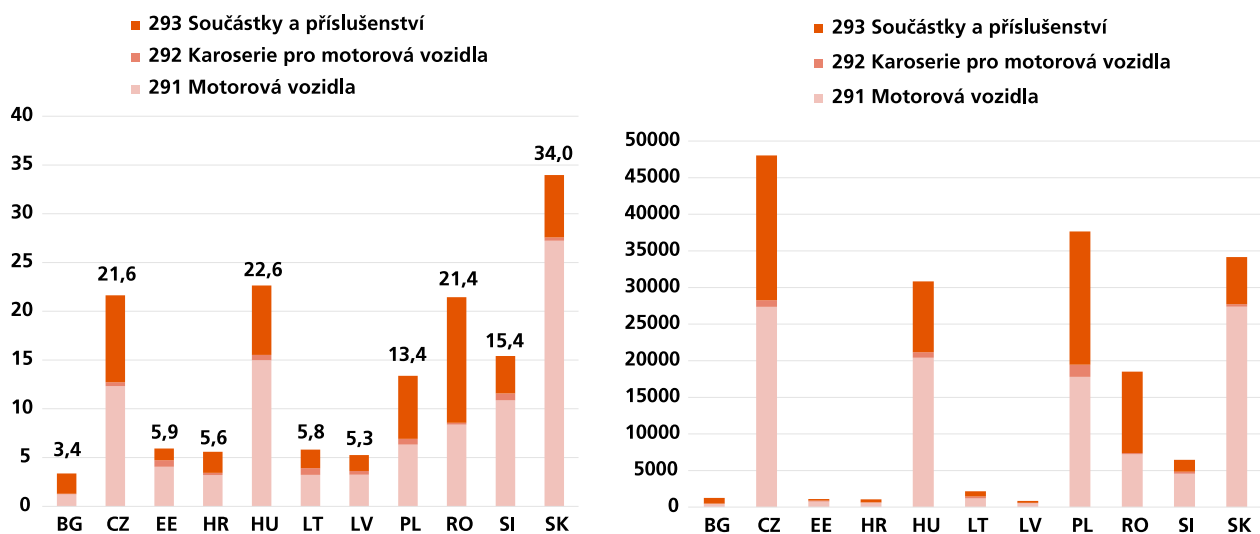
Výroba osobních automobilů v tisících kusů (kumulativní součet)

Zdroj: Eurostat Structural Business Statistics [sbs_na_ind_r2]

Obrázek 3.9

Vývoz automobilového průmyslu (NACE rev. 2), v procentech celkového vývozu (vlevo) a v milionech eur (vpravo), 2019

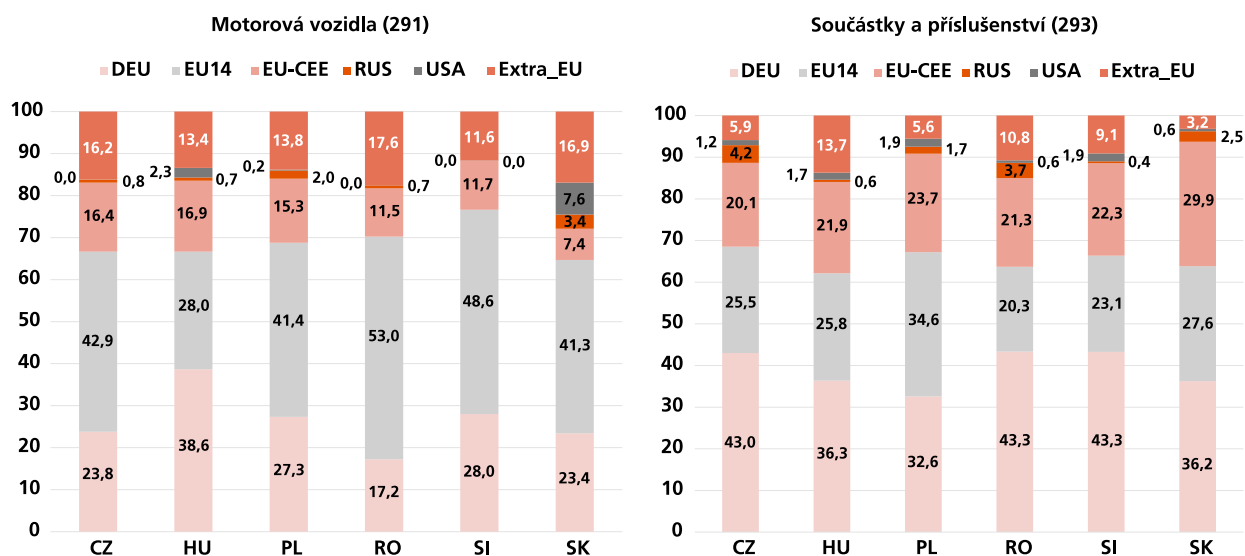
Zdroj: UN Comtrade.

v roce 2019 (viz obrázek 3.8). Po vstupu velkých výrobců originálního vybavení (OEM) do regionu je následovali také dodavatelé autodílů, kteří v regionu vytvořili hustou síť automobilových firem.

Klíčová role automobilového průmyslu je opět zřejmá při pohledu na vývoz automobilů a jeho podíl na celkovém vývozu (viz obrázek 3.9 vlevo). Na Slovensku se automobilový průmysl v roce 2019 podílel na celkovém vývozu 35 %. V Maďarsku,

Obrázek 3.10

Hlavní místa určení vývozu v % celkového vývozu, motorová vozidla (vlevo) a autodíly a příslušenství (vpravo), 2019

Zdroj: UN Comtrade.

České republice a Rumunsku tvořil tento sektor ve stejném roce přibližně 22 % celkového vývozu. Zajímavá je také relativní velikost dílčích odvětví: motorová vozidla (291), karoserie motorových vozidel (292) a díly a příslušenství (293). Vývoz motorových vozidel dominuje na Slovensku, ve Slovinsku a v Maďarsku. Motorová vozidla i díly jsou důležité v České republice a Polsku, zatímco Rumunsko se více zaměřuje na díly a příslušenství. V absolutních objemech vývozu (obrázek 3.9 vpravo) jsou Slovensko, Česká republika, Maďarsko a Polsko největšími vývozci motorových vozidel, zatímco Česká republika a Polsko jsou největšími vývozci dílů a příslušenství.

Vývoz ze zemí EU-CEE směřuje především do zemí EU. Obzvláště významným trhem je Německo. Na obrázku 3.10 je vlevo zobrazen vývoz motorových vozidel a vpravo vývoz dílů a příslušenství. Do zemí EU bylo v roce 2019 vyvezeno přibližně 80–90 procent vývozu motorových vozidel (v případě Slovenska to bylo přibližně 70 procent), přičemž hlavními příjemci byly Německo (20–40 procent) a země západní Evropy (EU14, 30–50 procent). Vývoz motorových vozidel do zemí EU-CEE byl spíše malý (10–28 procent). Integrace do německých hodnotových řetězců je patrná při pohledu na vývoz dílů a příslušenství. Německo bylo hlavním cílem vývozu automobilových dílů z regionu EU-CEE (30–43 procent). Navíc zaujímají země EU-CEE větší podíl (20–30 procent), zatímco vývoz do západoevropských zemí se snížil (20–30 procent).

3.3.2 Hlavní globální trendy ovlivňující automobilový průmysl

Automobilový průmysl v současné době celosvětově ovlivňují významné disruptivní trendy, které mají zásadní dopad na jeho hodnotové řetězce a zaměstnanost. Patří mezi ně nástup elektromobilů, technologické změny (např. autonomní a propojené řízení) a posuny v preferencích spotřebitelů, kteří se odklánějí od vlastnického práva a přechází ke sdíleným službám a jízdám (Evropská komise 2017 a PWC 2018). Země EU-CEE musí těmto trendům čelit a současně se vypořádat s re-

gionálními problémy, mezi něž patří nedostatek kvalifikované pracovní síly, rostoucí jednotkové náklady práce, nízká úroveň výzkumu a vývoje, vysoká míra závislosti na vnějších trzích, vysoká míra závislosti na Německu a nadměrná specializace.

Elektromobily měly v minulosti na evropském automobilovém trhu spíše skromný podíl; v roce 2019 činil jejich podíl pouhých tři procenta. Rok 2020 však bude v Evropě rokem elektromobilů: předpokládá se, že do konce roku 2020 se prodej elektromobilů vyšplhá na značných 10 % a v roce 2021 dokonce na úctyhodných 15 % (Transport and Environment 2020). Změna klimatu je hlavním problémem na celém světě, a proto je snižování emisí skleníkových plynů jedním z hlavních cílů. Silniční doprava se totiž v roce 2017 podílela na celkových emisích oxidu uhličitého (CO₂) v EU 21 procenty, přičemž automobily se na celkových emisích CO₂ v EU podílely přibližně 12 procenty.³¹ V roce 2009 byly nařízením (ES) č. 443/2009³² stanoveny povinné cíle pro snižování emisí u nových automobilů od roku 2015 a nový cíl od roku 2020–2021 (postupně zavádění v roce 2020, plně uplatňování od roku 2021). První cíl pro rok 2015 byl splněn již v roce 2013 (Evropská komise, 2020d).

Evropské automobilky původně počítaly s tím, že cíle v letech 2020–2021 splní díky dieselovým vozům a zdokonalení spalovacích motorů. V roce 2015 však automobilový svět zasáhla aféra Dieselpgate. Skandál vypukl v USA v září 2015, kdy se Volkswagen přiznal k podvodům při testech emisí u svých dieselových vozidel. V důsledku toho poklesl prodej automobilů s dieselovými motory, zatímco prodej sportovně užitko-

³¹ Informace o podílu vozidel na emisích CO₂ naleznete na internetových stránkách Evropské komise v části Akce EU – Doprava; https://ec.europa.eu/clima/policies/transport/vehicles_en.

³² Nařízení (ES) č. 443/2009 stanoví výkonnostní emisní normy pro nové osobní automobily jako součást integrovaného přístupu Společenství ke snižování emisí CO₂ z lehkých užitkových vozidel.

vých vozů (SUV) od roku 2013 rostl. Emise se tak v letech 2016 až 2019 zvýšily (Doprava a životní prostředí 2020: 23). Kromě toho dieselové automobily vypouštějí méně emisí CO₂ než SUV. Od 1. září 2017 musí nové modely automobilů projít novými a spolehlivějšími testy emisí v reálných jízdních podmínkách („Real Driving Emissions“ neboli RDE) a také vylepšeným laboratorním testem („World Harmonised Light Vehicle Test Procedure“ neboli WLTP, Evropská komise, 2017a). V zemích EU a střední a východní Evropy se skandál dotkl předních výrobců motorů v Maďarsku a Polsku.

Cíle v oblasti emisí CO₂ pro vozový park na období 2020–2021 byly zaváděny postupně v průběhu roku 2020 a plně se začaly uplatňovat v roce 2021. Nedodržení těchto cílů bude pro výrobce automobilů znamenat vysoké sankce. Cíl stanoví, že „výrobci masově vyráběných vozů musí zajistit, aby automobily prodané v průběhu roku v průměru vypouštěly 95 gramů oxidu uhličitého na ujetý kilometr“ (Miller 2020). Na základě hmotnosti svých vozidel musí každá automobilka splnit vlastní cíl pro emise CO₂. Aby vyhověly předpisům, automobilky tak měly na poslední chvíli k dispozici tři strategie: využití regulační flexibility, zvýšení palivové účinnosti spalovacích motorů či zvýšení prodeje elektromobilů (ten zahrnuje jak elektromobily, tak plug-in hybridy). Regulační flexibilita byla udělena v roce 2020 a zahrnuje: 95% postupně zavádění (do cíle pro rok 2020 se započítává pouze 95 % prodaných automobilů), sdružování (výrobci automobilů s horším plněním mohou zprůměrovat prodeje s předními výrobci), superkredity (elektromobily se v roce 2020 započítávají dvakrát) a ekologické inovační kredity (získávají se za speciální technologie montované do automobilů, které snižují emise).

Bannonova zpráva odhaduje, že flexibilní opatření přispěla k odstranění poloviny nedostatků v dodržování předpisů, tedy ke zlepšení o 30 %, a prodej elektromobilů přidal dalších 19 % (Doprava a životní prostředí 2020). Zpráva také uvádí, že podle údajů za první pololetí roku 2020 čtyři společnosti plní cíle (skupina PSA, Volvo, FCA-Tesla a BMW Group), čtyři společnosti vykazují malé nedostatky (Renault, Nissan, skupina Toyota-Mazda a Ford) a pět společností má větší mezery (Kia, skupina Volkswagen, Hyundai, Daimler a Jaguar Land-Rover s největší mezerou). Pandemie covidu-19 zasáhla automobilový průmysl na začátku roku 2020, kdy se prodeje automobilů propadly, což dosažení vytyčených cílů ztížilo. Jako potenciálně užitečná metoda, která by mohla společností pomoci splnit cíl, se zejména v Německu jeví štedré dotace na elektromobily.

Přechod na elektromobily bude pokračovat i v budoucnu. Dne 17. dubna 2019 přijaly Evropský parlament a Rada nařízení (EU) 2019/631,³³ které zavádí výkonnostní normy emisí CO₂ pro nové osobní automobily a nové dodávky pro roky 2025 a 2030. V prosinci 2019 vyhlásila nová Komise strategii EU pro klimaticky neutrální Evropu v roce 2050, tzv. Zelenou dohodu pro Evropu (Evropská komise 2019a). Strategie se zaměřila na „urychlení přechodu k udržitelné a inteligentní mo-

bilitě“ a zahrnovala mandát k „urychlení výroby a zavádění udržitelných alternativních paliv v dopravě podporou zavádění veřejných dobíjecích míst a čerpacích stanic“ (Evropská komise 2019a). Komise rovněž navrhne do června 2021 přezkoumat právní předpisy týkající se výkonnostních norem emisí CO₂ pro osobní automobily a dodávky, aby se od roku 2025 zajistila jasná cesta k mobilitě s nulovými emisemi.

3.3.3 Výroba elektromobilů v zemích EU-CEE

Abychom se mohli blíže podívat na výrobu elektromobilů v zemích EU-CEE, vypracovali jsme případovou studii Slovenska, země s extrémní specializací na automobilový průmysl a závislostí na něm. Zde výroba elektromobilů zaostává a teprve se začíná rozbíhat. Slovensko je největším výrobcem osobních automobilů na obyvatele na světě. V zemi působí čtyři velcí OEM výrobci: Volkswagen Bratislava (v roce 2018 vyrobeno přibližně 400 000 vozů), PSA Peugeot Citroen (v roce 2019 vyrobeno 370 000 vozů), KIA Motors (v roce 2019 vyrobeno 340 000 vozů) a Jaguar Land Rover (kapacita závodu 150 000 vozů). Pokud se podíváme na dosavadní výrobu elektromobilů, je produkce skromná: Volkswagen Bratislava začal vyrábět hybridní Touareg v roce 2010 a malý Volkswagen e-up! v roce 2013. Peugeot Citroen na začátku září 2019 představil elektrický model Peugeot 208, který bude vyrábět pouze v Trnavě. Také Kia plánuje výrobu plug-in hybridních vozů. Volkswagen Bratislava a Jaguar Land Rover však vyrábějí sportovně-užitkové vozy, které jsou pokládány za typ automobilů s největšími emisemi CO₂ (Technologie a životní prostředí 2020). V roce 2019 se poprvé probíralo, zda Volkswagen Bratislava získá nové modely pro nový produktový cyklus po roce 2022. Podle posledních zpráv se zdá, že Volkswagen Bratislava získá nové investice od mateřské společnosti a bude vyrábět modely, jež byly dříve určeny pro závod v Turecku, který se nyní stavět nebude (Slovak Spectator, 2020).

Výroba elektromobilů bude mít závažné dopady na hodnotové řetězce a zaměstnanost, protože 60 procent materiálů pochází z oblastí mimo tradiční dodavatelský řetězec automobilového průmyslu (např. elektronika a baterie). Elektromobil není z mechanického hlediska tak složitý a ani tak náročný na údržbu,³⁴ zároveň však potřebuje více softwaru. Důležitou součástí elektromobilů je jedna základní součást, baterie, která se na celkových nákladech elektromobilu podílí až 40 procenty. V současné době je však Evropa závislá na dovozu bateriových článků a surovin z Asie. EU si uvědomuje význam baterií (nejen pro elektromobily) a v říjnu 2017 založila Evropskou bateriovou alianci (EBA). EBA podporuje investice a inovace v této oblasti a usiluje o vytvoření výrobních kapacit a fungujícího hodnotového řetězce (od nedostatkových surovin až po problematiku odpadu/recyklace). V květnu 2018 byl přijat strategický akční plán pro baterie. Poptávka v budoucnu prudce vzroste; k uspokojení evropské poptávky bude zapotřebí přibližně 20–30 gigatováren na bateriové články (Evropská komise 2019b). V zemích EU-CEE došlo v nedávné době k velkým přímým zahraničním investicím významných asij-

³³ Nařízení (EU) 2019/631 stanoví výkonnostní normy emisí CO₂ pro nové osobní automobily a nové dodávky v EU.

³⁴ Zájemce o diskusi o širší definici automobilového průmyslu zahrnující velkoobchod a opravy motorových vozidel odkazujeme na Fredriksson a další (2018).

ských výrobců baterií v Maďarsku (Samsung SDI, japonská GS Yuasa Corporation, jihokorejská SK Innovation a jihokorejská Inzi Controls) a Polsku (jihokorejská LG Chem), zatímco na Slovensku došlo v nedávné době pouze k několika investicím malého rozsahu. Podle prognóz společnosti InnoEnergy se očekává, že poptávka po bateriích pro elektromobily v Evropě do roku 2025 dosáhne 400 GWh; výroba baterií v roce 2021 se však odhaduje na 25 GWh v Maďarsku, 52 GWh v Polsku, ale pouze 100 MWh na Slovensku (Evropská komise 2020: 16).

Automatizované a propojené řízení bude budoucností automobilového průmyslu. Jak jsme v této studii již konstatovali, výzkum a vývoj v oblasti nových technologií je v regionu EU-CEE poměrně slabý. Celkové podnikové výdaje na výzkum a vývoj (BERD) se v roce 2018 pohybovaly od 0,3 procenta HDP v Rumunsku po 1,45 procenta HDP ve Slovinsku (průměr EU-27 je 1,45 procenta a Německo 2,15 procenta). Zatímco automobilový průmysl má velký podíl BERD na celkové výrobě, do regionu přinesly výzkum a vývoj právě přímé zahraniční investice dodavatelů automobilového průmyslu. OEM výrobci často provádějí výzkum a vývoj ve svých ústředích v domovských zemích (výjimku tvoří výzkum a vývoj ve Škoda Auto v České republice a v automobilce Renault v Rumunsku, viz Dachs / Hanzlová 2014). K vybraným příkladům v oblasti automatizovaného a propojeného řízení patří testovací zařízení ZalaZone a výzkumné centrum autonomní mobility kolem něj v Maďarsku. Toto středisko bylo ve své první fázi otevřeno na začátku roku 2019 (Maďarská agentura pro podporu investic 2019). V České republice založila společnost Valeo v roce 2002 v Praze výzkumné a vývojové centrum zaměřené nejprve na vývoj klimatizačních jednotek a řídicích panelů. Od roku 2013 vyvíjí pokročilé systémy pro autonomní řízení: senzory, kamery, asistenční a bezpečnostní systémy. Připojené a automatizované řízení (CAD) je považováno za vzorový případ využití pro zavádění 5G na evropských dopravních cestách. Z jedenácti zřízených přeshraničních koridorů se tři nacházejí v regionu EU-CEE: (1) EE-LV-LT Via Baltica (E67) – Tallinn (EE) – Riga (LV) – Kaunas (LT) – hranice Litvy a Polska (2) LT-PL Via Baltica Kaunas–Varšava a (3) Mnichov–Praha (Evropská komise, DG Connect, 2020).

3.4 PŘECHOD NA ZELENOU EKONOMIKU

Zelená dohoda pro Evropu (EGD) nastiňuje klíčové přístupy k přechodu EU na uhlíkově neutrální ekonomiku do roku 2050 a k dosažení průběžného cíle snížit do roku 2030 emise skleníkových plynů o 55 procent oproti úrovni z roku 1990:

- Dekarbonizace dodávek energie i všech ostatních oblastí lidské činnosti;
- rozvoj oběhového hospodářství účinně využívajícího zdroje, které produkují méně odpadu;
- snižování všech druhů znečištění vznikajících při hospodářské činnosti a
- zachování biologické rozmanitosti a ochrana přírodních stanovišť.

To jsou pilíře ekologičtějšího hospodářského modelu, jehož cílem je oddělit hospodářský růst od využívání zdrojů a emisí

KLÍČOVÁ SDĚLENÍ

Historické, hospodářské a politické okolnosti ovlivňují ochotu zemí EU-CEE přijmout přechod na zelenou ekonomiku a někdy vyvolávají neshody se zbytkem EU.

Ačkoli země EU-CEE zaostávají za zbytkem EU v pokroku a tempu přechodu na zelenou ekonomiku, rozdíly nejsou vždy dramatické a trendy obecně směřují správným směrem.

Zelená ekonomika v zemích EU-CEE se rozvíjí, byť pomalu, a bude vyžadovat státní podporu, aby nezaostávala za zbytkem EU a aby plně využila svůj potenciál při zavádění zelenějších hodnotových řetězců, inovací a zaměstnanosti.

skleníkových plynů.³⁵ Proces přeorientování evropských ekonomik bude vyžadovat značnou mobilizaci finančních a lidských zdrojů a závisí na politické (a společenské) vůli čelit výzvám a nákladům spojeným s přechodem.

Environmentální ambice nové Komise znovu poukázaly na přetrvávající zdroj rozporů mezi členskými státy, konkrétně na neshody ohledně rychlosti, časového rámce a rozdělení nákladů a přínosů tohoto přechodu mezi (v průměru) bohatšími a zapálenějšími členskými státy, které tvoří skupina EU-15, s výjimkou jejích jižních členů, a zemí EU-CEE, kde je tento přechod vnímán spíše jako náklad než jako příležitost (Wurzel / Lieferink / Di Lullo 2019). Jeden takový příklad vyšel najevo v Polsku, kde stát bojoval o výjimky z cíle uhlíkové neutrality.³⁶

Obecněji řečeno, zatímco v některých členských státech EU-15 zaznamenaly strany zelených prudký nárůst a většina ne krajně pravicových stran v západní Evropě převzala obecný program zelených, v zemích EU-CEE to už zdaleka neplatí. V některých zemích EU-CEE lze populistické vlády sotva pokládat za zastánce udržitelného rozvoje. Kořeny tohoto problému jsou hluboké: hospodářský model EU-CEE, který se vyznačuje vyšší závislostí na fosilních palivech a rovněž výrobními kapacitami méně šetrnými k životnímu prostředí, je stále orientován na standardní zboží jako elektromobily se spalovacím motorem, a ne elektromobily (viz předchozí oddíl). Tuto orientaci ohrožují nároky zelené agendy, zejména náklady na přechod od energetiky založené na fosilních palivech k zeleným technologiím, zásadní revize systémů mobility a rozvoj potřebných lidských kapacit (a změna myšlení).³⁷

³⁵ O tom, zda je to možné, se stále diskutuje, přičemž většina kritiky přichází od hnutí za nerůst.

³⁶ <https://www.theguardian.com/environment/2019/dec/13/european-green-deal-to-press-ahead-despite-polish-targets-opt-out>

³⁷ Vzhledem k tomu, že funkční specializace vede ke vzniku továrních ekonomik, je třeba položit si otázku, zda se jadrovým ekonomikám skutečně daří dosahovat lepších výsledků v environmentálních ukazatelích, když své emisné náročné provozy přesunuly na východ. Empirické studie sice obvykle nepotvrzují únik emisí mimo EU v důsledku regulace změny klimatu (viz Abbasiová / Bouman 2020; Dechezleprêtre a další 2020; Brunel 2017), ale otázku úniku emisí uvnitř EU ponechávají otevřenou.

Ačkoli existují značné rozdíly ve společenských, politických a historických souvislostech, které formují vnímání hrozeb a příležitostí ekologického přechodu v jednotlivých zemích, všechny země EU-CEE spojuje společná zkušenost s plánovanou ekonomikou, transformačním obdobím, které se vyznačovalo postupným ústupem státu, privatizací a deregulací, a následným nástupem tzv. integračního modelu růstu (viz úvod a část 3.1). Tento ekonomický vývoj ovlivňoval ekologické faktory a ohledy na udržitelnost životního prostředí (a zároveň jimi byl utvářen). V této kapitole jsme předestřeli představu, že země EU-CEE čelí v současnosti i v budoucnosti problému, jak skloubit další hospodářský rozvoj s naplňováním ekologické agendy EU. Cílem je proto ukázat, zda a jak může region EU-CEE vytvořit nový model růstu, který by se vymanil z pasti funkční specializace a zároveň byl udržitelnější. Pochopení minulých i nedávných trendů je nezbytné pro vytvoření vhodné politiky rozvoje zelené ekonomiky v EU-CEE do budoucna. První část kapitoly se proto bude stručně zabývat historií ekonomického rozvoje souvisejícího s životním prostředím a druhá část sestává z analýzy klíčové dynamiky.

3.4.1 Historický kontext

V padesátých letech 20. století byly ekonomiky některých zemí dnešního bloku EU-CEE, například Jugoslávie, Bulharska, Rumunska a Polska, stále převážně zemědělské. Vládnoucí komunistické strany usilovaly o rychlý přechod na těžký průmysl založený na spalování uhlí (Josephson 2016), a tak se jim podařilo dosáhnout vysokého tempa růstu v některých nejméně rozvinutých částech Evropy (Gomulka 1983). Nepřekvapí, že na otázky životního prostředí se braly malé nebo žádné ohledy.

Když se ekonomická situace postupně zhoršovala a komunistické režimy se koncem 80. let zhroutily, zanechaly po sobě dědictví v podobě excesivního centrálního plánování, nepřilíživé administrativy, nízké občanské kultury a nízkých politických priorit v oblasti ochrany životního prostředí (Baker / Jehlicka 1998; Waller 1996). Je ironické, že tamější ekologické normy byly v některých případech přísnější než jinde v Evropě, v praxi je dodržoval jen málokdo. Navíc mnoho regionů zůstalo silně znečištěno, i když relativní celková úroveň znečišťování byla nižší než v západní Evropě (Dančev 1994).

Region zahájil přístupový proces k EU v polovině 90. let 20. století a v ekologické politice zaostával. Tento proces se snažil vypořádat se starými a neefektivními průmyslovými provozy, z nichž mnohé byly v 90. letech uzavřeny. To sice dočasně zlepšilo celkovou situaci z hlediska emisí a mělo pozitivní dopad zejména na kvalitu ovzduší, ale region EU-CEE zůstal silně závislý na nekvalitních energetických zdrojích. V období „divokého kapitalismu“, které pak následovalo, byla regulace často vnímána jako překážka vysokých zisků a státní opatření byla nepopulární (Dančev 1994). Nakonec se objevil relativně čistší, ale na výrobu a export orientovaný model růstu,³⁸ podporovaný přílivem přímých zahraničních investic a offshorováním výroby ze západních členských států EU. S rostoucí spo-

třebou se objevily nové zdroje emisí, například z osobní dopravy. To vedlo ke sblížení složení emisí skleníkových plynů se západní Evropou.

Přístupový proces si vyžádal přijetí více než 300 ekologických právních předpisů (ten Brink a další 2002). Na druhou stranu rozšíření v roce 2004 také ztížilo dosažení jednoty mezi členskými státy při projednávání ekologické tematiky. Členské státy jako Polsko, které jsou závislé na uhlí a mají obavy o energetickou bezpečnost, zaujaly v otázkách jako změna klimatu skeptický postoj (Jankowska 2016). Mohly přijmout legislativu, ale většinou považovaly změnu klimatu za záležitost bohatých, za cíl, který je irelevantní a nevhodný pro rozvojové ekonomiky, jako jsou ony samy. I když tyto obavy byly do jisté míry sdílené, mezi zeměmi EU-CEE existují rozdíly, pokud jde o jejich strategické zájmy v oblasti obnovitelných zdrojů energie a celkové ztotožnění se s důvody zelené politiky.

Technologická a energetická uzavřenost, stejně jako politiko-ekonomický vztah k udržitelnosti jako cestě hospodářského rozvoje, jsou dědictvím předchozího systému a období následné transformace. Země EU-CEE tudíž tuto problematiku obecně vnímají jinak než západoevropské země. V současné době se k nim přidává fenomén pravicově populistických vlád v některých zemích, které se snaží vytvářet euroskeptické koalice, a vyvíjejí proto tlak na EU, aby snížila náklady, které pro ně přechod znamená. Vytvoření Fondu pro spravedlivou transformaci ve výši 40 miliard eur, který má podpořit transformaci regionů, jejichž hospodářství je závislé na uhlí, i další vývoj ukazuje, že EU ví, že její zelená agenda bude záviset na urychlení zeleného přechodu regionu EU-CEE.

3.4.2 Vznik nízkouhlíkového oběhového hospodářství v zemích EU-CEE

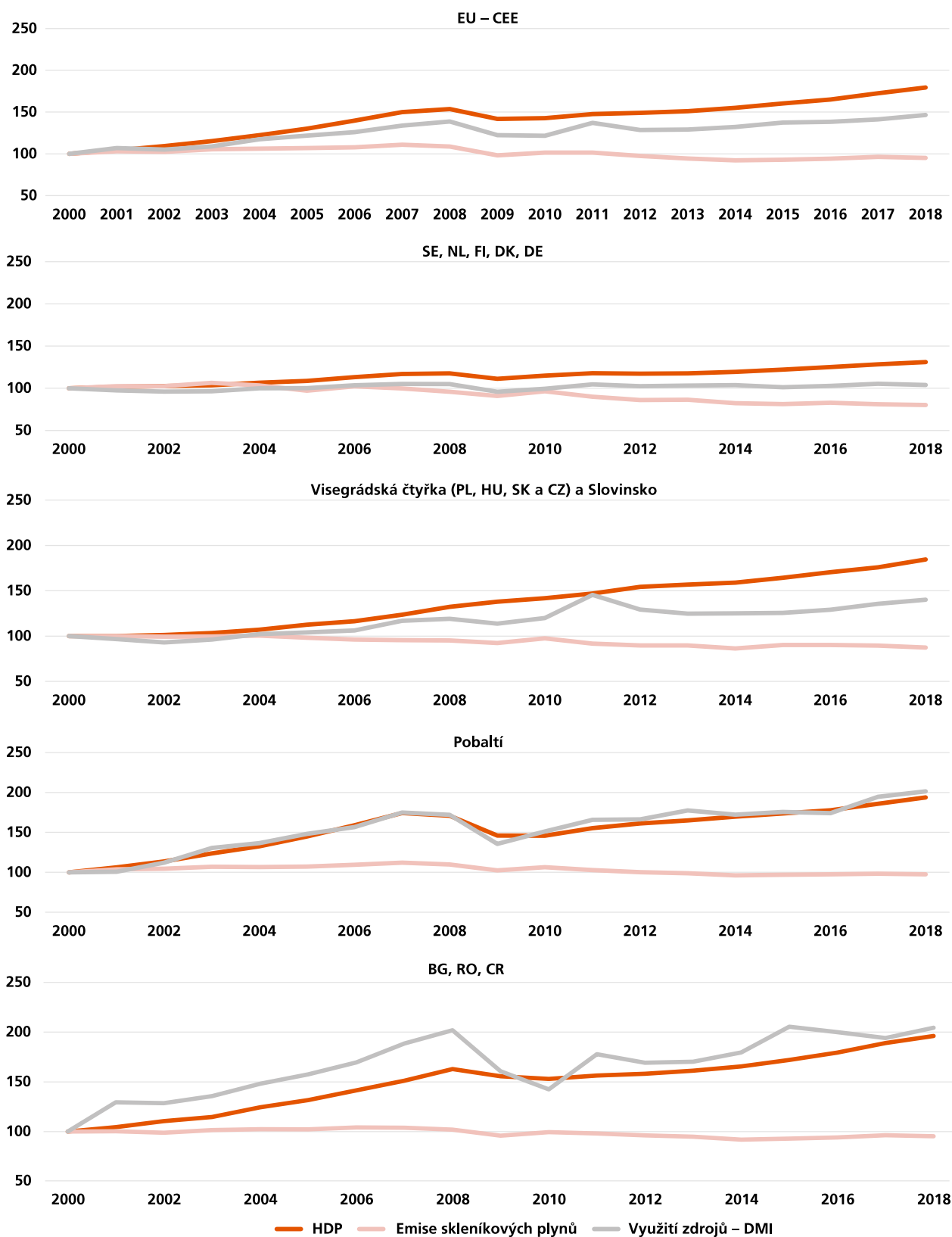
I když pomineme historii a současný politický kontext, země EU-CEE čelí stejné výzvě jako zbytek EU: jak dosáhnout oddělení hospodářského růstu od dopadů na životní prostředí (UNEP 2011). Tyto dopady na životní prostředí jsou důsledkem emisí skleníkových plynů a využívání zdrojů ve všech fázích výroby, od těžby materiálů až po nakládání s odpady.³⁹ Opatření, v nichž jsou ekologické aspekty spojeny s hospodářským rozvojem, již mají vliv na ekonomiky zemí EU-CEE. To není překvapivé, protože jsou nejen nařízeny EU, ale také motivovány velkými finančními pobídkami. V období 2014 až 2020 bylo z Fondu soudržnosti vyčleněno na ekologický rozvoj 150 miliard eur. Neděje se tak ale pouze z vůle EU: přispívají k tomu klesající ceny obnovitelných zdrojů, nové technologie a přenastavení globálních hodnotových řetězců. Následující analýza se pokouší zjistit, jaký vliv dosud měly a jak si vedou ve srovnání se zbytkem EU. Srovnání regionu EU-CEE se skupinou zemí, které představují průmyslové jádro Evropy a zároveň jedny z nejrozvinutějších a ekologicky nejohleduplnějších společností, konkrétně Švédskem, Nizozemskem, Finskem, Dánskem a Německem (označené jako SE,

³⁸ Jak jsme uvedli v předchozích částech, tento výrobní model byl v pobaltských zemích méně rozšířený.

³⁹ Další obavy, například ohledně znečištění, biologické rozmanitosti, ochrany klíčových biotopů, likvidace toxických chemických látek, jsou neméně závažné, i když není tak jasné, jak se vzájemně ovlivňují s měnícím se ekonomickým modelem.

Obrázek 3.11

Přechod na bezuhlíkovou ekonomiku: porovnání HDP (v paritě kupní síly, v miliardách dolarů), emisí skleníkových plynů (CO₂e) a spotřeby zdrojů (domácí materiálové vstupy, tuny); 2000 = 100.

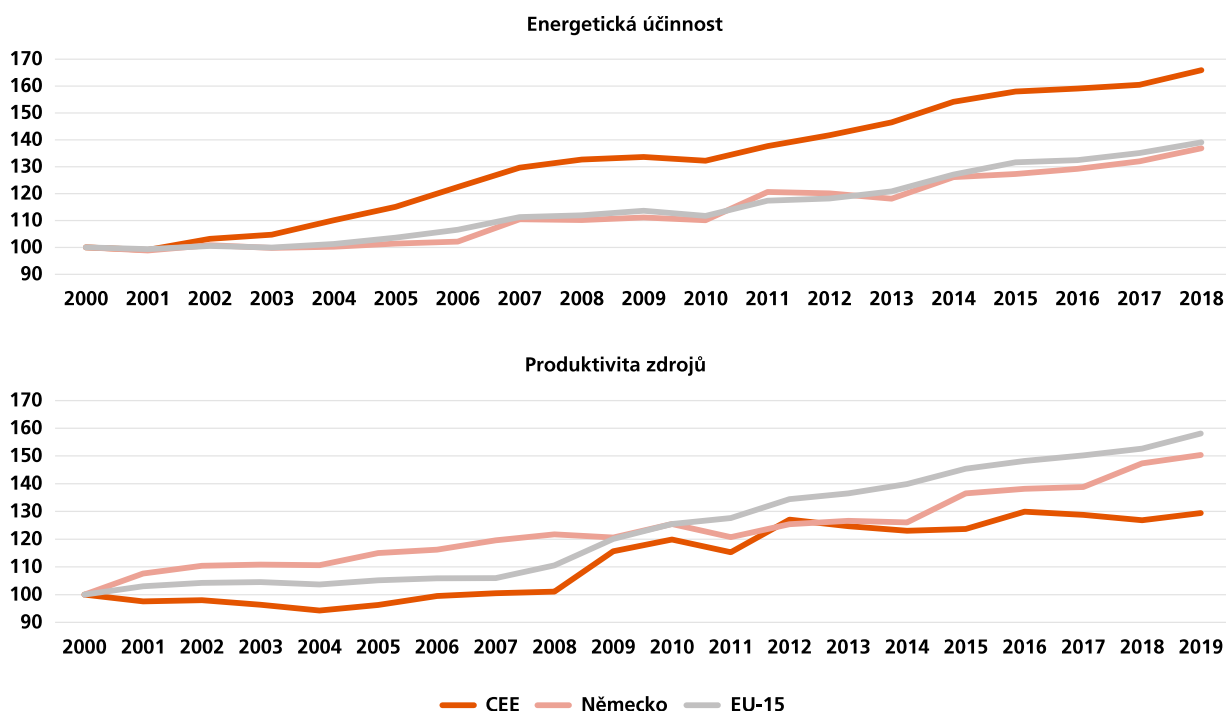

Poznámka: DMI označuje domácí materiálové vstupy, které měří jak vytěžené, tak dovezené materiály. CO₂e = ekvivalent emisí CO₂.

Zdroj: Eurostat, World Bank.

Obrázek 3.12

Energetická účinnost (eura/miliony tun ropného ekvivalentu) a produktivita zdrojů (eura/domácí spotřeba materiálů v kg); 2000 = 100

Zdroj: Eurostat.

NL, FI, DK, DE), na obrázku 3.11 ukazuje, že posledně jmenovaná skupina dosáhla z hlediska (územní) produkce absolutního oddělení emisí (což znamená, že tempo růstu emisí bylo záporné, zatímco tempo růstu HDP bylo kladné) a většinou stabilizovala využívání zdrojů. Oproti tomu země EU-CEE dosáhly menšího snížení emisí a zaznamenaly rostoucí míru využívání zdrojů, i když rostly pomaleji než HDP (tj. došlo k relativnímu oddělení). Největšího snížení emisí dosáhlo Slovinsko, Estonsko, Bulharsko a Polsko, zatímco v Litvě a Lotyšsku došlo k výraznému nárůstu emisí. Seskupení zemí EU-CEE dále odhaluje zajímavé skutečnosti: Rumunsko, Bulharsko a tři pobaltské státy zvýšily svou náročnost na zdroje, zatímco ostatním se podařilo zpomalit tempo růstu spotřeby zdrojů.⁴⁰

Postupný přechod na bezuhlíkové hospodářství obvykle doprovází strukturální změny, často prostřednictvím změny struktury průmyslové výroby. Zatímco v západní Evropě je trendem postupná deindustrializace, některé země EU-CEE se rovněž odklonily od těžkého průmyslu, snížily spotřebu uhlí a zainvestovaly do modernizace dopravy, vytápění a dalších činností produkujících emise.

DYNAMIKA PRŮMYSLOVÝCH EMISÍ

Zatímco základní rozložení emisí mezi energetikou, průmyslovou výrobou, zemědělstvím a odpadovým hospodářstvím zůstává v průběhu let stabilní, porovnání měnicích se objemů průmyslových emisí v čase ukazuje, že zatímco země SE, NL, FIN, DK, DE vypouštěly v 90. letech 20. století podstatně více emisí (což není vzhledem k přítomnosti Německa překvapivé),

jejich objem od dosažení nejvyššího bodu v roce 1996 do roku 2018 klesl o 44 procentních bodů (přibližně 91 000 tisíc tun CO₂e) a sblíží se s emisemi zemí EU-CEE (přibližně 86 000 tisíc tun CO₂e), které od roku 1990 klesly o 25 procentních bodů.

EMISE OBSAŽENÉ V OBCHODU

Struktura emisí uhlíku, na které se podílel vývoz v roce 2011, podle údajů OECD (2020) ukazuje, že téměř z poloviny se na nich podílela výroba energie, zejména prostřednictvím vývozu elektřiny z uhlí, dále pak základní kovy a chemikálie, dopravní služby a obchod v rozmezí 9–12 %. Ukazuje se také, že lehčí formy výroby, jako je montáž automobilů nebo elektroniky, přispívají k celkovým emisím obsaženým v konečném výrobku jen minimálně – asi jedno nebo dvě procenta. Je zajímavé, že k podobným výsledkům dojdeme při pohledu na statistiky emisí založených na spotřebě, které zahrnují emise z dovozu i ty domácí. V celém regionu se tato struktura emisí spojených s vývozem od 90. let 20. století příliš nezměnila.

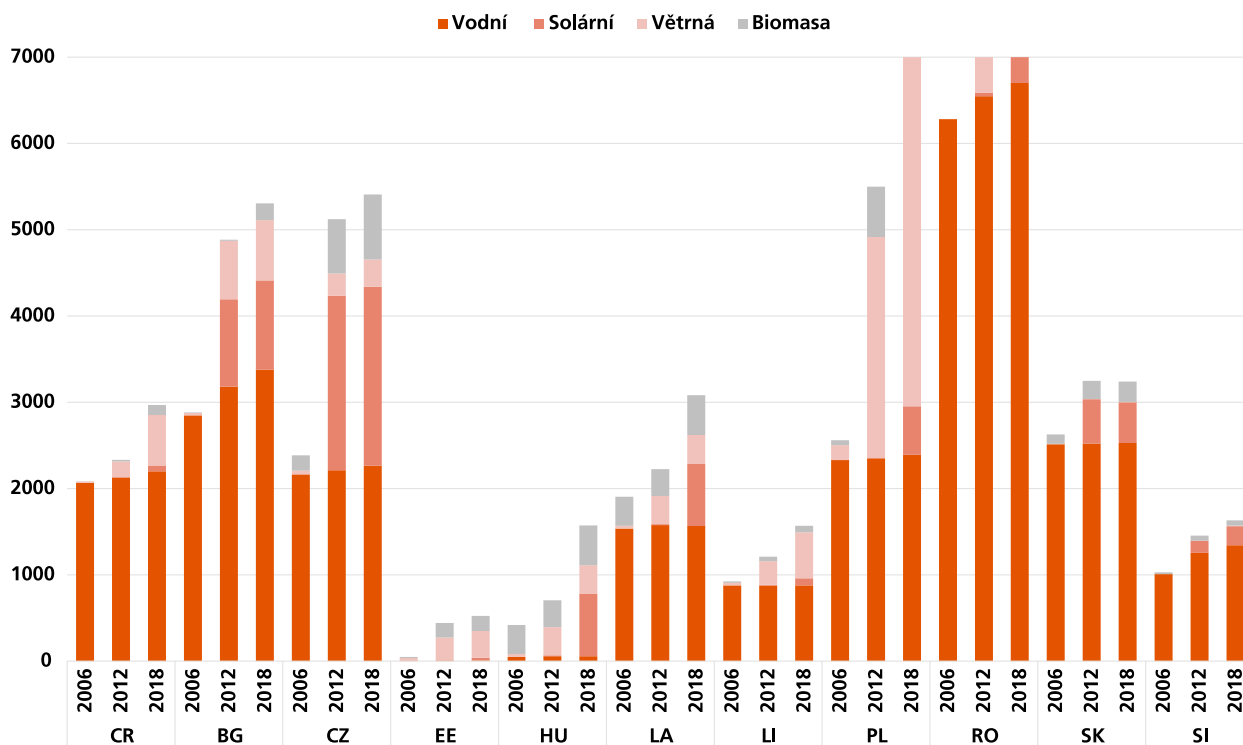
EKOLOGICKÁ EFEKTIVITA PRŮMYSLOVÉ VÝROBY

Udržitelnost růstového modelu by měla zohledňovat schopnost průmyslu vytvářet hodnotu poměřovanou s dopady na životní prostředí. Jedním z takových měřítek je produktivita zdrojů, tedy poměr mezi HDP a domácí materiálovou spotřebou (DMC) měřený v eurech na tunu materiálů. Při porovnání zemí EU-CEE se zeměmi EU-15 a Německem jakožto průmyslovým centrem Evropy na obrázku 3.12 vykazují údaje všeobecné zlepšení, ale i to, že po takřka úplném sblížení tempa v pokrizových letech se od té doby rozdíly stále zvyšují, přičemž země EU-CEE si od roku 2011 udržují prakticky stejné

⁴⁰ Pohled na problematiku oddělení z hlediska spotřebitele je už mnohem komplikovanější (Haberl a další 2020).

Obrázek 3.13

Celkový instalovaný výkon vybraných technologií obnovitelných zdrojů energie v MW

Zdroj: Eurostat.

tempo, zatímco zemím EU-15 se daří produktivitu zdrojů stále zvyšovat. V roce 2018 činil rozdíl v produktivitě zdrojů přibližně 17 procent.

Trendy v oblasti energetické účinnosti neboli HDP vytvořeného na jednotku hrubé dostupné energie ukazují něco jiného. Zde se zemím EU-CEE podařilo dosáhnout výrazného zlepšení, což poukazuje nejen na přechod od těžkého průmyslu k lehčím formám výroby, ale také na pokrok dosažený při zlepšování účinnosti vytápění. Zdaleka největšího pokroku bylo dosaženo v Rumunsku, kde se energetická účinnost v letech 1990 až 2018 zvýšila téměř čtyřnásobně. Nicméně nejenže země EU-CEE rostly z mnohem nižšího základu, ale jejich energetická účinnost je stále téměř o 20 % nižší než v zemích EU-15.

PŘECHOD NA NOVÉ ZDROJE ENERGIE

Energetika je v zemích EU-CEE obzvláště citlivým tématem. Nejenže jsou některé členské státy stále závislé na uhlí, jako například Polsko, kde uhlí zajišťuje 75 % veškeré výroby energie, ale důležitá je také otázka energetické bezpečnosti. Buchan (2010, 6) připomíná výrok polského ministra: „Snažíme se manévrovat mezi Skylou posedlosti západní Evropy uhlíkem a Charybdou naší vlastní energetické bezpečnosti“.

Podíl obnovitelných zdrojů energie neustále roste: od roku 2004 do roku 2018 se celkový podíl energie z obnovitelných zdrojů v zemích EU-CEE zvýšil ze 14,4 % na 21,7 %. Pro srovnání, země EU-15 svůj podíl zdvojnásobily z 11 % na 22 %. Obrázek 3.13 ukazuje příspěvek obnovitelných zdrojů podle technologií. Zatímco energie z hydroelektráren zůstává zdale-

ka největším zdrojem, bylo postaveno i hodně větrníků (PL, BG), solárních panelů (CZ, BG) a zařízení na zpracování biomasy (CZ, EE, LA, HU).

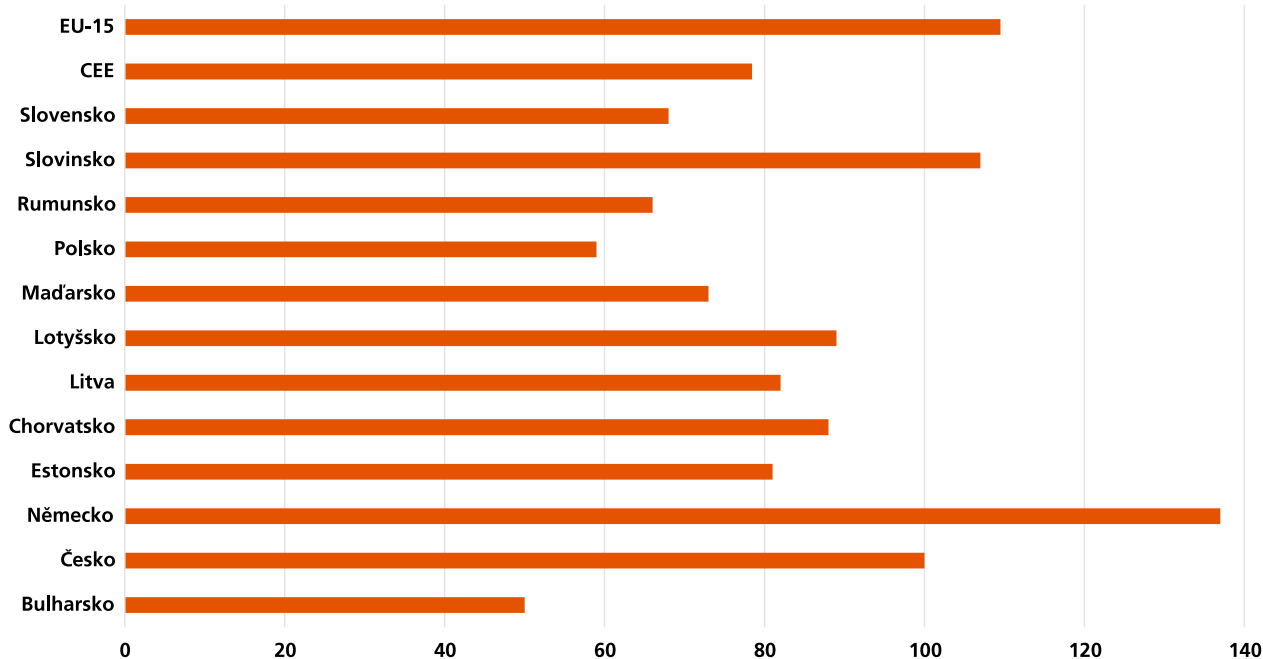
Některé východní státy Unie nejsou na dobré cestě k dosažení cílů energetické účinnosti do roku 2030 (Evropská komise 2020). Do roku 2030 má podíl energie z obnovitelných zdrojů dosáhnout alespoň 32,5 %, nicméně zatímco v rámci zemí EU-CEE došlo k pokroku, přičemž pobaltské státy, Slovinsko a Chorvatsko tvoří jednu skupinu, kde obnovitelné zdroje energie v roce 2018 dosáhly téměř 28 % konečné spotřeby energie a přibližně 35 % veškeré výroby elektřiny, ostatní v současné době dosahují v obou kategoriích pouze přibližně 15 %. Plány na přechod od uhlí byly vypracovány v SK a HU a v současné době se připravují v CZ, zatímco PL chce využívat uhlí až do poloviny století⁴¹ (Heilman a další 2020). Jaderné kapacity se rozšiřují (plánují nebo staví) na SK, v HU, BG a CZ, ovšem pobaltské státy nedisponují žádnými funkčními jadernými reaktory (World Nuclear Association 2020).

OBĚHOVÉ HOSPODÁŘSTVÍ

V rámci směrnice o oběhovém hospodářství byl představen aktualizovaný Akční plán pro oběhové hospodářství (CEAP), který klade důraz na navrhování a výrobu účinněji využívající zdroje. Přímou se zabývá také hodnotovými řetězci, jako jsou vozidla a baterie, plasty a elektronika, které jsou relevantní

⁴¹ V roce 2020 se naplánovalo snížení podílu uhlí na výrobě elektřiny na 11–28 %.

Obrázek 3.14
Index ekologických inovací (% průměru EU), 2018

Zdroj: Eurostat.

pro země EU-CEE. Většina zemí EU-CEE nyní vytváří národní plán (nebo strategii) pro oběhové hospodářství, přičemž první z nich bylo v roce 2018 Slovinsko s Polskem v těsném závěsu. Očekává se, že do roku 2021 předloží podobné strategie několik dalších zemí (EHSV 2019). Je vidět, že oběhové hospodářství se těší rostoucímu zájmu vlád v regionu, v neposlední řadě i díky velkému objemu finančních prostředků, které jsou k dispozici pro podniky a výzkum prostřednictvím různých institucí EU.

Podíl materiálů, které jsou využity a vráceny zpět do ekonomiky (tzv. oběhové využívání materiálů), činí v zemích EU-CEE 6 %, což je výrazně méně než průměr zemí EU-15, který činí téměř 11 %, nebo Nizozemska, kde je využito téměř 30 % odpadních materiálů. Tento ukazatel sice klade velký důraz na využití a recyklaci a poukazuje na nedostatky v systémech odpadového hospodářství a recyklace, ale zároveň svědčí o rozvoji nových obchodních příležitostí. Trh s druhotnými surovinami (zbytky určenými k recyklaci a opětovnému využití coby průmyslové vstupy) roste a začíná se přiklánět na východ, nicméně rozdíl v objemech je stále velký: v roce 2019 to pořád byl víc než desetinásobek. Dovoz recyklovatelných surovin v EU-CEE vzrostl od roku 2004 do roku 2019 o 25 %, zatímco v EU-15 klesl o 40 %, což potenciálně ukazuje na restrukturalizaci recyklačního průmyslu směrem na východ.

ZELENÉ TOVÁRNÍ EKONOMIKY?

Jak jsme zatím ukázali, nejenže měly země EU-CEE horší startovní pozici než západní Evropa, ale zaostávají i v přechodu na zelenou ekonomiku. Tento rozdíl mohla mimo jiné zapříčinit neschopnost domácích systémů výzkumu a inovací vytvářet potřebné technologické změny a identifikovat ekonomické příležitosti přechodu na zelenou ekonomiku. Posoudit to

lze indexem ekologických inovací, který vyjadřuje, o kolik jsou inovační aktivity související s udržitelností v dané zemi pod nebo nad evropským průměrem. Všechny země kromě Slovinska a České republiky dosahují podprůměrných výsledků (Německo dosahuje 140 % průměru EU). Pokud vyšší skóre poukazuje na větší koncentraci činností v oblasti výzkumu a inovací, z obrázku 3.13 vyplývá, že funkční specializace zemí EU-CEE coby továrních ekonomik (viz oddíl 2.1) by se mohla rozvíjet i v zelené ekonomice, přičemž činnosti v oblasti výzkumu a inovací se nacházejí v jádrových oblastech, zatímco výroba probíhá na východě. Jedním z takových příkladů je obrat automobilového průmyslu k elektromobilům: v Polsku, na Slovensku a v Maďarsku byly uskutečněny přímé zahraniční investice do výroby autobaterií a v České republice a ve Slovinsku je již zavedena výroba elektromobilů. Z těchto příkladů zmiňme strategickou alianci slovenské firmy InoBat Auto a americké společnosti Wildcat Discovery Technologies, která kombinuje výzkum a inovace a výrobu (Hunya a Adarov 2020). Pokud se podíváme na produkci ekologického zboží a služeb podle definice Eurostatu, objem produkce v zemích EU-15 očištěný o rozdíly v HDP je pětadvacetkrát vyšší než v EU-CEE.

Zdá se, že rozdíly v zelených inovacích a výrobě ekologického zboží potvrzují názor, že potenciál pro vývoj čistých technologií a získávání kapitálu pro „zelené investice“ je v EU rozložen nerovnoměrně (Lucchese a Pianta 2019). Nedávné studie navíc naznačují, že diverzifikace směrem k zeleným technologiím je vychýlena k zemím s již existujícími kompetencemi, což znamená, že vzhledem k rozdílným výchozím bodům mezi zeměmi EU-15 a EU-CEE by tento proces mohl vést k další divergenci (Perruchas a další 2019). K překonání této nerovnoměrné dynamiky je klíčová státní podpora. Jedním ze způ-

sobů, jak tento rozdíl překlenout, je průmyslová politika „zaměřená na poslání“.

ZELENÁ PRŮMYSLOVÁ POLITIKA

Objem finančních prostředků zaměřených na urychlení transformace průmyslových odvětví v EU-CEE se zvyšuje. EU vynakládá přibližně 40 % prostředků své průmyslové politiky na přechod na zelenou ekonomiku a v březnu 2020 představila novou průmyslovou strategii, která klade velký důraz právě na přechod na zelenou ekonomiku (jejíž klíčovou součástí je Zelená dohoda pro Evropu). Kromě EU financují některé části průmyslové strategie také samotné členské státy. Nejvýznamnější oblastí financování poskytovaného členskými státy je státní podpora ekologické transformace (Stöllinger a Landesmann 2020). Ačkoli údaje přímo nekorelují s podporou výzkumu a inovací, státní podpora ve formě financování ochrany životního prostředí a energetických úspor se v průběhu let zvýšila, zejména po roce 2010, kdy se v průměru zdvojnásobila. V roce 2018 Bulharsko, Česká republika a Estonsko přispívaly více než 0,5 % HDP, zatímco region přispíval v průměru 0,41 %, ve srovnání s 0,34 % v zemích EU-15.

Je třeba mít na paměti potenciální možnost vzniku napětí mezi cíli EU v oblasti soudržnosti a ekologickými cíli. Náklady na odklon od ekologicky problematických postupů a zejména od uhlí by mohly sloužit jako překážka, zejména pokud, jak jsme uvedli výše, je obtížné dosáhnout komparativních výhod v oblasti ekologických technologií. Tento problém lze překlenout například zvýšením objemu financí zaměřených na zranitelná odvětví v EU-CEE a zmírněním případných negativních dopadů na zaměstnanost. Ačkoli se nejedná o průmyslovou politiku v klasickém smyslu, Fond pro spravedlivou transformaci vyčlenil 56 % svého rozpočtu pro země EU-CEE.

ZELENÁ PRACOVNÍ MÍSTA

Vytváření zelených pracovních míst⁴² je jedním z přínosů přechodu na zelenou ekonomiku (Evropská komise 2019). Odhaduje se, že dosažení cílů Pařížské dohody do roku 2030 zlepší výsledky v oblasti zaměstnanosti v zemích EU-CEE ve srovnání s výchozím stavem v průměru o 0,36 %. Pouze v Polsku by došlo k minimálnímu poklesu zaměstnanosti (Evropská komise, 2019).

I v této oblasti země EU-CEE zaostávají: podle Eurostatu byl růst počtu zelených pracovních míst v zemích EU-15 (přibližně 1,2 % ročně) v letech 2014–2017 dvakrát vyšší než v EU-CEE (2,4 % ročně).⁴³ Přesto došlo k výraznému nárůstu počtu pracovních míst na plný úvazek v odvětví obnovitelných zdrojů energie. V roce 2018 bylo v zemích EU-CEE v odvětví obnovitelné energie zaměstnáno 348 500 lidí, což představuje dvacetiprocentní nárůst oproti předchozímu roku (EurObserv'ER 2020).

⁴² Ačkoli neexistuje jednotná definice zelených pracovních míst, v současné době se mezi ně běžně počítají pracovní místa v sektoru obnovitelných zdrojů energie, činnosti související s energetickou účinností, recyklací a ochranou životního prostředí.

⁴³ Údaje nezahrnují státy Slovensko a Maďarsko, které údaje o zelených pracovních místech nevykázaly.

Sociální a ekonomické otázky spojené s přechodem na novou energetiku jsou silně spjaty s regiony, jejichž hospodářství je tradičně závislé na uhlí. V ideálním případě by značná část pracovních míst zaniklých v důsledku odklonu od fosilních paliv byla kompenzována novými zelenými pracovními místy. Studie Kapetaki a další (2020) hodnotí potenciál zaměstnanosti v uhelných regionech EU v souvislosti s dekarbonizací. Regionům, které vykazují poměrně malý potenciál pro nahrazení pracovních míst závislých na uhlí, vévodí země EU-CEE. Odhaduje se například, že z 12 000 takových pracovních míst v bulharském regionu Jugoiztočen by bylo možné zajistit pouze 2 200 nových pracovních míst na plný úvazek prostřednictvím dekarbonizačních projektů, jako jsou obnovitelné zdroje energie nebo renovace budov. To svědčí o potřebě aktivní státní politiky pro budování kapacit a dovedností potřebných pro nízkouhlíkové projekty.

3.5 DIGITÁLNÍ TRANSFORMACE

Probíhající digitální transformace přináší změny ve spotřebě a výrobě, vytváří nové obchodní modely, narušuje pracovní trhy, ruší některá pracovní místa, ale na druhou stranu vytváří nové profese. Šíření digitálních technologií má potenciál zlepšit přístup k veřejným a finančním službám, k novým trhům prostřednictvím elektronického obchodování (UNCTAD 2015) a vytvářet pracovní místa v rámci tzv. zakázkové ekonomiky („gig economy“). Digitalizace je sice příležitostí pro zvýšení produktivity a růstu, ale vytváří riziko, že plody tohoto růstu budou rozděleny nerovnoměrně. Schopnost lidí těžit z digitálního růstu ovlivňují jejich dovednosti, přístup k infrastruktuře, propast mezi venkovem a městy, asymetrické transformace podnikání na platformách, koncentrace moci ve velkých technologických a datových firmách a špatné pracovní podmínky v zakázkové ekonomice. Rizika spojená s kybernetickou bezpečností, ochranou údajů, šířením dezinformací, která se v poslední době zviditelnila v důsledku zvýšeného využívání digitálních technologií během lockdownů daných epidemií covidu-19, rovněž vyžadují náležitou politickou reakci.

Několik studií potvrzuje, že vyšší digitalizace firem zvyšuje růst produktivity. Zpráva UNIDO o průmyslu (UNIDO 2019) to potvrzuje u průmyslových výrobců na globální úrovni. Studie firem v EU ukazuje, že firmy s vyšší úrovní digitalizace se během globální finanční krize ukázaly být odolnější (Bertscheková a další 2019). To bude pravděpodobně platit i v případě koronavirové krize. Na odvětvové úrovni ekonometrický model pro EU, USA a Japonsko potvrdil, že ICT kapitál a zejména nehmotný digitální kapitál byl důležitý pro růst produktivity do roku 2017, přičemž větší vliv měl v několika výrobních odvětvích (Adarov a Stehrer 2020). Širší zavádění technologií průmyslu 4.0 tento dopad v příštích letech pravděpodobně ještě zesílí. Zejména v průmyslu 4.0 by rozvoj nových technologií, jako jsou blockchainové technologie, umělá inteligence, robotika, strojové učení, ale i aditivní výrobní procesy (3D tisk), nanotechnologie, biotechnologie nebo kvantové počítače, mohl vést k dalekosáhlému propojení fyzického, digitálního a biologického světa s masivními dopady na průmyslová odvětví a celé ekonomiky (Schwab 2017).

KLÍČOVÁ SDĚLENÍ

Digitální transformace má v zemích EU-CEE potenciál podpořit hospodářský růst. Zatímco Estonsko již v rozsáhlé digitalizaci své ekonomiky velmi pokročilo, pro ostatní země EU-CEE je úspěch v jednotlivých dimenzích východiskem, na kterém lze stavět.

Česká republika, Maďarsko, Polsko, Rumunsko a Slovensko mají lepší předpoklady pro rozvoj nového modelu růstu založeného na hodnotových řetězcích souvisejících s pokročilými technologiemi digitální produkce (ADP) a rozšiřováním průmyslu 4.0 než ostatní země EU-CEE. I přes riziko, že země zůstanou uvázně v modelu „továrny pro EU“, nabízejí nové průmyslové ekosystémy šanci rozšířit specializaci směrem k digitálním službám potřebným k využití technologií ADP.

Dobré vzdělávací systémy a pokročilé digitální dovednosti mladších ročníků představují v mnoha zemích EU-CEE výhodné podmínky pro lidský kapitál, které by mohly podpořit hospodářský růst založený na inovativních digitálních službách. Tuto transformaci však ohrožuje nedostatek IT profesionálů v důsledku silné migrace do zahraničí.

V reakci na koronavirovou pandemii se očekává více veřejných investic na urychlení digitalizace, které budou financovány jak na vnitrostátní úrovni, tak na úrovni EU. Ačkoli společná pravidla EU omezují některé formy státní podpory rozvoje digitálních technologií v národních státech, každá země v EU-CEE těží ze společné regulace EU v oblasti ochrany údajů, standardizace a interoperability, elektronického obchodu a digitálních plateb a kybernetické bezpečnosti.

3.5.1 Digitální transformace jako součást nového růstového modelu zemí EU-CEE

V zemích EU-CEE by digitalizace mohla zvýšit reálný HDP až o jeden procentní bod ročně (McKinsey 2018). Estonsko je již nyní digitální špičkou, a to podle různých multidimenzionálních žebříčků. V indexu OSN pro rozvoj elektronické státní správy se umístilo na třetím místě na světě, v indexu připravenosti na síť (Network Readiness Index, NRI) na 23. místě a v indexu digitální ekonomiky a společnosti (Digital Econo-

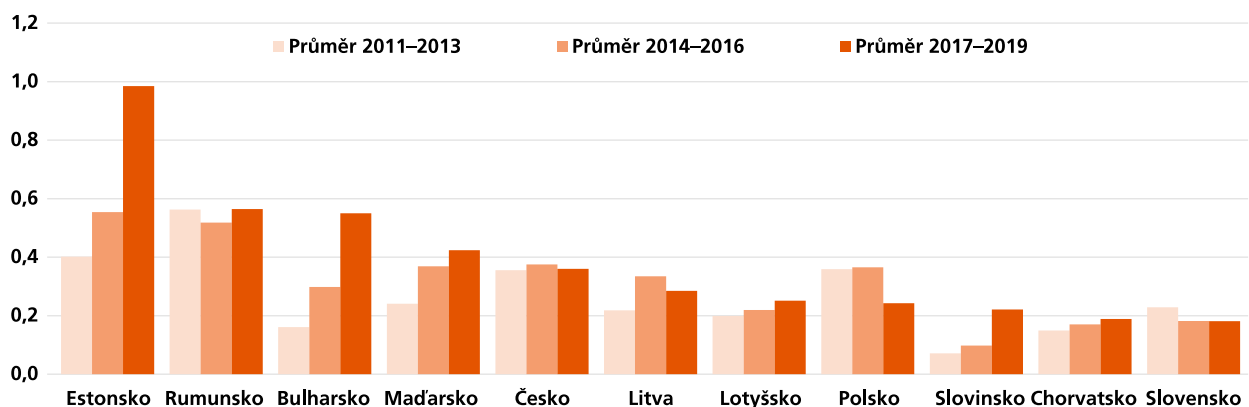
my and Society Index, DESI) na sedmém místě mezi zeměmi EU. Jeho postavení lídra v oblasti digitalizace v zemích EU-CEE je stále viditelnější. Příspěvek odvětví informačních a komunikačních technologií⁴⁴ k růstu HDP v Estonsku roste rychleji než v ostatních zemích EU-CEE a v posledních třech letech byl v regionu viditelně vyšší (viz obrázek 3.15).

Kromě Estonska se však žádná ze zemí EU-CEE neumístila v první desítku žebříčku DESI. Přesto jsou některé z nich v jednotlivých aspektech digitalizace poměrně úspěšné (obrázek 3.16). Ačkoli je Estonsko mezi zeměmi EU-CEE lídrem ve využívání internetu, lidského kapitálu a digitálních veřejných služeb, a v posledním aspektu je dokonce lídrem v celé EU, ostatní země EU-CEE zaujímají přední pozice v oblasti konektivity a integrace digitálních technologií. Dobrá digitální infrastruktura v Lotyšsku, Maďarsku a Rumunsku jim přináší vysoké skóre v oblasti konektivity a čtvrté, sedmé, resp. jedenácté místo mezi zeměmi EU. Všechny pobaltské země dosahují v oblasti digitálních veřejných služeb vynikajících výsledků. Integrace digitálních technologií v zemích EU-CEE je nejúspěšnější v České republice, Litvě a Chorvatsku. I přes prostor pro zlepšení v aspektu lidského kapitálu se všechny země EU-CEE, Lotyšsko, Chorvatsko a Česká republika stále umísťují kolem průměru EU. Ačkoli všechny země usilují o odstranění nedostatků v digitalizaci napříč obory, vhodnější by mohl být diferencovaný přístup k růstu založenému na digitalizaci: stavět na úspěšných oblastech, jejichž přínosy se mohou přelít do zbytku ekonomiky.

V zemích EU-CEE mají největší nedostatky v mnoha aspektech digitalizace Bulharsko a Rumunsko. Zatímco vyspělá infrastruktura Rumunska je dobrým základem pro další rozvoj, skromné výsledky Bulharska korelují s jeho nižší úrovní příjmů a vyžadují více zdrojů k odstranění stávajících nedostatků. Národní strategie v Bulharsku stanoví široké priority, ale úspěšné zavádění digitálních technologií bude záviset na vy-

⁴⁴ Odvětví ICT je zde definováno v užším smyslu pouze jako činnost v oblasti služeb; „J - informace a komunikace“ NACA Rev.2.

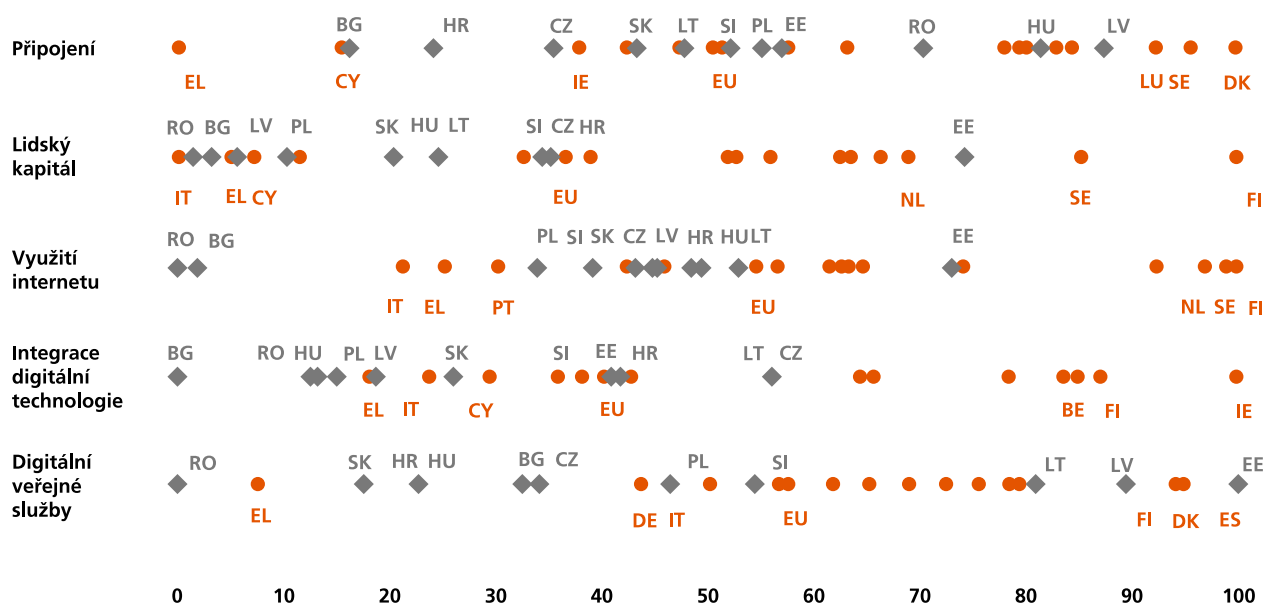
Obrázek 3.15
Příspěvek informační a komunikační činnosti k růstu HDP, v p. b.

Poznámka: země seřazeny vzestupně podle průměrného ročního příspěvku v letech 2017–2019.

Zdroj: Výroční databáze wiiw zahrnující údaje Eurostatu.

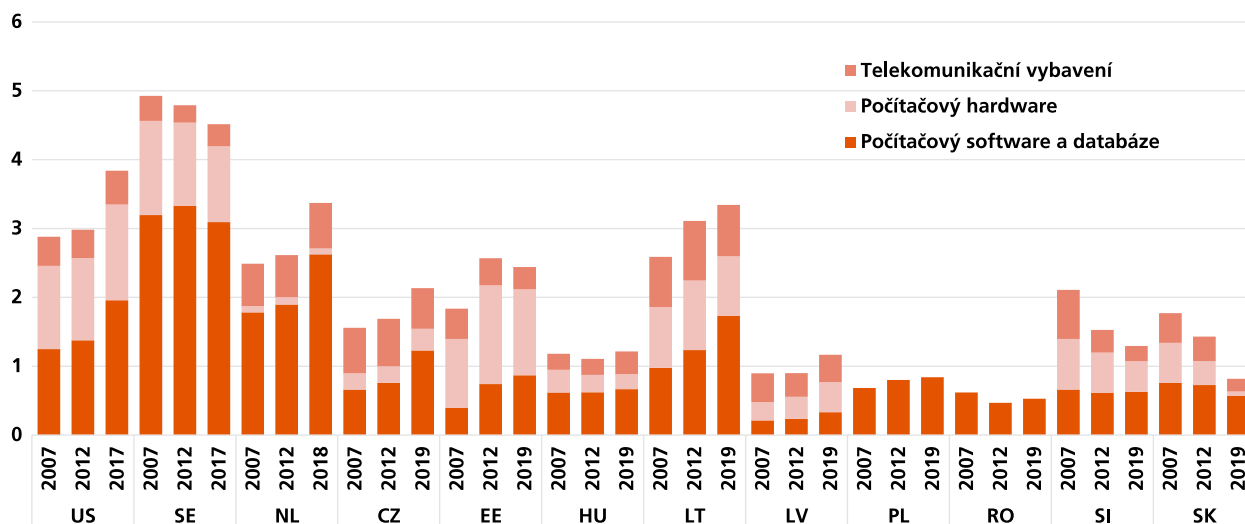
Obrázek 3.16
Srovnání zemí EU podle hlavních aspektů indexu digitální ekonomiky a společnosti 2020

Poznámka: skóre (0–100) je pro každý aspekt normalizováno mezi minimální a maximální hodnotou; šedé kosočtverce znázorňují země střední a východní Evropy, oranžová kolečka ostatní země EU. Horní tři a dolní tři pozice pro ostatní země EU, všechny země EU-CEE a průměr EU jsou označeny kódem země.

Zdroj: Evropská komise, Digital Scoreboard, vlastní výpočty.

Obrázek 3.17
Vývoj podílu ICT kapitálu na celkovém kapitálu, v procentech

Poznámka: údaje o kapitálu v oblasti informačních a komunikačních technologií pro Polsko a Rumunsko jsou k dispozici pouze pro počítačový software a databázovou složku.

Zdroj: EU KLEMS 2019, Eurostat.

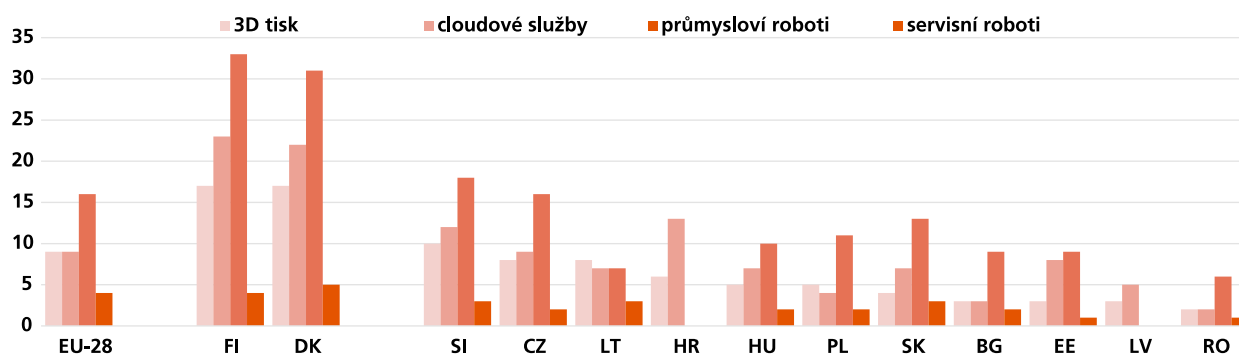
řešení problémů s připojením a nízkou úrovní digitálních dovedností.

Udržitelný přechod na digitální technologie vyžaduje opatření, která zmírní stávající rozdíly mezi zeměmi EU-CEE. Ačkoli v EU je v průměru rozdíl v přístupu k internetu mezi městskými

mi a venkovskými oblastmi malý, ve většině zemí EU-CEE jsou rozdíly jasně patrné, přičemž největší rozdíly byly zjištěny u domácností v Bulharsku (20 p.b.), Rumunsku (14 p.b.), Chorvatsku a Slovinsku (11 p.b.). Lepší přístup k internetu ve venkovských oblastech skýtá lepší příležitost pro zaměstnance pracovat na dálku a pro digitální samostatnou výdělečnou

Obrázek 3.18

Podíl podniků využívajících technologie ADP ve výrobě v roce 2018, v procentech

Poznámka: vybrané technologie ADP zahrnují průmyslové a servisní roboty, aditivní výrobu (3D tisk) a služby výpočetního cloudu vyhrazené pro podniky, země EU-CEE seřazené vzestupně podle podílu 3D tisku.

Zdroj: Eurostat.

činnost v Estonsku, České republice a Polsku. Rozdíl mezi digitalizací malých a středních podniků a velkých podniků je v EU obecným problémem, ale ve Slovinsku a Polsku je obzvláště markantní při pohledu na podíly podniků s vysokou úrovní digitalizace podle velikosti podniku: 21 % u malých a středních podniků a 66 % u velkých podniků ve Slovinsku, 9 % u malých a středních podniků (nejnižší v EU) a 50 % u velkých podniků v Polsku.

3.5.2 ICT kapitál jako motor digitalizace

Podíl ICT kapitálu na celkovém kapitálu je v zemích EU-CEE historicky nižší ve srovnání s Japonskem, USA a evropskými digitálními lídry, jako je Švédsko a Nizozemsko (obrázek 3.17). V rámci regionu je podíl ICT kapitálu vyšší a rychleji roste v Litvě, Estonsku a České republice.

Úzkým hrdlem mnoha zemí EU-CEE je nedostatek veřejných finančních zdrojů a soukromé poptávky po rozsáhlých investicích do ICT. Podle dostupných údajů pouze Litva a Česká republika vyčlenily v posledních letech na investice do ICT více než 4 % HDP.⁴⁵ Jako okamžitá pandemická reakce se očekává více veřejných investic do digitalizace vzdělávání, zdravotnictví a poskytování služeb elektronické veřejné správy.

3.5.3 Hospodářský růst založený na pokročilých digitálních výrobních technologiích

Některé země střední a východní Evropy již zaznamenaly vysoké zapojení pokročilých technologií digitální produkce (ADP) ve výrobě, založené na fúzi s digitálními nástroji. Nicméně žádná z nich nepatří mezi deset nejvýznamnějších světových ekonomik,⁴⁶ tzv. předních hráčů podle UNIDO (UNIDO 2019). Další skupina zemí je klasifikována jako „následovníci“ na základě údajů o patentové aktivitě, podílu vývozu a dovozu zboží souvisejícího s ADP na trhu a zjiště-

ných komparativních výhodách (RCA).⁴⁷ Státy Maďarsko a Rumunsko jsou hodnoceny jako „uživatelé“ ADP na základě jejich relativní specializace na dovoz kapitálových statků ADP a Česká republika, Chorvatsko, Litva, Polsko a Slovensko jako „výrobci“.

To znamená, že tyto skupiny zemí mají mezi ekonomikami EU-CEE lepší potenciál pro rozvoj nového modelu růstu založeného na hodnotovém řetězci souvisejícím s ADP. Česká republika, Chorvatsko, Litva, Polsko a Slovensko mají lepší předpoklady specializovat se na výrobu a vývoz kapitálových statků pro technologie ADP. Přestože v tomto případě hrozí prohloubení jejich specializace na výrobní činnosti a další setrvání v modelu „továrny pro EU“ (viz oddíl 2.1), účast v těchto nových výrobních hodnotových řetězcích může nabídnout šanci pro rozvoj průmyslových ekosystémů rozšířením poskytování digitálních služeb potřebných k využití technologií ADP.

Maďarsko a Rumunsko mají lepší předpoklady pro rychlejší šíření průmyslu 4.0, protože jejich historicky dobré výrobní kapacity jsou spojeny s již vybudovanou vysokorychlostní internetovou sítí.⁴⁸ Další země EU-CEE s dobrými výrobními kapacitami, jako je Česká republika, Slovensko a Polsko, by také mohly profitovat z průmyslu 4.0, pokud rychle zmodernizují svou internetovou infrastrukturu. Rozvoj průmyslu 4.0 vyžaduje vyšší rychlost připojení a zejména širší zavedení sítě 5G. Rozvoj průmyslu 4.0, zejména nasazení technologií internetu věcí (IoT) v továrnách a skladech, zase může usnadnit rozšíře-

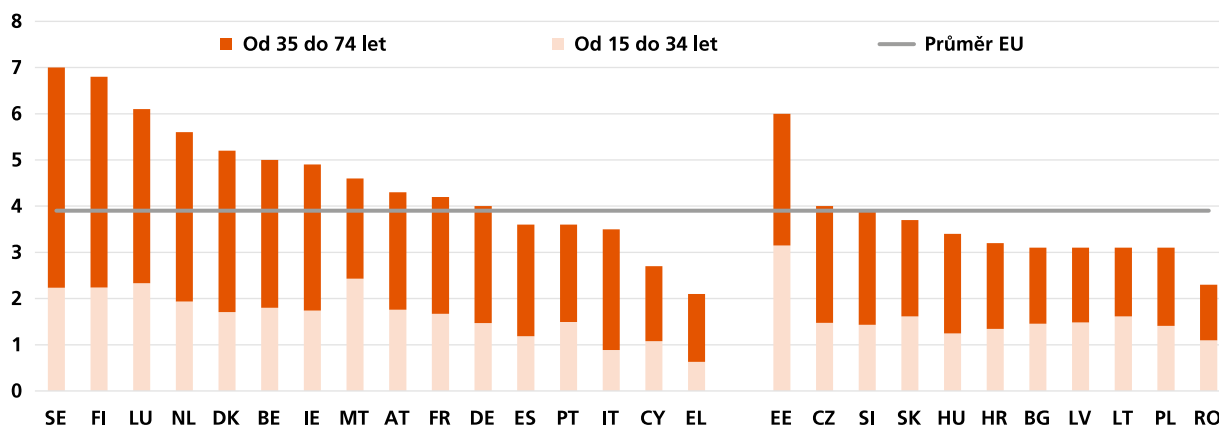
⁴⁵ Údaje o investicích v Estonsku (hrubý fixní kapitál) v členění na ICT/neinformační technologie jsou k dispozici pouze částečně.

⁴⁶ Čína, Francie, Německo, Japonsko, Korea, Nizozemsko, Švýcarsko, Tchaj-wan, Spojené království a Spojené státy.

⁴⁷ ADP může zahrnovat širokou škálu technologií, ve zprávě UNIDO se analýza obchodních toků zaměřila na aditivní výrobu (3D tisk), počítačem podporovaný design/výrobu (CAD-CAM) a robotiku.

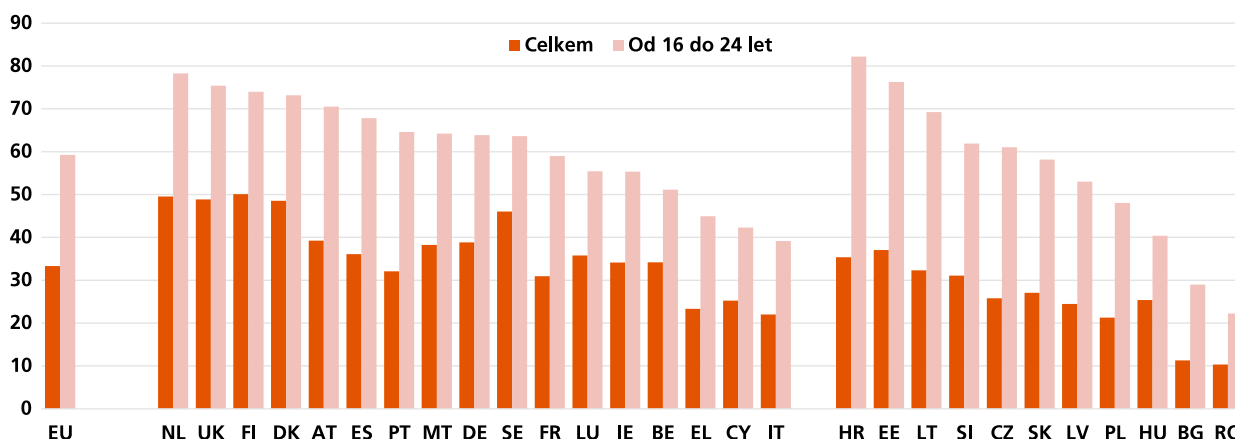
⁴⁸ Maďarsko a Rumunsko se umístily na čtvrtém a pátém místě v EU podle podílu domácností, které si předplácí pevné širokopásmové připojení s rychlostí alespoň jednoho megabitu za sekundu (Mbps). Rumunsko a Maďarsko měly v září 2020 třetí a sedmou nejvyšší rychlost širokopásmového internetu (193,47 a 161,51 Mb/s) podle globálního indexu Speedtest, který vychází z testů provedených uživateli internetu v těchto zemích (Speedtest Global Index, 2020).

Obrázek 3.19
Podíl ICT specialistů na celkové zaměstnanosti v roce 2019, v procentech

Zdroj: Eurostat.

Obrázek 3.20
Jednotlivci s vyšší než základní úrovní digitálních dovedností v roce 2019, v procentech příslušné věkové skupiny

Zdroj: Eurostat.

ní digitalizovaných logistických uzlů, jako jsou přístavy a železniční terminály, které automaticky rychleji zpracovávají vyšší objemy zboží. Větší rozšíření technologií průmyslu 4.0 může také zvýšit poptávku po souvisejících digitálních službách.

Široké rozšíření ADP ve zpracovatelském průmyslu v zemích EU-CEE teprve čeká. Podíl podniků využívajících průmyslové roboty a aditivní výrobní procesy (3D tisk) byl v roce 2018 mírně nad průměrem EU pouze ve Slovinsku a využívání servisních robotů bylo ve všech zemích EU-CEE pod průměrem EU. Podíl zpracovatelských podniků využívajících vyhrazené služby cloud computingu byl nad průměrem EU v Chorvatsku a Slovinsku. V Maďarsku považovali respondenti průzkumu „The Industry 4.0 National Technology Platform Association“ za hlavní překážku technologické transformace nedostatek kvalifikované pracovní síly. Naprostá většina respondentů (70 %) se domnívala, že členství v klastru je přínosné pro horizontální integraci, ale 56 % dotázaných podniků nebylo členy žádného klastru, 34 % bylo členy jednoho klastru a pouze 11 % je členy více než jednoho klastru.

3.5.4 Lidský kapitál jako motor skokového posunu k hi-tech službám

K zavádění nových technologií v ekonomikách EU-CEE tradičně docházelo především prostřednictvím transferu technologií s rozsáhlými přímými zahraničními investicemi ze západoevropských zemí do zpracovatelského průmyslu. Relativně nízká intenzita výzkumu a vývoje a skromné inovační schopnosti omezují v mnoha zemích regionu možnosti růstu průmyslové výroby založené na inovacích. Digitalizace potenciálně nabízí jinou cestu, která má pro země EU-CEE větší přínos. Šíření digitálních inovací, které jsou v mnoha případech méně kapitálově náročné, neboť vývojáři mají k dispozici mnoho bezplatných řešení s otevřeným zdrojovým kódem, by mohl táhnout faktor lidského kapitálu. Pro země s příznivými podmínkami lidského kapitálu se tak otevírá příležitost ke skokovému přechodu k inovativním digitálním službám.

Kvalita lidského kapitálu souvisí s lepším vzděláním. Ze zemí EU-CEE mají Estonsko, Polsko, Slovinsko a Česká republika v testech PISA v matematice a přírodních vědách výsledky

nad průměrem OECD (Lotyšsko pouze v matematice). Chorvatsko, Bulharsko a Rumunsko jsou v přírodních vědách a zejména v matematice o více než 10 % pod průměrem OECD. Pouze ve Slovinsku a Polsku byl v roce 2016 ze zemí EU-CEE počet absolventů terciárního vzdělávání v přírodovědných a technických oborech vyšší než průměr EU, který činil 19 absolventů na 1 000 obyvatel ve věku 20–29 let. Na rozdíl od Polska s genderově vyváženějším profilem absolventů byl ve Slovinsku pozorován velký rozdíl mezi pohlavími (45 absolventů mužského pohlaví a 21 absolventek na 1 000 obyvatel ve věku 20–29 let). Rumunsko, Bulharsko, Lotyšsko a Maďarsko mají méně absolventů oborů STEM na 1 000 obyvatel než ostatní země a všechny dosahují výrazně nižších výsledků, než je průměr EU⁴⁹.

Pro rozvoj digitálních služeb je rovněž důležitá dostupnost odborníků na informační a komunikační technologie na trhu práce. V Estonsku byl v roce 2019 podíl ICT specialistů zaměstnaných v ekonomice srovnatelný s digitálními lidry v západní Evropě a v České republice a Slovinsku se blížil průměru EU (3,9 %). Průměrný růst zaměstnanosti v odvětví ICT byl v posledních třech letech nejvyšší v Litvě (9 %), Chorvatsku (7 %) a Polsku (6 %). Věková struktura ukazuje na velký podíl mladých odborníků v ICT profesích ve všech zemích střední a východní Evropy (obrázek 3.19). Zvláště povzbudivé pro mnoho zemí EU-CEE je to, že mladá generace – obecně více digitálně gramotná – dosahuje v evropském srovnání dobrých výsledků v „nadstavbových“ dovednostech v oblasti ICT, přičemž Chorvatsko a Estonsko zauímají celkově přední pozice v EU (obrázek 3.20).

Nedostatek pracovních sil v důsledku demografických problémů a emigrace (viz oddíl 2.6) v mnoha zemích EU-CEE představuje potenciální překážku pro model růstu založený na inovativních digitálních službách. Více než 5 % podniků hlásilo v roce 2019 obtížně obsaditelná volná pracovní místa vyžadující odborné dovednosti v oblasti ICT v České republice (6,5 %), Maďarsku (5,7 %) a Slovinsku (5,1 %).⁵⁰

V již tak napjatých podmínkách na trhu práce je další překážkou růstu v několika zemích EU-CEE migrace vysoce kvalifikovaných, případně vzdělaných pracovníků (tzv. „odliv mozků“). Například mezi občany Slovenska, České republiky, Maďarska a Slovinska ve věku 20–64 let, kteří žijí v jiných zemích EU, je podíl osob s terciárním vzděláním na celkové zaměstnanosti vyšší než na jejich domovských trzích práce. V roce 2019 byl největší rozdíl zaznamenán na Slovensku, kde 39 % Slováků žijících ve zbytku EU má alespoň terciární vzdělání, zatímco na Slovensku pouze 25 %.

⁴⁹ Digitální dovednosti si jednotlivci hodnotí sami na základě seznamu dovedností ve čtyřech oblastech „digitálních kompetencí“ – informace, komunikace, tvorba obsahu a řešení problémů. K získání celkového „nadprůměrného“ hodnocení jsou nutné „nadprůměrné“ dovednosti ve všech čtyřech kategoriích, metodika je popsána v metodickém úvodu z roku 2015 k Ukazateli digitálních dovedností (Evropská komise 2020e).

⁵⁰ Přestože nedostatek pracovních sil může v blízké budoucnosti poněkud polevit v důsledku koronavirové pandemie a nárůstu nezaměstnanosti, je pravděpodobné, že se toto téma v poměrně blízké budoucnosti vrátí do zemí EU-CEE. Podrobněji viz oddíl 2.6.

O IT talenty se celosvětově tvrdě soutěží a tato konkurence se v důsledku současné pandemie pravděpodobně ještě vyostří. Migrace IT odborníků ze zemí EU-CEE do zahraničí však může omezit možnost práce z domova. Outsourcing pracovních míst ve vývoji softwaru je stále rozšířenější, přičemž mnohé země EU-CEE jsou atraktivní díky ceně i kvalitě pracovní síly. Podle průzkumu State of European Tech 2019 ohledně podílu pracovníků na volné noze mezi profesionálními vývojáři softwaru patří čtyři země EU-CEE mezi deset nejlepších zemí v Evropě.⁵¹ Podíl pracovníků na volné noze činil v České republice 18,1 %, v Polsku 17,2 %, v Rumunsku 12 % a v Maďarsku 11,8 %, zatímco evropský průměr byl 10,7 %.

Pracovní místa v oblasti IT se v zemích EU-CEE stejně jako ve zbytku světa soustřeďují do velkých měst s již existujícím ekosystémem, což je výhodné pro rozvoj start-upů. To je další faktor, který pravděpodobně v budoucnu zabrání velké migraci IT odborníků ze zemí EU-CEE do zahraničí. Podle průzkumu State of European Tech Survey 2019 se v hlavním městě nachází 54 % všech IT vývojářů v České republice, 49 % v Rumunsku a 33 % v Polsku. V Polsku, které se v roce 2019 umístilo na 7. místě žebříčku celosvětově nejpříznivějších lokalit pro start-upy podle časopisu CEOWORLD, je nejen Varšava, ale i další města jako Vratislav a Krakov atraktivní lokalitou pro zakladatele inovativních firem v oblasti digitálních služeb (Beauchampová a další 2018).

3.5.5 Dopad pandemie na digitální transformaci

Nárůst online aktivit způsobený epidemií covidu-19 a lockdowny urychlily zavádění digitálních technologií, zejména v práci na dálku, vzdělávání, veřejných službách a bankovníctví. To představovalo zátěžovou zkoušku pro digitální kapacity, jako je infrastruktura připojení, dovednosti zaměstnanců a organizační procesy. V zemích EU-CEE byl zaznamenán větší přechod na home office v zemích, kde byla práce na dálku rozšířená i před krizí, s výjimkou Litvy (obrázek 3.21).

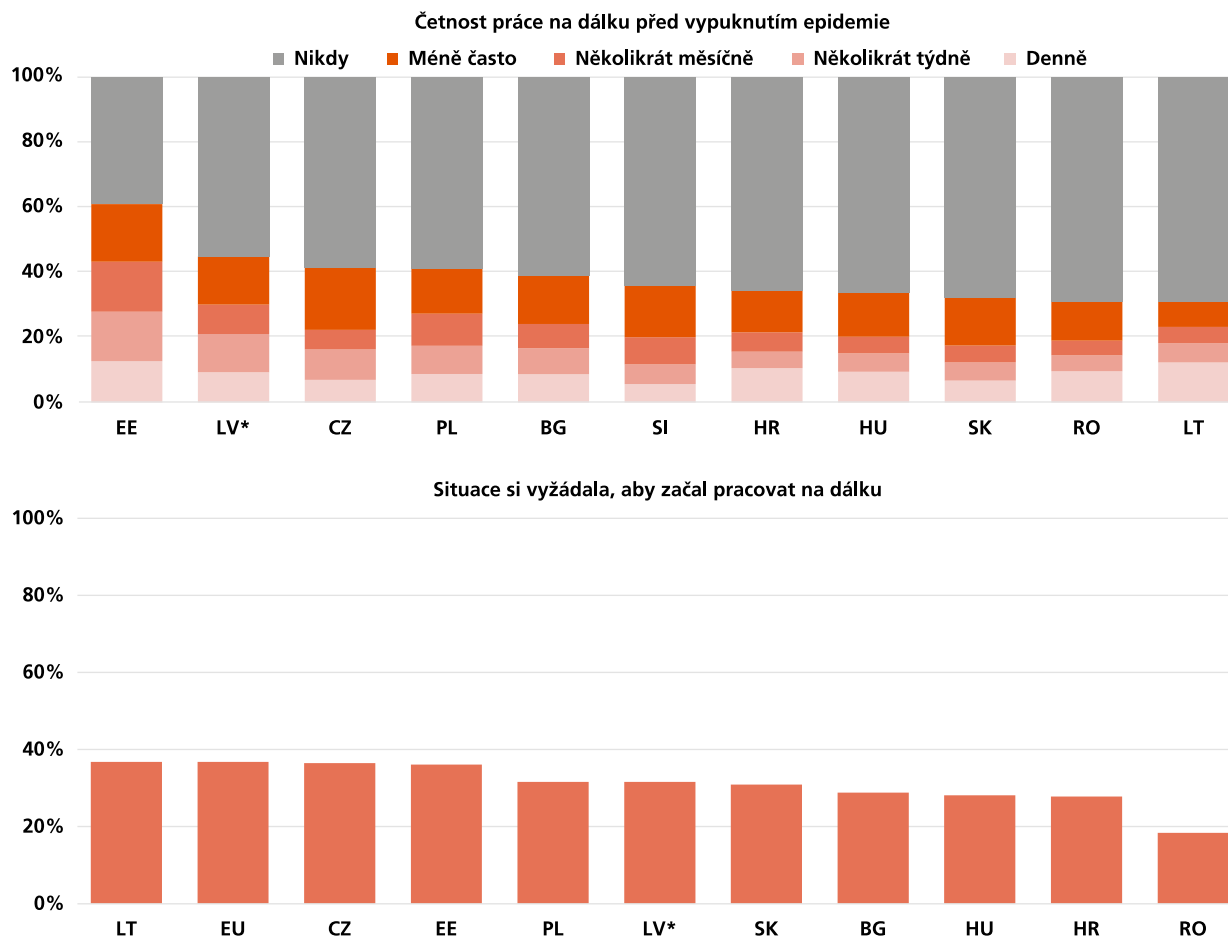
V důsledku krize lze očekávat větší veřejné investice do digitalizace vzdělávání, státní správy a lékařství. Pravděpodobně se zvýší státní podpora digitalizace malých a středních podniků, které pandemie obzvláště zasáhla. Lze také očekávat další zvyšování digitálních dovedností zaměstnanců, které se rozběhlo díky většímu množství práce na dálku a vyšším soukromým i veřejným výdajům na ni. Větší vstřícnost zaměstnavatelů k práci na dálku, vyvolaná omezením mobility v důsledku pandemie, může kvalifikovaným pracovníkům ze zemí EU-CEE nabídnout lepší pracovní příležitosti na globálním trhu práce a do jisté míry předcházet emigraci.

Trend rostoucího využívání digitálních technologií během lockdownu se po zrušení omezení částečně obrátil. Z toho vyplývá, že bez příslušných strategií a cílených politických opatření je v období po vypuknutí pandemie nejpravděpodobnější návrat k „obvyklému stavu“. Kromě národních rozpočtů a nového rozpočtu EU by mohl další zdroj na realizaci

⁵¹ Žebříček zahrnuje EU a další rozvinuté země západní Evropy, jako je Velká Británie, Švýcarsko a Norsko.

Obrázek 3.21

Práce na dálku před vypuknutím epidemie a během ní v zemích EU-CEE

Poznámka: * - nízká spolehlivost.

Zdroj: údaje z průzkumu Eurofundu (Eurofund, 2020).

pobídek k digitalizaci poskytnout novou unijní facility na podporu oživení a odolnosti (Recovery and Resilience Facility, RRF). Chorvatsko, Bulharsko, Rumunsko, Slovensko a Lotyšsko mohou mít větší fiskální prostor, protože v poměru ke svému HDP patří k největším příjemcům z celkových grantů z fondu obnovy (nad 5 % v cenách roku 2018 v období 2021–2023).

3.5.6 Dopady politik EU na digitální transformaci v zemích EU-CEE

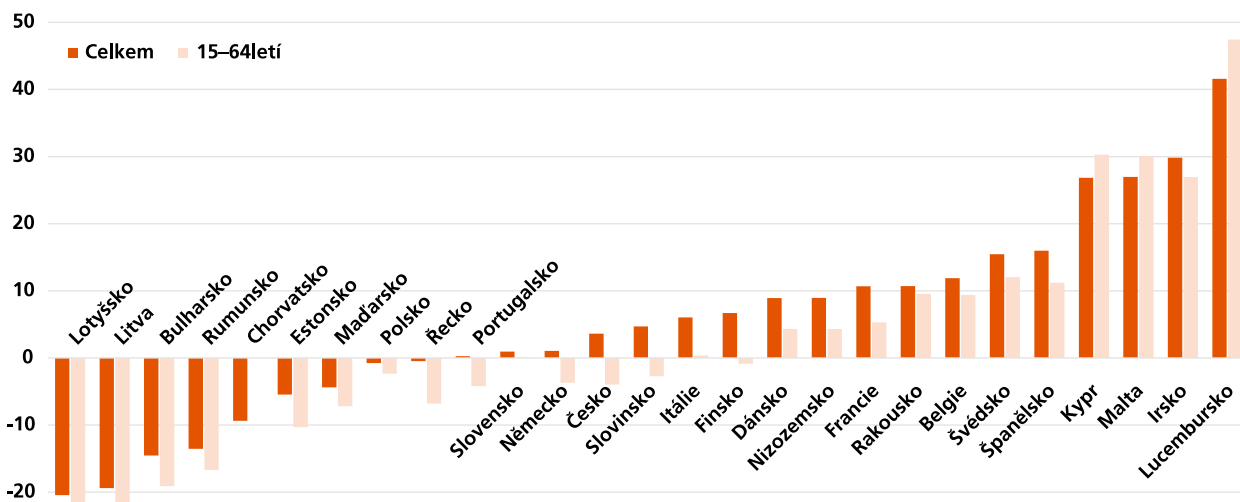
Evropská digitální strategie a program jednotného digitálního trhu, jejichž cílem je udržitelný digitální přechod na „technologie, které slouží lidem“, stanovily rámec pro řešení širokých společných aspektů digitalizace na nadnárodní úrovni (Evropská komise 2020f). Každá země EU-CEE tak může využívat společné regulace v oblasti ochrany údajů, standardizace a interoperability, elektronického obchodu a digitálních plateb a kybernetické bezpečnosti.

Dalším impulsem pro digitální transformaci zemí EU-CEE může být účast v programu Digitální Evropa, který začíná v roce 2021 a jehož rozpočet činí 9,2 miliardy eur. Poskytuje finanční prostředky na speciální aspekty digitalizace (super-

počítače, umělá inteligence, kybernetická bezpečnost), pokročilé digitální dovednosti a propojení v rámci digitálního hodnotového řetězce. Zahrnuje opatření na „podporu zavádění vyspělých digitálních a souvisejících technologií v průmyslu, zejména v malých a středních podnicích“ a na „vybudování a posílení sítě evropských digitálních inovačních center s cílem mít centrum v každém regionu, které by pomáhalo podnikům využívat digitální příležitosti“ (Evropská komise 2020g). Celkově víceletý finanční rámec na období 2021–2027 a Plán na podporu oživení Evropy počítá s alokací 143 miliard eur na „jednotný trh, inovace a digitální směřování“, která je částečně určena na projekty digitální transformace.

Na druhou stranu společné politiky EU ukládají národním státům určitá omezení, pokud jde o sadu finančních pobídek, které jsou k dispozici pro digitální technologie. Pravidla státní podpory omezují objem přímého vnitrostátního financování. Vzhledem k tomu, že soukromé financování rizikovým kapitálem je v EU tradičně méně rozvinuté, bylo by pro země usilující o technologický skok nebo o rozvoj vyspělých průmyslových ekosystémů prospěšné více programů partnerství veřejného a soukromého sektoru nebo přímých veřejných

Obrázek 3.22
Změna počtu obyvatel v zemích EU v letech 2000–2019, v procentech

Zdroj: Eurostat.

zakázek, tedy více státních intervencí. Velké firmy pracující s daty, platformy nebo tržiště s vysokou globální tržní silou, jako je tomu v USA nebo Číně, v Evropě vzhledem k regulaci hospodářské soutěže na společném trhu pravděpodobně nevzniknou. Přísná ochrana údajů může být překážkou pro zavádění určitých technologií založených na biometrii a umělé inteligenci.

3.6 DEMOGRAFICKÝ POKLES

Ve většině zemí EU v posledních dvou desetiletích počet obyvatel rostl, ale téměř všude rostl počet obyvatel v produktivním věku pomaleji a v mnoha případech nerostl vůbec. V důsledku toho se v naprosté většině zemí zvýšil poměr závislých

osob, což znamená, že osoby v produktivním věku čelí stále většímu břemenu při podpoře osob v neproduktivním věku. Zvláště výrazné rozdíly mezi celkovou mírou nárůstu obyvatelstva a mírou nárůstu obyvatelstva v produktivním věku byly zaznamenány v některých zemích EU-CEE včetně České republiky, Slovinska a Polska. Mezitím se počet obyvatel v produktivním věku výrazně snížil zejména v Lotyšsku, Litvě, Bulharsku a Rumunsku (ve všech zemích v rozmezí 1–1,5 % ročně).

V posledních letech se tyto trendy poněkud změnily, mimo jiné díky velké migraci v rámci střední a východní Evropy. Za prací do Polska a dalších zemí Visegrádu se stěhuje zejména velké množství Ukrajinců a do zemí EU-CEE přicházejí také pracovníci z Běloruska a západního Balkánu. To odráží snahu

Tabulka 3.5

Rok, kdy se nabídka pracovních sil vyrovná poptávce po pracovních silách pro šest populačních scénářů Eurostatu; před koronavirem

		Základna	Vysoká migrace	Střední migrace	Žádná migrace	Nízká plodnost	Nízká mortalita
Bulharsko	BG	2022	2022	2022	2023	2021	2022
Česká republika	CZ	2021	2021	2020	2020	2020	2021
Estonsko	EE	2024	2025	2024	2023	2023	2024
Chorvatsko	HR	2041	2042	2040	2038	2037	2041
Maďarsko	HU	2024	2025	2023	2022	2022	2024
Litva	LT	2021	2021	2022	2025	2021	2021
Lotyšsko	LV	2026	2025	2027	2033	2025	2026
Polsko	PL	2021	2021	2021	2021	2021	2021
Rumunsko	RO	2032	2029	2034	2040	2029	2032
Slovinsko	SI	2023	2024	2023	2022	2022	2023
Slovensko	SK	2024	2024	2024	2024	2023	2024
Německo	DE	2024	2025	2023	2021	2022	2024

Zdroje: vlastní výpočty, Eurostat. Poznámka: založeno na prognózách před koronavirovou epidemií.

Tabulka 3.6

Rok, kdy se nabídka práce vyrovná poptávce po práci pro šest populačních scénářů Eurostatu; po koronaviru

		Základna	Vysoká migrace	Střední migrace	Žádná migrace	Nízká plodnost	Nízká mortalita
Bulharsko	BG	2029	2029	2030	2032	2029	2029
Česká republika	CZ	2031	2033	2030	2028	2030	2031
Estonsko	EE	2032	2033	2031	2030	2030	2032
Chorvatsko	HR	2047	2049	2045	2043	2041	2047
Maďarsko	HU	2031	2032	2030	2028	2029	2031
Litva	LT	2024	2023	2025	2029	2023	2024
Lotyšsko	LV	2030	2028	2033	2047	2029	2030
Polsko	PL	2028	2028	2028	2028	2027	2028
Rumunsko	RO	2040	2037	2043	>2050	2036	2040
Slovinsko	SI	2029	2031	2028	2027	2028	2030
Slovensko	SK	2033	2034	2032	2031	2032	2033
Německo	DE	2028	2030	2027	2025	2027	2028

Zdroje: vlastní výpočty, Eurostat.

vypořádat se s nedostatkem pracovních sil a rostoucími mzdami. Nezdá se však, že by šlo o trvalé řešení. Ukrajina, Bělorusko a západní Balkán se samy potýkají s negativními demografickými trendy. Mezitím země EU-CEE nadále zaznamenávají historicky nízkou míru nezaměstnanosti, vysokou míru volných pracovních míst, nedostatek pracovních sil i pro nízkokvalifikovaná zaměstnání a rostoucí jednotkové náklady práce.

Prognózy Eurostatu naznačují, že počet obyvatel v produktivním věku bude v příštích desetiletích v celé EU-CEE rychle klesat. Podle těchto prognóz dojde v regionu k celkovému úbytku obyvatelstva, který nemá obdoby mimo války nebo hladomory. To bude mít závažný dopad na ekonomiku a také důležité politické důsledky. Krastev a Holmes (2020) tvrdí, že právě tento úbytek obyvatelstva, a nikoli obavy z imigrace, je ve skutečnosti jádrem populisticko-nacionalistických tendencí v regionální politice a vzestupu etnonacionalismu.

Před nástupem stávající pandemie wiiw vypočítal, že „bod zlomu“, kdy zemím EU-CEE dojde pracovní síla, se již blíží. Naše výpočty před pandemií naznačovaly, že spolu s Německem dojdou pracovníci většině zemí EU-CEE do roku 2026 (tabulka 3.5). Jedinou výjimkou bylo Chorvatsko a Rumunsko.

V současné studii jsme naše výpočty přepracovali, přičemž jsme zohlednili nejnovější vývoj a naše krátkodobé prognózy pro země EU-CEE. Tyto nové projekce samozřejmě předpokládají mnohem horší hospodářský scénář pro roky 2020 až 2022, a tím posouvají datum, kdy se nabídka práce vyrovná poptávce po práci, v průměru o 6,5 roku (tabulka 3.6). To však stále znamená, že většina zemí bude mít nedostatek pracovníků do konce současného desetiletí.

4

SWOT ANALÝZA

Tato kapitola se pokouší spojit různé aspekty představené v kapitole 3 do analýzy SWOT, která je základem pro politické návrhy v kapitole 5. Pokoušíme se zde představit obecný příběh pro země EU-CEE, ale zohledňujeme hlavní rozdíly mezi jednotlivými zeměmi a v některých případech i výjimky. Jedním z klíčových závěrů kapitoly 3 je, že s EU-CEE často nemůžeme zacházet jako s jedinou skupinou. Všechna obecná tvrzení v této části by měla být chápána jako platná pro většinu nebo všechny země EU-CEE. Pokud existují jasné rozdíly nebo výjimky, budou výslovně zmíněny.

4.1 SILNÉ STRÁNKY

Vysoká úroveň konvergence příjmů se západní Evropou a široce založená stabilita podle standardů zemí CESEE:

Jak jsme ukázali v úvodu tohoto dokumentu, model růstu, který se v posledních desetiletích uplatňoval v zemích EU-CEE, má nedostatky. Nicméně při pohledu ze západního Balkánu nebo bývalého Sovětského svazu mimo Pobaltí se jeví jako přinejmenším částečně úspěšný. Většina zemí EU-CEE dosáhla poměrně vysoké úrovně konvergence příjmů na obyvatele se západní Evropou (většina zemí EU-CEE je nyní bohatší než Řecko a Portugalsko), má poměrně dobrou veřejnou infrastrukturu (z velké části financovanou EU), přístup k velkému podílu rozpočtu EU v poměru k jejich HDP, různé další výhody vyplývající z členství v EU a obecně se nachází poměrně blízko nejbohatších zemí EU. Toho dosáhly při nízké úrovni příjmové nerovnosti.⁵² Širší integrace zemí EU-CEE do euroatlantických institucí jim zajistila vysokou míru stability v domácí i mezinárodní politice, kterou by jim mohla závidět i většina ostatních částí CESEE.

Sofistikované vývozní odvětví s vysokou hodnotou:

Země Visegrádu a stále více i Rumunsko se z hlediska struktury vývozu sblížují se západní Evropou, a to i v odvětvích špičkových technologií. Jejich exportní koš je sofistikovaný, včetně automobilů a elektroniky. Vysoké přímé zahraniční investice ze západní Evropy zlepšily výrobní technologie a podpořily přenos znalostí. Region si po globální finanční

krizi zachoval svou atraktivitu jako cíl pro přímé zahraniční investice.

JISTÉ FUNKČNÍ KOMPARATIVNÍ VÝHODY: Kromě všeobecně úspěšného případu Slovinska je z hlediska funkční specializace nejsilnější stránkou farmaceutický průmysl. Zde se zejména Česká republika a Polsko funkčně specializují na postprodukční služby a Polsko také na výzkum a vývoj. Ačkoli jsou mimo výrobu velmi omezené, jak Chorvatsko, tak Lotyšsko mají funkční komparativní výhody v oblasti prodeje, logistiky a podpůrných služeb. Rumunsko a Lotyšsko dosahují relativně slušných vysokých výsledků v oblasti výzkumu a vývoje.

Pokrok v oblasti životního prostředí: Regionu EU-CEE jako celku se od roku 1990 podařilo výrazně zvýšit energetickou účinnost a dosáhnout významného pokroku při snižování emisí. V oblasti výroby energie identifikujeme zřetelný pokrok v pobaltských státech, Slovinsku a Chorvatsku, u nichž obnovitelné zdroje v roce 2018 představovaly téměř 28 % konečné spotřeby energie a přibližně 35 % veškeré výroby elektřiny.

Kvalita pracovní síly: Zejména Česká republika a Estonsko disponují vysoce kvalitní pracovní silou a Polsko, Slovensko a Slovinsko za nimi příliš nezaostávají. Estonsko, Polsko, Slovensko a Česká republika dosahují v testech PISA v matematice a přírodních vědách výsledků nad průměrem OECD, přičemž Lotyšsko dosahuje lepších výsledků i v matematice. Slovinsko a Polsko vykazují podíl absolventů terciárního vzdělávání v oblasti přírodních věd a technologií nad průměrem EU.

Digitální ekonomika: Estonsko zaujímá přední místo nejen v EU-CEE, ale i v celé EU, což je dáno rozsáhlým odvětvím informačních a komunikačních technologií, vysokým podílem zaměstnaných odborníků v této oblasti a rozsáhlými digitálními veřejnými službami. Lotyšsko, Maďarsko a Rumunsko patří rovněž mezi jedenáct nejlepších zemí EU v oblasti digitální infrastruktury, zatímco Lotyšsko a Litva jsou silné v oblasti digitálních veřejných služeb. Chorvatsko a Estonsko dosahují v rámci celé EU vysokých hodnot v oblasti vyšších než základních ICT dovedností mladých lidí.

⁵² Toto tvrzení jde ruku v ruce s několika důležitými výhradami. Příjmová nerovnost je v některých částech EU-CEE, jako je Pobaltí, Bulharsko a Rumunsko, spíše vyšší. Navzdory obecně nízké nerovnosti v zemích Visegrádu jsou některé menšinové skupiny (např. Romové) postiženy chudobou.

4.2 SLABÉ STRÁNKY

Úbytek obyvatel v produktivním věku: V zemích EU-CEE dochází k poklesu počtu obyvatel v produktivním věku, který nemá v období míru obdoby. Navzdory vysoké imigraci v posledních letech, která vedla k tomu, že se některé části EU-CEE staly zeměmi s čistě přistěhovaleckou bilancí, přetrvával v období před pandemií značný nedostatek pracovních sil a kvalifikovaných pracovníků. Prognózy Eurostatu nasvědčují tomu, že počet obyvatel v produktivním věku se v příštích desetiletích rapidně sníží. To pravděpodobně nemá řešení; země EU-CEE se s tím budou muset naučit žít. Zvýšené jednotkové náklady na pracovní sílu způsobené jejím nedostatkem představují obzvláštní problém pro region, kde levní pracovníci dosud tvořili hlavní pilíř růstového modelu. Problémem je zejména vysoká míra emigrace kvalifikovaných pracovníků (modrých i bílých límečků).

Přílišná specializace na výrobu: Země EU-CEE jsou funkčně specializované na výrobu s relativně nízkou hodnotou a snaží se (až na několik málo výjimek) o přechod k činnostem ústředí, kde se vytváří vyšší hodnota. S výjimkou Chorvatska, Lotyšska a Litvy vykazují země EU-CEE specializaci ve výrobě, která je mnohem vyšší, než by se dalo předpokládat podle úrovně jejich příjmů. V regionu je však málo nadnárodních firem, zejména ve zpracovatelském průmyslu. Naše zjištění naznačují, že tato nadměrná specializace ve výrobě se jen málo mění, a možná se naopak ještě posiluje. Vzhledem k tomu, že země EU-CEE obchodují převážně s nejrůznějšími zeměmi Evropy (např. s Německem), je pro ně obzvláště obtížné změnit strukturu funkční specializace.

Pomalá adaptace na strukturální změny v automobilovém průmyslu: Situace v regionu je silně závislá zejména na osudu německého automobilového průmyslu, kterým otřásá skandál s emisemi dieselových motorů, strukturální změny v poptávce a přísnější ekologické normy. To se kombinuje s místními problémy automobilové výroby, včetně nedostatku kvalifikované pracovní síly a rostoucích jednotkových nákladů práce. V České republice, Maďarsku, Rumunsku a na Slovensku má automobilový průmysl neobvykle vysoký podíl (na poměry EU nebo celosvětově) na výrobě i zaměstnanosti. Specializace zemí EU-CEE na výrobu spíše než na služby ústředí vede k tomu, že jsou méně izolovány od změn a mají na ně menší vliv.

Nízká úroveň výzkumu a vývoje: Celkové výdaje podniků na výzkum a vývoj jsou ve Slovinsku zhruba stejné jako průměr EU a nižší než ve všech ostatních částech EU-CEE. Srovnávací přehled inovací EU ukazuje jasné rozdělení na východ a západ, přičemž pouze Estonsko je ze zemí EU-CEE klasifikováno jako „silný inovátor“.

Dlouhá cesta k ekologickému přechodu: Navzdory určitému pokroku jsou země EU-CEE v průměru mnohem více závislé na uhlíku a zdrojích a ve větší míře využívají fosilní paliva než země EU-15. Energetická účinnost je přibližně o 20 % nižší než v členských státech před rokem 2004 a několik zemí EU-CEE není na dobré cestě k dosažení cílů energetické účinnosti pro rok 2030. V Polsku pochází 75 %

výroby energie z uhlí. Pouze 6 % materiálů v zemích EU-CEE je využito a vráceno zpět do ekonomiky, zatímco v zemích EU-15 je to 11 %. V indexu ekologických inovací jsou všechny země EU-CEE kromě Slovinska a České republiky pod průměrem EU.

Digitální slabiny: Bulharsko a Rumunsko mají v různých ukazatelích digitalizace obzvláště nízké skóre. V zemích EU-CEE je v přístupu k internetu rozdíl mezi venkovem a městy větší než v EU jako celku, a to zejména v Bulharsku, Rumunsku, Chorvatsku a Slovinsku. Nedostatek pracovních sil působí zvláštní potíže firmám, které hledají odborníky na informační a komunikační technologie v České republice, Maďarsku a Slovinsku.

Některé slabé vzdělávací systémy: Chorvatsko, Bulharsko a Rumunsko jsou s výsledky PISA více než 10 % pod průměrem OECD, zejména v matematice. Rumunsko, Bulharsko, Lotyšsko a Maďarsko mají podíl absolventů STEM výrazně pod průměrem EU.

4.3 PŘÍLEŽITOSTI

Navázání na dosavadní úspěchy ve farmaceutickém průmyslu: Země Visegrádu se zřejmě vymanily z pasti funkční specializace v případě farmaceutického průmyslu. To by mohla být zajímavá cesta pro další expanzi v oblasti služeb s vyšší přidanou hodnotou.

Potenciál pro nearshorování: Je pravděpodobné, že region EU-CEE bude v nadcházejících letech těžit z určitého nearshorování, ačkoli naděje v tomto směru mohou být větší, než odpovídá skutečnosti. Přinejmenším některé německé firmy pravděpodobně vzhledem k pandemii přehodnotí prodloužené dodavatelské řetězce. Z dostupných průzkumů se zdá, že pokud k nearshorování dojde, bude to směrem k zemím EU-CEE.

Přilákání dalších přímých zahraničních investic do sektoru služeb: Maďarsko, Polsko, Estonsko a Česká republika mají relativně vysoký podíl odborných, vědeckých a technických činností na přímých zahraničních investicích, a to v rozmezí 7–9 %. Specializace na tyto typy služeb by mohla podpořit technologický skok. Polsko se stalo klíčovým evropským centrem pro outsourcování služeb. Současná pandemie ukázala, že mnohem větší podíl práce v sektoru služeb lze vykonávat na dálku, z čehož by mohly těžit země EU-CEE, které již začaly intenzivně lákat přímé zahraniční investice do oblasti služeb.

Příležitosti pro digitální ekonomiku v pandemii: Současná pandemie přinesla digitální sféře jedinečný pozitivní šok – na jaře 2020 se téměř přes noc přesunula velká část ekonomiky na internet. To urychlilo zavádění digitálních technologií v řadě odvětví, včetně vzdělávání, veřejných služeb a bankovníctví, a působilo jako zátěžový test pro infrastrukturu připojení, dovednosti zaměstnanců a organizační procesy. Digitální dovednosti zaměstnanců i digitální kapacity firem se v důsledku toho zlepšily. Unijní facility na podporu oživení

a odolnosti (Recovery and Resilience Facility, RRF) by mohla v tomto směru poskytnout významné finanční prostředky, zejména v zemích s obzvláště vysokým podílem alokací na HDP, jako je Chorvatsko a Bulharsko. Pozitivní šok pro digitální ekonomiku může být nejtrvalejším dědictvím současné pandemické krize. Digitální šok může změnit ekonomickou geografii Evropy a snížit význam blízkosti Německa způsobem, který by mohl prospět zemím, jako jsou pobaltské státy, Rumunsko, Bulharsko a Chorvatsko.

Digitální příležitosti mimo pandemii: Přejít na digitalizovanější ekonomiku by mohl významně zvýšit růstový potenciál zemí EU-CEE. Pro region, který se specializuje na výrobu Just in Time, představují přechod na průmysl 4.0 a rozvoj technologií internetu věcí obzvláště významné příležitosti. Zejména v zemích s vysokou úrovní lidského kapitálu jsou digitální služby příležitostí ke skokovému rozvoji. Od roku 2021 bude v rámci programu EU Digitální Evropa poskytnuto 9,2 miliardy eur na podporu některých aspektů digitalizace se zvláštním zaměřením na malé a střední podniky.

Přechod na zelenou ekonomiku: Přestože z pohledu regionu EU-CEE lze tuto skutečnost pokládat za hrozbu, pro některé je to také příležitost. Může to jít i daleko za hranice zřejmých oblastí, jako je například recyklační průmysl. V případě velmi nízké úrovně „využívání oběhového materiálu“ v EU-CEE se zdá, že existuje velký růstový potenciál v zavedení širšího oběhového hospodářství. Fond pro spravedlivou transformaci je pro EU-CEE perspektivní a pravděpodobně přispěje k utlumení odporu v zemích, jako je Polsko. Přechod na obnovitelné zdroje energie a zlepšení energetické účinnosti bude patrně představovat malý čistý přínos pro celkovou zaměstnanost. Nové globální hodnotové řetězce založené na obnovitelných zdrojích energie, e-mobilitě a ekologicky šetrném zboží by mohly umístit své výrobní a výzkumné a inovační kapacity do regionu, což by zajistilo další potenciál růstu a tvorby pracovních míst.

Automatizace: Země EU-CEE v posledních letech dovažují průmyslové roboty rychlejším tempem než téměř kdekoli jinde na světě. Jedná se o přirozenou reakci na rostoucí náklady na pracovní sílu, neboť firmy investují do technologií umožňujících úsporu pracovní síly (což je potenciálně důležité v souvislosti s poklesem počtu obyvatel v produktivním věku.) Automatizace může být vnímána jako příležitost pro země EU-CEE, aby si i přes nepříznivý demografický vývoj udržely silnou pozici ve zpracovatelském průmyslu.

4.4 HROZBY

Past funkční specializace: Z naší analýzy vyplývá, že mnohé země EU-CEE jsou mnohem specializovanější na výrobu, než by odpovídalo jejich úrovni příjmů. To znamená, že tyto země uvázly v pasti, protože slouží jen jako výrobní centra pro západoevropské nadnárodní společnosti, aniž by měly reálné možnosti diverzifikovat ekonomiku prostřednictvím svých ústředí nebo prostřednictvím větší relativní specializace v lukrativnějších částech hodnotového řetězce. Výrobu, na kterou se EU-CEE specializuje, může provozovat mnoho firem

v mnoha zemích, což znamená, že konkurence je značná, marže jsou nízké a hrozba přesunu výroby do levnější lokality (nebo díky velkým vládním pobídkám) je poměrně vysoká. Jako země specializující se na výrobu závislou na relativně nízkých mzdách jsou zde ekonomiky zemí EU-CEE obzvláště ohroženy.

Spoléhání se na nízké náklady práce v proměnlivém světě: Je zřejmé, že navzdory dalším významným výhodám představuje levná pracovní síla významnou roli v přitažlivosti zemí EU-CEE pro přímé zahraniční investory. V současné době existují v této oblasti dvě zcela konkrétní hrozby. Zprvu, nedostatek pracovních sil v posledních letech zvýšil jednotkové náklady práce, což snížilo výhodu EU-CEE v této oblasti. Za druhé, přílišná specializace výroby vystavuje země EU-CEE konkurenci ze strany zemí s nižšími mzdami, které se nacházejí dále na jihu a východě.

Návrat výroby do domovských zemí v důsledku plné automatizace výroby: Základní motivace německých a dalších západoevropských firem k outsourcingu výroby náročné na pracovní sílu zatím zůstává. Avšak vzhledem k tomu, že technologická zlepšení vedou k čím dál větší automatizaci a větší část výroby se uskutečňuje s malou nebo žádnou lidskou účastí, mohou se západní firmy rozhodnout přenést výrobu nejen blíže své domovské zemi, ale dokonce i do ní.

Řada hrozeb pro automobilový sektor: Jedno z nejdůležitějších odvětví v zemích EU-CEE čelí velkému množství hrozeb, k nimž se navíc přidala pandemie. Patří mezi ně nedostatek kvalifikovaných pracovníků, rostoucí jednotkové náklady práce, měnící se poptávka spotřebitelů a nové předpisy.

Demografický pokles vytváří nerovnováhu a přímé zahraniční investice směřují jinam: Ačkoli pandemie poněkud odsunula okamžik, kdy ekonomikám skutečně dojdou pracovníci, základní faktory naznačují, že k tomu ještě dojde. Pokud se mzdové tlaky zvýší, aniž se zvýší produktivita, a zároveň se bude zmenšovat počet pracovníků, hrozí, že se projeví makroekonomická nerovnováha a přímí zahraniční investoři se budou stále častěji poohlížet jinde.

Politický odpor proti zahraničním investorům: V posledních zhruba deseti letech se v místních diskusích věnuje zvýšená (a stále negativnější) pozornost repatriaci zisků zahraničních firem v zemích EU-CEE. Ekonomický nacionalismus již v Maďarsku přešel do hlavního politického proudu a velká část ekonomiky se dostává zpět pod kontrolu státu. Klíčovými součástmi této nové agendy, která by mohla ve střednědobém a dlouhodobém horizontu poškodit hospodářský rozvoj, jsou uchvázení státu a snaha o dobývání renty. Nová agenda může odradit od dalších důležitých projektů přímých zahraničních investic v některých částech EU-CEE.

Nerovnoměrné rozdělení a ekonomická nejistota v nové digitální ekonomice: Většina zemí EU-CEE se v kontextu EU vyznačuje poměrně nízkou příjmovou nerovností. Vzestup digitální ekonomiky může tuto relativní rovnost ohrozit, neboť v hlavních městech existuje malý počet výborně place-

ných pracovních míst v oblasti informačních a komunikačních technologií, která se však nedostatečně přelévají do zbytku ekonomiky, což v regionu EU-CEE rozevívá stávající digitální propast mezi městy a vesnicemi. Mnoho digitálních pracovních míst je nejistých, s nedostatečnou pracovněprávní ochranou v zaměstnáních s nižšími příjmy.

Udržování uhlíkové závislosti a zaostávání v oblasti zelených technologií: Pomalé tempo dekarbonizace, zastaralé technologie, nedostatečné systémy nakládání s odpady a odmítání environmentálních hodnot ve společnosti jsou z pohledu mnoha zemí EU-CEE hrozba. To by mohlo tomuto regionu zamezit ve využití ekonomických přínosů ekologického přechodu prostřednictvím rozvoje komparativních výhod a kapacit.

5

NÁVRHY OPATŘENÍ

Tato studie ukázala, že většina zemí EU-CEE dosáhla v posledních desetiletích výrazné konvergence se západní Evropou. Vyspělost českého zpracovatelského průmyslu, úroveň transferů z EU, které získalo Maďarsko, konvergenční výkonnost Polska nebo technologický pokrok, kterého dosáhlo Estonsko, by jim mohla závidět většina zemí střední a východní Evropy, které nejsou členy EU. Jakákoli realistická alternativa pro EU-CEE v těchto letech je pravděpodobně horší než to, co se stalo. Nicméně, jak jsme nastínili v úvodu a kapitolách 2 až 4 této studie, současný model růstu se možná vyčerpá, zejména pro rozvinutější části regionu. Navíc region čelí velkému množství exogenních výzev v krátkodobém, střednědobém i dlouhodobém horizontu.

Tato závěrečná část našeho dokumentu se zabývá různými možnými politickými řešeními. Netvrdíme, že by se současná uspořádání mělo zcela opustit, spíše by se mělo přehodnotit a reformovat způsobem, který jednak zvýší pravděpodobnost výrazné a rychlejší konvergence a pak pomůže regionu co nejlépe čelit výzvám a hrozbám globální ekonomiky. Úplné opuštění současného modelu v rámci EU je každopádně neproveditelné a jakýkoli návrh ve smyslu vystoupení z bloku lze jen stěží brát vážně.

5.1 ZMĚNIT DEBATU NA UNIJNÍ I MÍSTNÍ ÚROVNI

Prvním krokem je přispět k proměně diskuse na unijní a místní úrovni o makroekonomické politice, a to jak fiskální, tak měnové. Architektura EU, například prostřednictvím Paktu stability a růstu, nepřispívá k dostatečné poptávce, zejména v dobách obecnějšího hospodářského oslabení (Heimberger 2020). Jak jsme nastínili na začátku této studie, veškeré reformy, které země EU-CEE provedou v zájmu přizpůsobení svého růstového modelu podmínkám nové globální ekonomiky, budou mnohem snazší, pokud bude agregátní poptávka vyšší. Země EU-CEE by měly:

- **konstruktivně vyžadovat trvalou změnu fiskální politiky EU:** To může být nyní snazší než v minulosti, neboť i MMF volá po uvolněné fiskální politice ke zmírnění současné krize (MMF 2020). Jak jsme uvedli v úvodu, krize v eurozóně si vynutila velkou změnu měnové politiky ECB a současná krize si vyžádala potenciálně převratnou změnu fiskální politiky. Zejména ně-

mecká podpora fondu ve výši 750 miliard eur, který je financován společnými půjčkami a jehož více než polovina má podobu grantů, je významným krokem z hlediska rozsahu i sdílení rizik v EU. Mnohé země EU-CEE z toho budou mít neúměrný prospěch. Ještě však není jasné, jak trvalý bude tento fiskální a měnový vývoj. Země EU-CEE musí využít své váhy a pozitivně přispět k těmto debatám v rámci EU. Polsko je samo o sobě důležitou zemí; společně má region EU-CEE silný hlas.

- **„zahřát“ domácí ekonomiku:** I když se změna na úrovni EU neprosadí natrvalo, země EU-CEE mohou využít některé domácí politické páky. Státy, které si zachovaly měnovou flexibilitu, by neměly mít obavy z inflace vyšší než cílové a měly by udržovat nízké nebo záporné reálné sazby s cílem dosáhnout plné zaměstnanosti. Současné dlouhodobé míry veřejného dluhu zemí EU-CEE jsou na historicky nízkých úrovních jak v reálném, tak v nominálním vyjádření. Dokud bude ECB udržovat své vlastní sazby na nízké úrovni (což se zdá být velmi pravděpodobné), jsou rizika uvolněné měnové politiky v zemích EU-CEE jen malá.

5.2 ZAMĚŘIT SE NA TO, KDE SE EU-CEE VYMANILA Z PASTI SPECIALIZACE, ROZVÍJET NÁRODNÍ INOVAČNÍ SYSTÉM A BUDOVAT PODNIKATELSKÝ STÁT

Snad nejnepokojivějším zjištěním v této studii je to, že země EU-CEE vykazují extrémní úroveň specializace průmyslové výroby, která je mnohem vyšší, než by se vzhledem k úrovni jejich rozvoje dalo předpokládat, a že je zde jen málo příkladů diverzifikace. Region EU-CEE velmi postrádá aktivity v ziskovějších a bezpečnějších ústředích, ve výzkumu a vývoji a v postprodukčních činnostech. To lze považovat za „past“ a region je tak vystaven konkurenci z levnějších lokalit. Reálně nelze past funkční specializace překonat, nebo alespoň ne rychle a rozhodně. Země by se měly spíše zaměřit na to, aby:

- **využily co nejvíce oblastí, kde se zdařil únik z pasti:** Naše zjištění v tomto dokumentu ukazují, že to platí zejména pro farmaceutický průmysl.
- **prováděly aktivní průmyslovou politiku:** Je nepravděpodobné, že by samotné tržní síly tyto zákonitosti

zásadně změnil. Spíše budou zapotřebí specifické politiky zaměřené na přilákání znalostně náročných segmentů hodnotového řetězce. To poukazuje na potřebu vyspělého „rozvojového státu“ nebo v ideálním případě „podnikatelského státu“, který by řídil a usměrňoval proces hospodářské integrace. Model „asijského tygra“ není v rámci EU možný, ale stále jsou k dispozici jiné možnosti (viz níže).

- **přesměrovaly stávající průmyslovou politiku na národní inovační systém (NIS):** Společně s domácí státní podporou vydávají země EU-CEE na opatření související s průmyslovou politikou 1,7 % HDP (balkánské země EU) až 3,7 % HDP (země Visegrádu a Slovinsko) (Landesmann a Stöllinger 2020). Bylo by však žádoucí tato opatření přesměrovat s přihlédnutím k „funkční modernizaci“. To platí zejména pro Visegrádskou skupinu a Slovinsko, které dosáhly úrovně příjmů, kdy je třeba přejít od modelu růstu založeného na imitaci (poháněného zahraničními technologiemi) k modelu růstu založenému na inovacích a opírajícímu se o NIS. Poměrně nízká úroveň výzkumu a vývoje (vzhledem k úrovni příjmů), skutečnost, že tyto výdaje na výzkum a vývoj jdou převážně na účet nadnárodních společností, a nedostatečně rozvinutý NIS⁵³ vedou k tomu, že funkční modernizace je pro země EU-CEE velkou výzvou. Zvládnutí této výzvy je však nezbytné, pokud se mají ekonomiky EU-CEE vyhnout pasti funkčního rozvoje.
- **vybudovaly podnikatelský stát:** V souvislosti s předchozím bodem jsou obzvláště důležité kroky směřující k budování podnikatelského státu. Jak bylo nastíněno v úvodu, je to obtížné a vyžaduje to kvalitní státní úředníky a specializované agentury, které poskytují vědeckou a technickou podporu. Ty by zase měly být součástí sítě s univerzitami a potenciálními vedoucími podniky v příslušném odvětví. Stát by měl vstoupit do poskytování základního výzkumu na podporu těchto potenciálních firemních tahounů. Vzhledem k institucionálnímu zaostávání v některých zemích EU-CEE je to přirozeně obzvláště náročné. Přesto jsou alespoň v některých zemích EU-CEE institucionální standardy na přijatelné úrovni, což znamená, že snaha o zavedení aspoň některých prvků podnikatelského státu by mohla přinést pozitivní výsledky.
- **využily prostor, který je k dispozici v rámci pravidel EU, a využily prostředky z Bruselu:** Posílená pravidla Světové obchodní organizace a (zejména) těsný korzet pravidel hospodářské soutěže EU neposkytují zemím EU-CEE politický prostor, který by potřebovaly k provádění aktivních průmyslových opatření, i kdyby si to přály. Je však také pravda, že pravidla EU pro státní podporu stanoví četné výjimky pro podporu výzkumu, vývoje a inovací. Kromě toho všechny země EU-CEE dostávají značné transfery z různých regionálních fondů EU.

5.3 ZAMĚŘIT SE NA OBLASTI, KDE NEJSOU VÝHODY BOHATÝCH ZEMÍ TAK HLUBOCE ZAKOŘENĚNÉ

Jen velmi málo zemí je v oblasti digitální ekonomiky skutečně vyspělých a celkově má západní Evropa před zeměmi EU-CEE mnohem menší náskok než v jiných odvětvích. Vstupní bariéry jsou obecně nižší a infrastrukturu potřebnou pro moderní digitální ekonomiku lze zavést snadněji než ve výrobě. V digitální ekonomice je také nesmírně důležitý lidský kapitál, a jak jsme ukázali, je to oblast, v níž jsou země EU-CEE relativně silné. Fyzická geografie, konkrétně blízkost Německa, je v digitální sféře méně důležitá. A konečně, digitální ekonomika dostala obrovský pozitivní impuls v důsledku pandemie. Země EU-CEE by měly:

- **použít Estonsko jako vzor:** To je základní, ale potenciálně důležitý bod. Jedním z mála skutečných hospodářských úspěchů zemí EU-CEE v celosvětovém měřítku je Estonsko v oblasti digitální ekonomiky. Ostatní vlády v regionu by měly zohlednit to, co se Estonsku podařilo.
- **zajistit, aby se pracovníci podíleli na výnosech digitálního růstu:** Velký pozitivní digitální šok způsobený pandemií by mohl výrazně zvýšit efektivitu a produktivitu práce. Aby se to však projevilo v rychlejším růstu podporujícím začlenění, musí to jít ruku v ruce se zvýšením mezd (více o mzdách obecně viz níže).
- **zaměřit podporu na menší podniky:** Zatímco velké podniky by měly mít s přechodem na digitalizaci jen malé problémy, podpořit by se měly malé a střední podniky. Země EU-CEE by měly kombinovat vnitrostátní zdroje a financování EU v rámci programu Digitální Evropa v souladu s novou strategií pro malé a střední podniky pro udržitelnou a digitální Evropu. Tyto prostředky by pak měly být využity na školení a pomoc při zavádění práce na dálku, při digitalizaci obchodních procesů, online prodejních kanálů a reklamy a sociálních médií pro budování značky a marketing.
- **pomoci pracovníkům při přechodu:** V národních strategiích by měla být upřednostněna politická opatření na zvyšování a rekvalifikaci zaměstnanců pro udržitelnější digitální transformaci. Jedná se o společný úkol pro soukromý sektor a vnitrostátní politiky trhu práce s možným dodatečným financováním z Fondu spravedlivé transformace EU a nového Fondu pro obnovu a odolnost. Vnitrostátní politiky zaměřené na zvýšení atraktivity vzdělávání v oblasti STEM a řešení genderové nerovnováhy ve vzdělávání (zejména ve Slovinsku a Litvě) by mohly zabránit nedostatku pracovních sil v této oblasti.

5.4 MAXIMALIZOVAT VŠECHNY DOSTUPNÉ ZDROJE, ZEJMÉNA V RÁMCI PŘECHODU K ZELENÉ EKONOMICE

Země EU-CEE mají v porovnání se zeměmi střední a východní Evropy, které nejsou členy EU, nárok na záviděníhodnou fi-

⁵³ Teorie systémově orientovaných inovací zdůrazňuje, že nadnárodní podniky ve vyspělých zemích získávají své vlastnické výhody mimo jiné z výhod, které pro jejich výzkumné a vývojové aktivity plynou z propracovanějších národních inovačních systémů (Pavitt 1995).

nanční podporu. V posledních letech získávalo Maďarsko z rozpočtu EU přibližně 4 % svého hrubého národního důchodu ročně. Některé ze současných fondů jsou vázány na pandemii, a proto vydrží jen několik let, ale strukturální fondy a fond soudržnosti jsou trvalejší a v rámci přechodu na zelenou ekonomiku v EU jsou potenciálně k dispozici obrovské nové zdroje. Země EU-CEE by měly:

- **pochopit, v jaké fázi přechodu se nacházejí:** Země EU-CEE jsou v některých ohledech pozadu, ale nejsou extrémně zaostalé. Rozdělení není nutně mezi východem a západem nebo starým a novým, ale spíše mezi hrstkou vyspělých zemí v severozápadní Evropě a zbytkem, včetně jižní Evropy. Proto region EU-CEE není v kontextu EU nijak zvlášť znevýhodněn.
- **zaměřit se na přechod k bezuhlíkové energetice:** Většinu emisí skleníkových plynů lze přičíst energetickému sektoru. Přechod od uhlí a zvyšování energetické účinnosti stávajících zařízení jsou citlivá témata. Měly by být rozšířeny programy, jako je Fond pro spravedlivou transformaci, a nabídnuta větší pomoc při kompenzaci nákladů na přechod na čistší energii.
- **nenechat si ujet vlak:** Jak jsme si ukázali výše, i v posledních letech se v EU posiluje závazek k přechodu na zelenou ekonomiku a jsou k dispozici obrovské prostředky. Zejména pro země EU-CEE to nepředstavuje pouze hrozbu, ale také příležitost, která může přinést významný potenciální růst trhů a pracovních míst. Bude lepší zaměřit se na to, abychom tyto příležitosti co nejlépe využili, než se jim snažit vzdorovat. Vlády zemí EU-CEE by měly identifikovat firmy, včetně malých a středních podniků, s vysokým inovačním potenciálem, pracovat na vytváření kapacit výzkumu a inovací ve velkých firmách a přizpůsobit vysokoškolské vzdělávání tak, aby vytvářelo know-how v oblasti zelené ekonomiky. Zvláštní pozornost by měla být věnována identifikaci odvětví, kde existuje „skokový“ potenciál. To by mělo být provedeno co nejdříve, aby rozdíl mezi členskými státy dále nerostly.
- **včas rozvíjet odborné znalosti, aby nevznikaly „zelené tovární ekonomiky“:** země EU-CEE se musí snažit vyhnout pasti funkční specializace, která se projevuje i v zelené ekonomice. Aktivnější a domácí průmyslová politika jako součást propracovanější NIS by jistě pomohla přiblížit se těmto zemím k hranicím vybraných technologických nik. Zjevná síla regionu ve farmaceutickém průmyslu poukazuje právě tímto směrem.

5.5 PROMĚNIT SLABINY V SILNÉ STRÁNKY

Demografické výzvy, kterým čelí země EU-CEE, jsou nepochybně závažné a je poměrně snadné na jejich základě vymyslet pro tento region negativní scénář. Jak píše Krastev a Holmes (2020): „Proč by měl mladý Polák nebo Maďar čekat, až se jeho země jednou začne podobat Německu, když v něm

může už zítra začít pracovat a zakládat rodinu?“ To, že odchází převážně mladší a vzdělanější lidé, jednak posiluje negativní dopad emigrace na ekonomiku a za druhé snižuje v populaci podíl lidí, kteří nejspíš budou volit nepopulistické strany. Země EU-CEE mají čtyři hlavní možnosti, jak se těmto výzvám postavit: zvýšit a) produktivitu (spoléhat se ve velké míře na automatizaci), b) imigraci, c) míru aktivity, nebo d) porodnost (Leitner a další 2019). Všechny tyto možnosti se již v zemích EU-CEE do jisté míry zkoušejí a svým způsobem mohou reálně přispět alespoň první tři z nich. Domníváme se však, že zdaleka nejslibnější je automatizace.

V zemích EU-CEE vyvolává automatizace velký strach i obavy, že mnoho pracovních míst zanikne. Studie OECD z roku 2019 zjistila, že přibližně dvě třetiny pracovních míst na Slovensku jsou „vysoce“ či „značně“ ohroženy automatizací.⁵⁴ Pokud však spojíme příběhy o demografii a automatizaci, je možné vytvořit mnohem pozitivnější narativ. Negativní demografické trendy v jistém smyslu dokonce automatizaci stimulují, protože nedostatek pracovníků vede k napjatějšímu trhu práce, vyšším mzdám a větší motivaci firem a veřejného sektoru investovat do technologií šetřících pracovní sílu. Automatizace navíc není jen řešením problému demografického poklesu, ale může mít mnohem větší ambice, neboť tvoří základní prvek mnohem trvalejší konvergence příjmů na obyvatele se západní Evropou, a je tedy součástí celkového zvyšování produktivity a životní úrovně v regionu. Zajištění sociálně a ekonomicky pozitivních výsledků však bude vyžadovat, aby vlády:

- **podporovaly automatizaci prostřednictvím vyšších minimálních mezd:** Proces automatizace nelze ponechat pouze na demografických a tržních silách. Skandinávie skýtá silný a praktický příklad toho, jak vyšší minimální mzdy odrazují od rozsáhlého využívání nízko-
produktivní práce a nutí firmy tyto úkoly automatizovat. Martin Sandbu ve své nedávné knize *The Economics of Belonging* (Ekonomika příslušnosti) používá názorný příklad srovnání mytí aut mezi USA a Norskem (Sandbu 2020). V USA se tato činnost provádí ručně, zatímco v Norsku byla automatizována již v 70. letech 20. století. V případě USA jsou mzdy tak nízké, že stále dává smysl, aby tuto práci s extrémně nízkou produktivitou vykonávali lidé. V Norsku vysoká minimální mzda znamená, že nemá smysl, aby člověk myl auto – firmy tento proces jednoduše automatizují.
- **zaměřily se na minimální mzdu na vysoké úrovni v poměru k mediánu mezd:** Díky tomu bude velmi neatraktivní nadále platit lidem za práci s velmi nízkou produktivitou. To je v současné době v zemích EU-CEE jasný problém; údaje Eurostatu ukazují, že více než 25 % pracovníků v Lotyšsku vydělává méně než dvě třetiny mediánu mzdy a více než 20 % takových najdeme v Rumunsku, Litvě, Polsku, Chorvatsku a Estonsku. Ve Švédsku činí tento podíl 3,6 %. Možná je překvapivé, že Velká Británie (země, která má v tomto ohledu mnoho

⁵⁴ <http://www.oecd.org/employment-outlook/2019/>

stejných problémů jako země EU-CEE) něco podobného zavedla v roce 2015 s cílem stanovit minimální mzdu ve výši 60 % mediánu mezd, což přineslo slibné první výsledky, byť zastřené dopady brexitu (Sandbu 2020, Eurofound 2020).⁵⁵

- **usnadnily pracovníkům změnu zaměstnání:** Aby ti, kdo kvůli automatizaci přijdou o málo produktivní práci, neskončili jako dlouhodobě nezaměstnaní a aby vznikla pracovní místa s vyšší produktivitou, je třeba leccos zajistit včetně dostatečné poptávky, aby se firmy nebály investovat do expanze, a finančního systému, který bude fungovat v reálné ekonomice (Sandbu 2020). Klíčovým prvkem je však to, aby pracovníci mohli snadno střídat pracovní místa a odvětví. I zde jsou severské ekonomiky jasným pozitivním příkladem, přičemž Švédsko, Dánsko a Finsko mají nejvyšší míru změny zaměstnání v EU. Devět zemí s nejnižší mírou změny zaměstnání je kromě Řecka právě v EU-CEE; pouze tři pobaltské země jsou nad průměrem EU.
- **prováděly aktivní opatření na trhu práce:** Usnadnění této změny bude u dospělých vyžadovat vysokou úroveň kognitivních dovedností (kde všechny země EU-CEE s výjimkou České republiky v současné době dosahují nižších výsledků, než je průměr OECD),⁵⁶ což si vyžádá vyšší investice do vzdělávání obecně. Bude také vyžadovat aktivní opatření na trhu práce, včetně zvýšení míry zaměstnanosti starších pracovníků a žen. Je třeba udržet nízké náklady na najímání (ale ne na propouštění) zaměstnanců. Rekvalifikační programy musí být rozsáhlé, dobře financované, musí být vázány na potřeby moderní (digitální, automatizované) ekonomiky a musí poskytovat dostatečnou podporu příjmu, aby bylo možné zajistit delší dobu rekvalifikace.
- **přilíši se neobávaly dopadu vyšších mezd na zahraniční investory:** Dá se argumentovat, že přímé zahraniční investice budou v tomto případě z EU a střední a východní Evropy odcházet. Tato rizika jsou však pravděpodobně přehnaná. Rozhodování o přímých zahraničních investicích má dlouhodobý charakter a z pohledu západních investorů mají země EU-CEE spoustu výhod, které přesahují pouze relativně levnou pracovní sílu, včetně vysoké kvality pracovní síly, dobré infrastruktury, blízkosti zdrojů přímých zahraničních investic v západní Evropě a stávajících utopených nákladů (Grieverson 2018).

5.6 VYUŽÍVAT DOSTUPNÉ PÁKY KE SNÍŽENÍ VOLATILITY A ROZLOŽENÍ ZISKŮ

Různé výše popsané přechody mohou být pro všechny na světě nejen ekonomicky, ale i sociálně disruptivní. To je náročné, zejména pro starší lidi v zemích EU-CEE, kteří již za svůj život

zažili jeden těžký socioekonomický přechodový šok. Proto je však obzvláště důležité využít dostupných politických možností ke snížení výkyvů a zajistit, aby byly zisky tentokrát řádně rozloženy. Jelikož jsou země EU-CEE celkově otevřené ekonomiky (v některých případech až extrémně), mohly by být různými přechody popsány v tomto dokumentu neúměrně zasaženy. V nadcházejících letech by země EU-CEE měly:

- **zajistit, aby rizika a náklady spojené s přechodem nesl systém sociálního zabezpečení, a nikoli sami pracovníci:** Pracovní trhy v zemích EU-CEE jsou stále více liberalizované, přičemž podíl zaměstnanců, na které se vztahuje kolektivní smlouva, v celém regionu klesl a je na poměry EU poměrně nízký (Astrov et al. 2019). Dávky v nezaměstnanosti jsou omezené a krátkodobé, i když v současné pandemii dochází k dočasným úpravám. Změna tohoto stavu by měla být prioritou, přičemž komplexnější sociální podpora by měla pomoci pracovníkům překonat období nezaměstnanosti, které s sebou nadcházející přechody nutně přinesou. Kromě mzdové a daňové politiky by měly odpovídající sociální instituce zajistit obyvatelstvu rovnější příležitosti. To zahrnuje (veřejné) bydlení, dostupné kvalitní zdravotní služby, vhodný systém péče o seniory a děti, veřejnou dopravu a další sociální aspekty.
- **změnit daňovou politiku za účelem financování těchto přechodných nákladů:** Kvalitní sociální péče a rekvalifikační programy vyžadují značné finanční prostředky. Rovněž by se měly zvážit navrhované daně z robotů. Možná nejzřejmějším a nejužitečnějším krokem by však byl přechod na progresivní daň z příjmu, což by bylo tak jako tak vhodné vzhledem k obecným dodatečným nákladům na řešení současné pandemie. Slovensko a Česká republika již z režimu rovné daně vystoupily v roce 2013 a ostatní země EU-CEE, které takový systém dosud mají, by je měly následovat. Zvýší se tím příjmy veřejných rozpočtů a sníží se nerovnost, aniž by to mělo škodlivé ekonomické dopady (Jovanovic 2020).
- **zaměřit se na vnitrostátní rozdíly:** Rozdíly mezi městy a venkovem v ekonomické struktuře a úrovni příjmů v rámci jednotlivých zemí jsou problematické a rozčarování těch, kteří se v posledních desetiletích nepodíleli na výnosech velkých měst, přispívá k podpoře populistických stran. Pomohlo by zacílení investic do infrastruktury v odlehlejších regionech, aby se mohly začlenit do výrobních sítí, stejně jako větší vnitrostátní transfery a politiky regionálního rozvoje. V osmdesátých letech 20. století se v západní Evropě v souvislosti s útlumem průmyslu jakožto zdroje pracovních míst předpokládalo, že po uzavření továren, dolů a loděnic se pracovníci přestěhují za prací jinam. Jak ukázali ekonomové Abhiji Banerjee a Esther Duflová, nestalo se tak (Banerjee a Duflová 2019). Během současného přechodu musí politici akceptovat, že se lidé nebudou stěhovat, a podpora by měla být zaměřena na pomoc pracovníkům v regionech, kde žijí. To zahrnuje školení, zřizování veřejných výzkumných zařízení, která uspokojují potřeby místních firem, dopravu a logistiku a IT infrastrukturu.

⁵⁵ https://www.eurofound.europa.eu/sites/default/files/ef_publication/field_ef_document/ef20005en.pdf

⁵⁶ <https://www.compareyourcountry.org/adult-skills>

- **poskytnout mladým rodinám prostředky pro dobrý život:** Zavedení velkých a kvalitních projektů veřejného bydlení a nabídka levných bytů pro mladé rodiny. Zajistěte související kvalitní podpůrná zařízení, jako jsou mateřské školy s nepřetržitým provozem, hustou síť lékařských ordinací a zvýšte počet parků. Cílem je udržet zbývající mladé lidi v zemi a povzbudit emigranty k návratu. Levné bydlení má navíc potenciál snížit hrubou mzdu a zároveň zvýšit disponibilní příjem pro spotřebu domácností.

6

ZÁVĚRY

Tato studie si kladla za cíl zhodnotit historické vzorce vývoje dnešní EU a střední a východní Evropy, zjistit, zda je současný model růstu stále schopen zajistit udržitelnou konvergenci, analyzovat dopad současných a budoucích megatrendů na tento model růstu a předložit politická doporučení. Zjistili jsme, že většina zemí EU-CEE nyní dosáhla vyšší úrovně rozvoje než chudší členské státy před rokem 2004 a dosáhla slušné úrovně příjmové konvergence ve srovnání s Němcem. Stále však zaostávají a my zjistili, že zejména v rozvinutějších částech EU-CEE může současný model růstu narážet na limity a že mnoho zemí uvázlo v pasti přílišné specializace na výrobu s nižší přidanou hodnotou. Megatrendy, jako je změna struktury přímých zahraničních investic, strukturální změny v automobilovém průmyslu, digitalizace, klimatické změny a demografický pokles, již země EU-CEE ovlivňují a v budoucnu je budou ovlivňovat ještě více. Tyto trendy vytvářejí pro EU-CEE příležitosti, ale mají také potenciál dále negativně ovlivnit konvergenční potenciál regionu, pokud nebudou adekvátně řešeny.

Naše studie stanovila pro politiky šest klíčových prioritních oblastí. Za prvé, země EU-CEE musí přispět ke změně diskuse o makroekonomické politice na unijní i místní úrovni. Za druhé, správní orgány v regionu musí využít dostupné páky k prosazení přechodu od funkční specializace k ziskovějším částem hodnotového řetězce. Za třetí, země EU-CEE musí plně přijmout a využít digitální revoluci, která dostala díky současné pandemii významný impuls. Za čtvrté, region musí přijmout a následně maximalizovat všechny dostupné zdroje pro financování a těžení z přechodu na zelenou ekonomiku. Pátou prioritou je řešení demografického poklesu pomocí vládní politiky, která bude stimulovat automatizaci špatně placených pracovních míst. A konečně, vlády zemí EU-CEE musí co nejvíce omezit ekonomickou a sociální nestabilitu, která bude důsledkem těchto změn. To bude obnášet odlišný daňový systém a rozšířenou roli státu.

Naše studie poukazuje na značné příležitosti pro země EU-CEE v ekologičtějším, digitalizovaném a automatizovaném světě. V mnoha oblastech je na tom region EU-CEE ve srovnání se západní Evropou poměrně dobře, a i tam, kde zaostává, nejsou rozdíly nutně velké. Plné využití příležitostí, které přináší megatrendy roku 2020 a dalších let, by v kombinaci s vhodnými makroekonomickými politikami na národní úrovni a na úrovni EU vytvořilo podmínky pro trvalou a udržitelnou další konvergenci se západní Evropou. To však vyžaduje,

aby již nyní byla přijata rozumná vládní opatření. Rizika nečinnosti jsou vážná a obnášejí například „uváznutí“ na nízké životní úrovni ve srovnání se severozápadní Evropou, řešení politických důsledků nerovnosti a ekonomické nejistoty a špatnou kvalitu životního prostředí.

LITERATURA

- Adarov, Amat a Robert Stehrer (2020):** „New Productivity Drivers: Revisiting the Role of Digital Capital, FDI and Integration at Aggregate and Sectoral Levels“, *wiiw Working Paper*, č. 178, duben 2020, Vídeň.
- Adarov, Amat, Mahdi Ghodsi, Gabor Hunya a Olga Pindyuková (2019):** „Foreign Investments Mostly Robust Despite Global Downturn; Shift into Services“. *wiiw FDI Report*, č. 2019–06.
- Adsera, Alicia; Dalla Pozza, Francesca; Guriev, Sergei; Kleine-Rueschkamp, Lukas; Nikolova, Elena (2019):** „Transition from Plan to Market, Height and Well-Being“, *IZA Discussion Papers 12658*, Institute of Labor Economics (IZA).
- ahkungarn (2020):** <https://www.ahkungarn.hu/infotehok/publikationen/konjunkturbericht> (cit. 10. 11. 2020)
- Alfaro L., Charlton A. (2013):** „Growth and the Quality of Foreign Direct Investment“. In: Stiglitz J. E., Lin J. Y. (eds) *The Industrial Policy Revolution I. International Economic Association Series*. Palgrave Macmillan, Londýn.
- Baker, S. a Jechlicka, P. (1998):** „Dilemmas of Transition: The Environment, Democracy and Economic Reform in East Central Europe – An Introduction“. *Environmental Politics (special issue)*, sv. 7(1), str. 1–26.
- Balassa, B. (1965):** „Trade liberalisation and ‚revealed‘ comparative advantage“, *The Manchester School*, 33, str. 99–123.
- Baldwin, R., Lopez Gonzalez, J. (2015):** „Supply chain Trade: A Portrait of Global Patterns and Several Testable Hypotheses“, *The World Economy*, 38(11), str. 1682–1721.
- Banerjee, A. a E. Duflová (2019):** „Good Economics for Hard Times“. PublicAffairs.
- Beauchampová, Magdalena, Julia Krysztofiak-Szopa a Agnieszka Skala (2018):** „Polish Startups“. *2018 Report*, Startup Poland, Varšava.
- Bergová Janine (2016):** „Income security in the on-demand economy: findings and policy lessons from a survey of crowdworkers“, ILO, Ženeva.
- Bertscheková, Irene, Michael Polder a Patrick Schulte (2019):** „ICT and Resilience in Times of Crisis: Evidence from Cross-Country Micro Moments Data“, in *Economics of Innovation and New Technology* 28 (8), 759–774, leden 2019.
- Buchan, (2010):** „Eastern Europe’s energy challenge: meeting its EU climate commitments“. *EV 55*. Oxford: Oxford Institute for Energy Studies; dostupné na: <https://www.oxfordenergy.org/wpcms/wp-content/uploads/2011/03/EV55-EasternEuropesenergychallengeMeetingitsEUclimatecommitments-DavidBuchan-2010.pdf> (cit. 4. 12. 2020)
- Cherif, R., Hasanov, F. (2015):** „The leap of the tiger: How Malaysia can escape the middle-income trap“, *IMF Working Paper*, č. 15/131, Washington DC.
- Collier, P., Venables, A. J. (2007):** „Rethinking Trade Preferences: How Africa Can Diversify its Exports“, *The World Economy*, 30(8), str. 1326–1345.
- Dachs, Bernhard a Doris Hanzl-Weissová (2014):** „Drivers of R&D Internationalisation in the Automotive Industry and in Knowledge-intensive Business Services“, in: Dachs, Bernhard, Robert Stehrer a Georg Zahradnik (2014), *The Internationalisation of Business R&D*, Edward Elgar.
- Dančev, A. (1994):** „Adjustment in Eastern Europe to EU environmental requirements“. *Intereconomics* 29(1), str. 43–48.
- Darvas, Z. (2018):** „What is the financial balance of EU membership for central Europe?“, <http://bruegel.org/2018/02/what-is-the-financial-balance-of-eu-membership-for-central-europe/>
- De Grauwe, Paul (2015):** „Secular stagnation in the Eurozone“, *VOX EU*; dostupné na: <https://voxeu.org/article/secular-stagnation-eurozone> (cit. 15. 12. 2020)
- Dunning, J. H. (1977):** „Trade, Location of Economic Activity and the MNE: A Search for an Eclectic Approach“, in: Ohlin, B., Hesselborn, P.-O., Wijkman, M.P. (eds), *The International Allocation of Economic Activity*, Macmillan, Londýn.
- EBRD (2020):** „The State Strikes Back“, *Transition Report 2020–2021*, Londýn: EBRD.
- EESC (2019):** „Circular economy strategies and roadmaps in Europe: Identifying synergies and the potential for cooperation and alliance building“. Brusel: Evropský hospodářský a sociální výbor; dostupné na: <https://www.eesc.europa.eu/sites/default/files/files/qe-01-19-425-en-n.pdf> (cit. 4. 12. 2020)
- Eurobserv’ER (2020):** „Policy and statistic reports“; dostupné na: <https://www.eurobserv-er.org/euroobserver-policy-files-for-all-eu-28-member-states/> (cit. 4. 12. 2020)
- Eurofound (2020):** „Living, working and COVID-19 dataset“, Dublin.
- Evropská komise (2019):** „Sustainable growth for all: choices for the future of social Europe. Employment and Social Developments in Europe 2019“. Brusel: Evropská komise; dostupné na: <https://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=738&langId=en&pubId=8219> (cit. 4. 12. 2020)
- Evropská komise (2019a):** „Communication on the European Green Deal“, COM (2019) 640 final.
- Evropská komise (2019b):** „Implementation of the Strategic Action Plan on Batteries: Building a Strategic Battery Value Chain in Europe“, COM(2019), 176 final; dostupné na: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?qid=1554816272501&uri=COM:2019:176:FIN>
- Evropská komise (2020):** *European Semester Country Reports*, různá čísla.
- Evropská komise (2020):** „Stepping up Europe’s 2030 climate ambition: Investing in a climate-neutral future for the benefit of our people“. *SWD (2020) 176 final*. Pracovní dokument zaměstnanců Komise. Brusel: Evropská komise; dostupné na: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52020DC0562> (cit. 10. 11. 2020)
- Evropská komise (2020a):** „A New Industrial Strategy for Europe“, sdělení Komise, COM (2020) 102 final, 10. března 2020, Brusel.
- Evropská komise (2020b):** „Europe’s moment: Repair and Prepare for the Next Generation“, sdělení Komise, COM (2020) 456 final, 27. května 2020, Brusel.
- Evropská komise DG Grow (2017):** „GEAR 2030, High Level Group on the Competitiveness and Sustainable Growth of the Automotive Industry in the European Union“, finální zpráva – říjen 2017.
- Fana, Marta, Songul Tolan, Sergio Torrejón, Maria Cesira, Urzi Brancati a Enrique Fernández-Macias (2020):** „The COVID confinement measures and EU labour markets“, *EUR 30190 EN*, Publications Office of the European Union, Lucemburk.
- Foster-McGregor, Neil, Önder Nomaler a Bernd Verspagen (2019):** „Measuring the Creation and Adoption of New Technologies Using Trade and Patent Data“. Podkladový dokument připravený pro Zprávu o průmyslovém rozvoji 2020, UNIDO, Vídeň.
- Fredriksson, Gustav, Roth, Alexander, Tagliapietra, Simone a Reinhilde Veugelersovi (2018):** „Is the European automotive industry ready for the global electric vehicle revolution?“ *Policy Contribution*, č. 26, prosinec 2018; dostupné na: <https://www.bruegel.org/2018/12/is-the-european-automotive-industry-ready-for-the-global-electric-vehicle-revolution/>

- Gill, I. a Kharas, H. (2007):** „*An East Asian Renaissance*“. Washington, DC: World Bank.
- Glawe, L., Wagner, H. (2016):** „The Middle-Income Trap – Definitions, Theories and Countries Concerned: A Literature Survey“, *Comparative Economic Studies*, 58, str. 507–538.
- GlobalMarkets (2019):** <https://www.globalcapital.com/article/b1f9hxl6t9mxy6/hungarys-banks-thrive-in-era-of-nationalization> (cit. 5. 11. 2020)
- Godowski, Martin (2016):** <https://uk.reuters.com/article/uk-poland-banks-analysis/re-polonisation-puts-banks-under-government-scrutiny-idUKKCN11W1RS> (cit. 15. 5. 2019)
- Gomulka, S. (1983):** „Industrialization and the Rate of Growth: Eastern Europe 1955–75“. *Journal of Post Keynesian Economics* 5(3), str. 388–396.
- Grieverson, R. (2018):** „Demographic decline does not necessarily condemn CESEE EU countries to a low growth future“, *Focus on European economic integration (OeNB)*, číslo za třetí čtvrtletí, 2018, str. 122–130.
- Grieverson, R., S. M. Leitner a R. Stehrer (2019):** „EU Faces a Tough Demographic Reckoning“, *wiiw Policy Note/Policy Report*, č. 30, Vídeň, červen 2019.
- Grieverson, Richard, Vladimir Gligorov, Peter Havlik, Gábor Hunya, Olga Pindyuková, Leon Podkaminer, Sándor Richter a Hermine Vidovicová (2019):** „Looking Back, Looking Forward: Central and Eastern Europe 30 Years After the Fall of the Berlin Wall“, *wiiw Essays and Occasional Papers*, 4, listopad 2019.
- Haberl, H. a další (2020):** „A systematic review of the evidence on decoupling of GDP, resource use and GHG emissions, part II: synthesizing the insights“. *Environmental Research Letters*, 15(6); dostupné na <https://iopscience.iop.org/article/10.1088/1748-9326/ab842a> (cit. 15. 12. 2020)
- Hanzlová, Doris (1999):** „Development and Prospects of the Transport Equipment Sector in the Central and Eastern European Countries“, *wiiw Industry Studies* 1999/4.
- Heilman, F., Popp, R. a Ámon, A. (2020):** „*The Political Economy of Energy in Central and Eastern Europe supporting the Net Zero Transition*“. Berlín: E3G.
- Heimberger, P. (2016):** „Did Fiscal Consolidation Cause the Double-Dip Recession in the Euro Area?“, *wiiw Working Paper* č. 130, říjen 2016.
- Holmes, S. a I. Krastev (2019):** „*The Light That Failed: Why the West Is Losing the Fight for Democracy*“, 1. vydání, Pegasus Books.
- Hummels, D., Ishii, J., Yi, K. (2001):** „The nature and growth of vertical specialization in world trade“, *Journal of International Economics*, 54(1), str. 75–96.
- Hungarian Investment Promotion Agency (2019):** „Automotive Industry in Hungary“, Budapešť; dostupné na: <https://hipa.hu/automotive>
- Hunya, G. (2017a), wiiw FDI Report Central, East and Southeast Europe, 2017: „*Recovery amid Stabilising Economic Growth*“, wiiw, Vídeň, červen.
- Hunya, G. a Adarov, A. (bude vydáno):** *Foreign Investments Hit by COVID-19 Pandemic*, FDI Report 2020. Vídeň: wiiw.
- Hunya, G. (2017):** „Conditions for an investment revival in Central and Eastern Europe“, in: Jan Drahokoupil a Béla Galgóczi (eds.), „*Condemned to be left behind? Can Central and Eastern Europe emerge from its low-wage model?*“ Kapitola 1, ETUI, Brusel, str. 25–46.
- IFR (2018/2019):** *World Robotics 2018*, International Federation of Robotics (IFR). FR Statistical Department, hosted by VDMA Robotics + Automation, Německo.
- ILO (2016):** „*Non-standard Employment Around the World: Understanding Challenges, Shaping Prospects*“, ILO, Ženeva.
- IMF (2013):** „*German-Central European Supply Chain – Cluster Report*“, IMF Country Report č. 13/263.
- Jankowska, E. (2017):** „**Poland’s clash over energy and climate policy: green economy or grey status quo**“. In: R.W. Wurzel, J. Connelly a D. Liefrierink (eds.): „*The European Union in International Climate Change Politics. Still Taking a Lead?*“, Londýn: Routledge.
- Jones, R. W., Kierzkowski, H. (1990):** „The role of services in production and international trade: A theoretical framework“, in: Jones, R. W., Krueger, A. (eds), „*The Political Economy of International Trade*“, Oxford. Blackwell, str. 31–48.
- Jones, R. W., Kierzkowski, H. (2001):** „A Framework for Fragmentation“, in: Arndt, S. W., Kierzkowski, H. (eds), „*Fragmentation. New Production Patterns in the World Economy*“, Oxford. Oxford University Press, str. 17–34.
- Josephson, P. (2016):** **Introduction: „The Stalin Plan for the Transformation of Nature, and the East European Experience“**. In: Olšáková, D: (ed): „*In the Name of the Great Work: Stalin’s Plan for the Transformation of Nature*“. Oxford: Berghahn Books.
- Jovanovic, B. (2020):** „Return of the progressive tax“, *Monthly Report* č. 11/2020, wiiw Monthly Report, č. 11, Vídeň.
- Kapetaki, Z. a další (2019):** „Clean energy technologies in coal regions: Opportunities for jobs and growth: Deployment potential and impacts“, Kapetaki, Z. (editor), *EUR 29895 EN*, Joint Research Centre. Lucemburk: Úřad pro publikace Evropské unie.
- Kaplinsky, R. (2010):** „Globalisation and unequalisation: What can be learned from value chain analysis?“, *Journal of Development Studies*, 37(2), str. 117–146.
- kerney.com (2018):** *Global Services Location index* <https://www.kenearney.com/digital-transformation/gsl/2017-full-report> (cit. 15. 5. 2019)
- Kornai, János (2015):** „Hungary’s U-Turn“, *Capitalism and Society* sv. 10: číslo 1 (březen 2015), <http://capitalism.columbia.edu/journal/10/1>
- Landesmann, M., Stöllinger, R. (2020):** „The European Union’s Industrial Policy“, in: Oqubay, A., Cramer, C., Chang, H.-J., Kozul-Wright, R. (Eds.), „*The Oxford Handbook of Industrial Policy*“, Oxford University Press. Oxford (kapitola 22).
- Leitner, S. a R. Stehrer (2019):** „Demographic Challenges for Labour Supply and Growth“, *wiiw Research Report*, č. 439, Vídeň, březen 2019.
- Luchesse, M. a Pianta, M. (2020):** „Europe’s alternative: A Green Industrial Policy for sustainability and convergence“. *MPRA Paper*.
- Magyar, Bálint (2016):** „*Post-Communist Mafia State: The Case of Hungary*“. Budapešť: CEU Press, 2016. xxiv, str. 311.
- Mazzucato, Mariana (2013):** „*The Entrepreneurial State: Debunking Public vs. Private Sector Myths*“. Londýn: Anthem Press.
- Mazzucato, Mariana (2018):** „*Mission-Oriented Research and Innovation in the European Union: A Problem-solving Approach to Fuel Innovation-led Growth*“. Lucemburk: Úřad pro publikace Evropské unie. Dostupné na https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/mazzucato_report_2018.pdf
- McKinsey (2018):** „*The rise of digital challengers. How digitization can become the next growth engine for Central and Eastern Europe*“, dostupné na <https://digitalchallengers.mckinsey.com/> (cit. 5. 12. 2020)
- Milberg, W., Jiang, X., Gereffi, G. (2014):** „Industrial policy in the era of vertically specialized industrialization“, in: Salazar-Xirinachs, J. M., Nübler, I., Kozul-Wright, R. (eds), „*Transforming Economies: Making industrial policy work for growth, jobs and development*“, Mezinárodní úřad práce, Ženeva.
- Milberg, W., Winklerová, D. (2013):** „*Outsourcing Economics: Global Value Chains in Capitalist Development*“, Cambridge University Press.
- Mudambi, R. (2008):** „Location, control and innovation in knowledge-intensive industries“, *Journal of Economic Geography*, 8, str. 699–725.
- OECD (2019):** „*FDI Qualities Indicators: Measuring the sustainable development impacts of investment*“, Paříž.

- Pavitt, K. (1995):** „National Systems of innovation: Towards a theory of innovation and interactive learning“, *Research Policy*, 24(2), str. 320.
- Perruchas, F. a další (2020):** „Specialisation, diversification and the ladder of green technology development“. *Research Policy*, 49(3). Elsevier.
- Piasna, Agnieszka a Jan Drahokoupil (2019):** „*Digital Labour in Central and Eastern Europe: Evidence from the ETUI Internet and Platform Work Survey*“, ETUI, Brusel.
- Piketty, T. (2018):** „2018, the year of Europe“, <http://piketty.blog.lemonde.fr/2018/01/16/2018-the-year-of-europe/> (cit. 16. 1. 2018)
- Prebisch, R. (1950):** „*The Economic Development of Latin America and Its Principal Problems*“, United Nations Publications, New York.
- PWC (2018):** „*Five Trend transforming the Automotive Industry*“; dostupné na: <https://eu-smartcities.eu/sites/default/files/2018-03/pwc-five-trends-transforming-the-automotive-industry.compressed.pdf>
- Rodrik, D. (1996):** „*Why do more open economies have bigger governments?*“, NBER Working Paper 5537.
- Roháč, Dalibor (2017):** <https://www.ft.com/content/f7283548-5cd1-11e7-b553-e2df1b0c3220> (cit. 15. 5. 2019)
- Sandbu, M. (2020):** „*The Economics of Belonging: A Radical Plan to Win Back the Left Behind and Achieve Prosperity for All*“. Princeton University Press.
- Schröder, Joris (2020):** „*Decoupling of Labour Productivity Growth from Median Wage Growth in Central and Eastern Europe*“, wiiw Research Report č. 448, červenec 2020.
- Schwab, Klaus (2017):** „*The Fourth Industrial Revolution*“, Crown Publishing, New York.
- Shih, S. (1996):** „*Me-Too is not my Style: Challenge Difficulties, Break Through Bottlenecks, Create Values, The Acer Foundation*“, Tchaj-pej, <https://www.cmlab.csie.ntu.edu.tw/~chenhsui/reading/metoo.pdf>
- Shin, N., Kraemer, K. L., Dedrick, J. (2012):** „Value capture in the global electronics industry: Empirical evidence for the smiling curve concept“, *Industry and Innovation*, 19(2), str. 89–107.
- Stehrer, R., Stöllinger, R. (2015):** „The Central European Manufacturing Core: What is Driving Regional Production Sharing?“, *FIW-Research Report* 2014/15(2).
- Stöllinger, R. (2016):** „Structural change and global value chains in the EU“, *Empirica*, 43, str. 801–829.
- Stöllinger, R. (2019):** „Functional Specialisation in Global Value Chains and the Middle-Income Trap“, *wiiw Research Report*, 441, October.
- Stöllinger, R. (2021):** „Testing the Smile Curve: Functional Specialisation and Value Creation in GVCs“, *Structural Change and Economic Dynamics*, 56, str. 93–116.
- Stöllinger, R. a Landesmann, M. (2020):** „The European Union’s Industrial Policy: What are the Main Challenges?“, *Policy Notes and Reports* 36. Vídeň: Vienna Institute for International Economic Studies.
- Stöllinger, R., Hanzl-Weissová, D., Leitner, S., Stehrer, R. (2018):** „Global and Regional Value Chains: How Important, How Different?“, *Research Report* 427, duben 2018.
- Szalavetz, A. (2017):** „Upgrading and Value Capture in Global Value Chains in Hungary: More Complex than What the Smile Curve Suggests“, in: Szent-Ivány, B. (ed.): „*Foreign Direct Investment in Central and Eastern Europe. Post-crisis Perspectives*“, Palgrave MacMillan.
- ten Brink, Patrick a další (2002):** „The Environmental Dimension of EU Enlargement“. *Intereconomics*, str. 284–299.
- Timmer, M. P., Miroudot, S., de Vries, G. J. (2019):** „Functional specialisation in trade“, *Journal of Economic Geography*, 19(1) str. 1–30.
- Tooze, A. (2018):** „*Crashed: How a Decade of Financial Crises Changed the World*“. Penguin Books.
- Transport and Environment (2020):** „*Mission (almost) accomplished. Carmakers’ race to meet the 2020/21 CO₂ targets and the EU electric cars market*“, říjen.
- tschechien.ahk (2019):** <https://tschechien.ahk.de/newsroom/umfragen> (cit. 15. 5. 2019)
- tschechien.ahk (2019):** <https://tschechien.ahk.de/newsroom/umfragen> (cit. 15. 5. 2019)
- tschechien.ahk (2020):** <https://tschechien.ahk.de/newsroom/umfragen> (cit. 10. 11. 2020)
- UNCTAD (2015):** *Information Economy Report 2015*, Ženeva.
- UNCTAD (2015):** *Investment Policy Framework for Sustainable Development*, Ženeva.
- UNCTAD (2018):** *World Investment Report 2018: Investment and New Industrial Policies*, Ženeva
- UNCTAD (2020a):** *Global Investment Trends Monitor*, č. 36.
- UNCTAD (2020b):** *World Investment Report 2020*.
- UNEP (2011):** „*Decoupling natural resource use and environmental impacts from economic growth. A Report of the Working Group on Decoupling to the International Resource Panel*“. Fischer-Kowalski, M., a další Paris: International Resource Panel; dostupné na: <https://www.resourcepanel.org/reports/decoupling-natural-resource-use-and-environmental-impacts-economic-growth> (cit. 4. 12. 2020)
- UNIDO (2019):** *Industrial Development Report 2020. „Industrializing in the digital age“*, Vídeň.
- Voszka, Eva (2018):** „Nationalisation in Hungary in the Post-Crisis Years: A Specific Twist on a European Trend?“, *Europe-Asia Studies*, 70:8, 1281–1302, DOI: 10.1080/09668136.2018.1457137
- Wade, R. H. (2012):** „Return of industrial policy?“, *International Review of Applied Economics*, 26(2), str. 223–239.
- Wade, R. H. (2014):** „The paradox of US industrial policy: The developmental state in disguise“ in: ILO (ed.), „*Transforming Economies: Making industrial policy work for growth, jobs and development*“, kapitola 14, str. 379–400.
- Waller, M. (1998):** „*Geopolitics and the Environment in Eastern Europe. Environmental Politics*“ (zvláštní číslo), sv. 7(1), str. 29–52.
- Wallerstein, I. (1974):** „*The Modern World-System I. Capitalist Agriculture and the Origins of the European World-Economy in the Sixteenth Century*“, Academic Press, New York, Londýn.
- Wallerstein, I. (2004):** „*World-system Analysis. An Introduction*“, Duke University Press, Durham a Londýn.
- World Nuclear Association (2020):** *Country profiles*; dostupné na: <https://www.world-nuclear.org/information-library/country-profiles.aspx> (cit. 4. 12. 2020)
- Wurzel, R. W., Lieferink, D. a Di Lullo, M. (2019):** „The Council, European Council and member states: changing environmental leadership dynamics in the European Union“. *Environmental Politics* 28(2), str. 43–48.

O AUTORECH

Publikace vznikla ve spolupráci s Vienna Institute for International Economic Studies.

AUTOŘI A AUTORKY

Richard Grieveson (šéf projektu)
Alexandra Bykova
Doris Hanzl-Weissová
Gabor Hunya
Niko Korpar
Leon Podkaminer
Robert Stehrer
Roman Stöllinger

KOMENTÁŘE/REDAKCE

Rumen Dobrinsky
Mario Holzner
Michael Landesmann
Sebastian Leitner
Sandor Richter

IMPRINT

Friedrich-Ebert-Stiftung, zastoupení v České republice
Zborovská 716/27 | 150 00 Praha 5 | Česká republika

1. české vydání, Praha, září 2021

Odpovědná osoba:
Urban Überschär
Tel.: +420 224 947 076

www.fesprag.cz | www.facebook.com/FESPrag

Překlad z angličtiny: Viktor Janiš

Odborná redakce: Jan Bittner

Korektury: Hana Janišová

Anglický originál:

A New Growth Model for EU-CEE
Avoiding the Specialisation Trap and Embracing Megatrends

Friedrich-Ebert-Stiftung
Odbor pro střední a východní Evropu
Hiroshimastr. 28, 10785 Berlín, Spolková republika Německo

Odpovědná osoba: Matthias Jobelius, vedoucí Odboru pro střední a východní Evropu

ISBN: 978-3-96250-876-0

Bezplatné exempláře mohou být objednány na adrese
fes@fesprag.cz

Komerční využití není povoleno.

O NÁS

Kancelář Friedrich-Ebert-Stiftung v Praze existuje od roku 1990. Se sociálně demokratickými hodnotami na zřeteli poskytuje expertizu v nejrůznějších formátech, a posiluje tak veřejnou debatu o tématech evropské a zahraniční politiky,

práce a sociálních věcí, rovnosti žen a mužů, migrace a sociálně spravedlivé klimatické transformace. Na těchto aktivitách FES spolupracuje s jinými vědeckými instituty a think-tanky, neziskovými organizacemi a odbory z ČR a Evropy.

www.fesprag.cz

NOVÝ RŮSTOVÝ MODEL PRO ZEMĚ STŘEDNÍ EVROPY:

Jak se vyhnout pasti specializace a využít megatrendy

Je tomu již více než tři desetiletí, co jedenáct členských států EU ve střední, východní a jihovýchodní Evropě (EU-CEE) zahájilo přechod k tržnímu hospodářství. Všechny tyto země zažily na počátku 90. let hlubokou recesi, ale od té doby dosahovaly prakticky nepřerušované konvergence se západní Evropou. Mnohé země EU-CEE navíc z hlediska hospodářského rozvoje předstihly jižní členské státy EU. Od krize v roce 2008 se však tempo růstu zpomalilo a úroveň hospodářského a sociálního rozvoje se v jednotlivých zemích regionu značně liší.

Tato studie se skládá ze tří klíčových částí. Zprv se v ní konstatuje, že stávající model růstu EU-CEE se patrně dostal na hranici svých možností, zejména v případě nejrozvinutějších zemí regionu. Za druhé podrobně popisuje megatrendy, které budou mít další dopad na model růstu regionu v současnosti i v budoucnosti, včetně demografických, environmentálních a digitálních faktorů. Nakonec nastiňuje paletu politických možností, jak rozvíjet model růstu regionu způsobem, který v nadcházejících desetiletích povede k trvalejší a udržitelnější míře konvergence se západní Evropou.

Vlády v regionu musí a) zajistit základní infrastrukturu, která podpoří růst firem konkurenceschopných v mezinárodním měřítku, b) plně přijmout a využít digitální revoluci, c) maximalizovat veškeré dostupné zdroje, aby mohly těžit z přechodu na zelenou ekonomiku, a d) využít politické páky k podpoře automatizace pracovních míst s nízkou produktivitou a usnadnit přechod obyvatelstva na novou práci s vyšší přidanou hodnotou. Za tím by měly stát dva důležité podpůrné pilíře: vstřícná fiskální a měnová politika na národní úrovni i na úrovni EU a progresivnější daňový systém k financování štedřejšího sociálního státu.

Více informací naleznete zde:
<http://www.fesprag.cz/>